

ДАНТЕ АЛИГЪЕРИ

ИЛОҲИЙ КОМЕДИЯ
ДУЗАХ

ДАНТЕ АЛИГЪЕРИ

ИЛОҲИЙ КОМЕДИЯ
ДУЗАХ

Русчадан *АБДУЛЛА ОРИПОВ* таржимаси

*Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 1975*

НОДИР АСАР

Хурматли китобхон, сиз қўлга олаётган бу дoston буюк италян шоири **Алигьери Данте** (1265—1321) «Илоҳий комедия»сининг биринчи қисми, яъни шу ном билан машҳур бўлган уч дostonнинг биринчисидир. Аслида, шоир ўз асарига «Комедия» деб соддагина ном берган, «Илоҳий» сўзини унинг нодир истеъдодининг муҳлислари кейин қўшганлар. Бинобарин, ўша давр тушунчасига биноан «илоҳий» сўзига «фавқулodда», «буюк», «алоҳида» деган маъно берилган.

«Илоҳий комедия»га кирган дostonлар «Дўзах», «Арсот» ва «Жаннат» деб аталади. Шундай бир қараганда, бу номлар диний, илоҳий нақлларнинг сарлавҳасидай туюлади. Лекин, ҳақиқатда, бундай эмас. Урта асрда яшаган шоир ўз даврига хос тушунчалар, ташбeҳлар, шакллари ўзгартириб, уларга ўткир ижтимоий маъно бағишлаган. Уз умрини яшаган, чириб бораётган фeодал тузум билан туғилиб, ривожланиб келаётган капиталистик муносабатлар ўртасидаги кескин қурашлар «Илоҳий комедия»да ёрқин акс этган. К. Маркс ва Ф. Энгельс «Коммунистик партия манифести»да бундай деб таърифлайдилар: «Италия биринчи капиталистик миллат бўлган. Фeодал ўрта асрларнинг охири, ҳозирги капиталистик даврнинг аввали буюк бир инсон номи билан машҳур. Бу — ўрта асрнинг сўнги шоири ва айни вақтда янги замоннинг биринчи шоири — италян Дантедир».

Данте Италиянинг Флоренция вилоятида туғилган, даврининг тараққийпарвар ҳаракатига раҳбар арбоблардан бири бўлган. давлат мустабид қора кучлар қўлига ўтгандаг кейин эса ваташидан қувғин қилинган ва гурбатда вафот этган.

Данте ўз даврининг энг билимдон ва сўзамол кишиларидан бири бўлган. Шeърятда форс тили ҳукмрон бўлган бир муҳитда Алишер Навоий ўз она тили — ўзбек тилида ижод қилгандай, Италия шeърятда лотин тили ҳукмрон бўлган шароитда Данте ҳам ўз она тили — италян тилида ижод қилган ва ўз калқига суюкли бўлган.

Данте нок нодир асари — «Янги ҳаёт» (1292) номли сонет (ўн тўртлик)лар ва кансон (қўшиқ)лар тўпламида Флоренция гўзали Беатриче Портинарининг ўлмас шeърый образини яратди. Жаҳон ада-

ДАНТЕ АЛИГЬЕРИ

ИЛОҲИЙ КОМЕДИЯ

ДУЗАХ

биётида Лайли, Жульетта, Лаура каби Беатриче ҳам асрлар оша ишқ, вафо, поклик, эзгулик тимсоли бўлиб, ҳамон севиб қуйланиб келади. Дантенинг «Базм» номли рисоласи (1307—1309) итальян адабиётида бадий насрнинг дастлабки обидаларидан биридир.

«Илоҳий комедия» саннки фақат Дантенинг, бинобарин бутун ўрта асрлар гарб шеърятининг энг нодир асаридир. Осиёда «Рамаяна» ва «Шоҳнома», «Гўрўғли» ва «Хамса» каби буюк асарлар дунё маданияти ва шеърятда қандай аҳамият касб этган бўлса, «Илоҳий комедия» Европа маданияти ва шеърятда шундай аҳамият касб этди.

Данте ижоди халқчиллик ва ватанпарварлик руҳи билан сугорилган. «Илоҳий комедия»да яратилган образлар шоир замондошларининг образлари бўлиб, мукаммал шеърини ва ҳаққоний образлардир. Чунинчи, дostonда пок севгиси учун мудҳиш дўзах азобларига дучор этилган ёш қиз Франческа да Римини бетимсол муҳаббат билан тасвирланган. Эки, ўз шахри душманларига қарши курашда ҳалок бўлган Флоренция фуқароси Фаринатани олайлик. Шоир бу отанин ватанпарварни ҳам жўшқин ҳалжон билан тасвирлайди. «Очлик минораси»га ўз болалари билан бирга қамаб қўйилган Уголино тимсолида шоир камбағал халқнинг азобли ночор турмушини кўрсатади.

Улуғ гражданин-шоир Алигьери Дантенинг «Илоҳий комедия»си, А. С. Пушкин таъбири билан айтганда, жаҳон санъатининг энг нодир асарларидан биридир. Бу асарни В. Г. Белинский «Миллий эпос намунаси», деб таърифлаган.

«Илоҳий комедия» истеъдодли шоир Абдулла Орипов таржимасида ўзбек тилида биринчи марта эълон қилинмоқда. «Дўзах» дастлаб «Шарқ юлдузи»да босилди. Шеърят мухлислари таржима ҳақида баён қилган фикрларини ва тажрибали ҳамкасбларнинг мулоҳазаларини ҳисобга олиб, Абдулла Орипов таржима устидаги ишини давом эттирди ва натижада, китобхонга таржиманинг нисбатан мукаммал нусхаси тақдим этилмоқда. Таржимон оташнафас шоир бўлгани туфайли оригиналнинг мураккаб шаклини, ёрқин шеърини образлар силсиласини, ранго-ранг бўёқларини сақлай олган.

Абдулла Орипов энди иккинчи достон—«Аросат» таржимасига киришади. Нашриёт ҳар бир дostonни алоҳида-алоҳида чоп этиб, кейинчалик «Илоҳий комедия»ни тўла ҳолда нашр қилади. Бинобарин, нашриёт ҳам, таржимон ҳам китобхонларнинг фикрларини муттасил ҳисобга олиб борадилар.

Шеърин таржима соҳасида улкан жасорат талаб этадиган катта ижодий ишда биз Абдулла Ориповга бахт тилаймиз.

31 март, 1975 йил, Тошкент

Ҳамид Ғулом

БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Данте қоронғи ва зулмат ўрмонда тун бўйи адашиб, тонгга яқин у ердан бир амаллаб чиқиб олади ва юксак тепаликка кўтарила бошлайди. Аммо унинг йўлини қоплон, арслон ва қашқир тўсиб, қайтадан ўрмонга қисиб бора бошлайди. Шунда шоирнинг рўпарасида қадимги дунё шоири Вергилий пайдо бўлади ва таскин сўзлар айтади. Уни Дўзах ва Аросатдан омон-эсон олиб ўтажанини, Жаннатга эса Беатриче олиб киражанини билдиради. Шундай қилиб, Данте Вергилийнинг изидан кетади.

Ердаги умримнинг ярмини юриб,
Зулмат водийсида адашиб қолдим.
Боқсам, бир ўрмонга кетибман кириб.

- 4 О, уни нега ҳам ёдимга олдим,
Даҳшатларга тўла ўрмон эди у,
Эсдан чиқаролмай неча йил толдим.
- 7 Ҳатто ажал ундан туюлмай эзгу,
Лекин топдим ундан мангулик савоб,
Айтай кўрганларим мисоли кўзгу.
- 10 Эслолмам, лекин бу тушмиди, сароб,
Қандоқ кирдим у ён йўлимдан озиб,
Қандай рўё мени этганди хароб?!
- 13 Мени қон қақшатган водийдан ошиб,
Тоғнинг унгурига етдим ва шу он
Юксак тепаликка бордим ёнашиб.
- 16 Боқдим, сайёралар бўлди намоён.
Уларнинг раҳнамо нури басма-бас
Порларди тоғларнинг кифтида шоён.
- 19 Гўё тун қўрқуви бўлганди абас,
Даҳшатлардан холи руҳим ҳам, биллоҳ,
Олганди анчайин енгил, хуш нафас.
- 22 Тўлқинлар қаъридан қутулган сайёҳ
Соҳилга чиққан дам ортга боқиб жим
Хўрсиниб қўйгандай аламдан гоҳ-гоҳ,
- 25 Лбгору безовта менинг ҳам руҳим
Тин олди ортига қайрилиб ночор,
Риҳлат сўқмоқларин кўрдим-ку шу зум!

- 28 Вужудимга энгач яна куч, мадор,
Заминга тўш босган пиллапоядан
Юксакка интилиб кетдим шиддаткор.
- 31 Баланд тоғ бағрида қия қоядан
Тушиб келди ногоҳ бир қоплон чаққон,
Танаси палакдек хол-хол ғоятан.
- 34 У юксак йўлимни тўсганча гирён
Айланиб турарди ютоқиб тугал.
Хаёл қилар эдим қайтмоқни омон.
- 37 Лекин пайдо бўлиб офтоб шу маҳал
Юлдузлар тўдасин ортга кузатди,
Илоҳий Муҳаббат мисли даставвал
- 40 Ситоралар тўпин бу ён узатди.
Субҳидам маҳали, хуш соат, гўё
Қалбдан таҳликани бир зум йўқотди.
- 43 Энди чўчимасдим махлуқдан, аммо
Шу чоқ пайдо бўлди ёлдор бир арслон,
Қалбдаги таскин ҳам сўнди мутлақо.
- 46 У босиб келарди гўё мен томон,
Келарди очликдан жағи такиллаб,
Атроф-теваракка солиб қатагон.
- 49 Қоқ суяк қашқир ҳам тиши шақиллаб
У билан бақамти соларди даҳшат,
Келарди жаҳлдор махлуқ яқинлаб.
- 52 Қашқирнинг дастидан тортдим кўп кулфат,
Таъқиб этар экан ёвуз назари —
Юксакликдан ҳатто қайтган эди шахт.

- 55 Хасис сармоядор тўплаган зарн
Қўлдан чиқар чоғи оҳу воҳ ила
Кечмиш ҳасратини қилган сингари,
- 58 Мени ҳам чулғаган эди гулгула.
Таъқиб этар экан изма-из қашқир
Зулматда қолгандим энди бир йўла.
- 61 Зулмат водийсида эдим бетадбир,
Бир зот пайдо бўлди қаршимда ногоҳ,
Гўё таңҳо, белуф, толиққан, ҳақир.
- 64 Уни кўрган заҳот ёлвордим: «Эвоҳ,
Қутқазгин сен мени, айлагил қарам,
Майли,— одаммисан ва ёки арвоҳ».
- 67 У деди: «Бир чоғлар бўлганман одам,
Асли ломбардлардан тарқаган зотим,
Мантуяда ўтган менинг шажарам.
- 70 «Sub Julio» даврида таваллуд топдим,
Август паноҳида яшадим Римда.
Алиини аъзолар эди эл қадим.
- 73 Шоир эдим, шеърим суянч дилимда,
Мағлуб Троядан Анкиз ўғли нақ —
Магрибга кетгандай ночор қадимда.
- 76 Наҳот яна қайтсанг азобга мутлақ,
Нурафшон арш сари чиқмассан нечун?
У ерда ибтидо, фароғат ва ҳақ».
- 79 «Бу сен Вергилийми, бепоён очун
Куйидан баҳраманд бўлган чанимадил?!—
Шуидоқ жавоб қилдим жаҳд ортиб бутун.—

- 82 Назм аҳли хушиди, о пири комил,
Муҳаббатим бирла ва чекиб заҳмат
Ижодинг уқмоққа бўлганман ноил.
- 85 Сен менга устозсан, суюкли ибрат,
Ҳар қайда шон топган гўзал ва маҳбуб
Услубни қолдирдинг менга сен фақат.
- 88 Менга манов махлуқ озор берар кўп,
Мадад айла энди, авлиё инсон.
Дастидан сабр косам кетди-ку тўлиб!»
- 91 «Сени қутқазади ўзга йўл аён, —
Ҳолимга кўз ташлаб сўз бошлади у, —
Ваҳшатли манзилга қайтма ҳеч қачон.
- 94 Сени қон йиғлатган қашқир кўп бадхў,
Бу ёққа юксалса қайси бир банда
Маҳв этар, йўлларин тўсиб серқутқу.
97. У шундоқ ёвуздир, ғаддор, шарманда,
Очофат — еб тўймас, мечкай ва ҳарис,
Луқмадан сўнг баттар дод солар ганда.
- 100 Бу мода қашқирни босган ҳаром ҳирс,
Учраган жонзотни йўлдан урар, ғар.
Шавкатли Ит келгач, иши бўлар терс.
- 103 Нафс қули эмас у Қашқирдай бесар,
Дониш ва муҳаббат, номус-ор ила
Яшар қаноатда, доим музаффар.
- 106 Эвриал ҳамда Турн, Нис ва Камилла
Қурбон бўлган мулки италянга хос,
Камарбаста бўлғай шонли Ит, илло.

- 109 Қаёнга қочмасин Қашқир каж, ифлос,—
Ит уни Дўзахга тиққувси бир қур,
Ғараз манзилига тушгувси паққос.
- 112 Менинг сўзларимни энди тинглаб тур:
Руҳларнинг абадий маскани сари
Сени бошлаб кетай, менинг билан юр.
- 115 Ундадир қадимий арвоҳлар бари —
Улар фарёдига соларсан қулоқ,
Тингларсан нечоғ зўр илтижолари.
- 118 Оташгоҳ томукда кўрарсан бироқ,
Бир қавмки, бўлса-да азобдан озод,
Жаннат фароғатин кутади муштоқ.
- 121 Яна юксакроқни айласанг мурод,
Диловар руҳ сени олгайдир кутиб.
Иккингиз кетарсиз, этармиз хайрбод.
- 124 Мен арш ҳазратидан кетолмам ўтиб,
Чунки айламадим йўлин эътироф.
Ҳатто ҳамроҳимни қолар у тутиб.
- 127 Амри вожиб тахти менга серитоб;
У жой олий даргоҳ, у олий хиргоҳ,
У жойга етишмак шараф ва савоб».
- 130 Дедим: «Сен, йўлидан беҳабар халлоқ
Расулининг ҳаққи, айлай илтижо:
Шоирим, балодан қутқаз мени, оҳ.
- 133 Йўл бошла, айтганинг руҳ сари аъло.
Пётр — Аъроф ҳаддин шуъласин кўрсам,
Кўрсам ётганларни маҳкум, мубтало».
- 136 Кетди, мен эргашдим қадам-бақадам.

ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Данте ўзининг бундоқ сафарга тайёр эмаслигини идрок этиб, иккилана бошлайди. Вергилий эса бу ерга ўзининг Беатриче томонидан юборилганини ва Дантенинг Дўзахдаги дахлсизлиги учун эса самовотда қайғуришаётганлигини баён этади. Шундагина Данте ўзининг дастлабки қарорига қайтади ва Вергилий билан машаққатли сафарга йўл олади.

Кун қайтиб борарди, қорайиб осмон,
Замин жонзотлари кирди уйқуга,
Шақат мен турардим бесару сомон.

4 Ўзи чоғлар эдим сафар, қутқуга,
Ҳадикка соларди лекин машаққат,
Чидарманми дердим азоб, қайғуга.

7 О, сиз Илоҳалар, берингиз мадал,
Тамған даҳонгни, о сен, тафаккур,
Менинг баёнимда зоҳир эт минбаъд.

10 Дедим, раҳбонимга айлаб таҳайюр:
«Беназир бир ишга чорладинг, қайдам,
Қурбим етармикан, этмам тасаввур.

13 Сен дейсан, Сильвийлар падари у дам
Ҳаёт занжиридан бўлмайин халос
Бақо дунёсига қўйганди қадам.

16 Куфру гуноҳларнинг баридан рўй-рост
Бохабар хилқатнинг ўзики магар
Унинг шарафини айлабди эъзоз,

19 Иззат-ҳурмати ҳам бешак, муқаррар:
Савоб нури бордир пешонасида,
Римга салафликка бўлмиш муяссар.

- 22 Шаҳар-чи, шон топиб замонасида
Ҳазрати Пётрининг вориси учун
Айланди шарият остонасига.
- 25 Сен тўлиб куйлаган у зот, инчунун,
Зафар иштиёқи бирла бўлган банд;
У боис, музаффар папа ушбу кун.
- 28 Авлиё Павел ҳам Энейга монанд
Меърожга бир маҳал чиққанди, атай
Умнатлар тангрига бўлсин деб пайванд.
- 31 Мен-чи, мен, ўзимни кимга тенг тутай?
Мен на авлиёман, на шоҳга аждод,—
Муносиб эмасман, ростимни айттай.
- 34 Руҳлар оламида бўлурман барбод,
Ақлимдан озурман, у ерда, аё,
Англарсан барисин, сен дониш устод».
- 37 Бўлар-кечар ишни чўтлагач расо,
Аввалги фикр ила ўйиндан мутлоқ
Тониб, қайтиб турган кимсадай гўё,
- 40 Зулмат манзилида турардим шундоқ,
Аввал мафтун этган ўйларин энди
Фикру ҳаслимдан қувлардим йироқ.
- 43 Руҳ менга жавобан шундоқ ўтинди:
«Лутфингда ҳақгўйлик янграган замон
Руҳинг ваҳм-таҳлика ичра бекинди.
- 46 Ақлга зўр келса қўрқув ва гумон
Ярамай қолурмиз ҳеч битта корга,
Васвасага тушган жониворсимон.
- 49 Ваҳму гумонларга тушма бекорга;
Тингла, билганимни айлаин баён.
Не боис лойиқсан лутф, эътиборга.
- 52 Куфру савоб аро турган ломакон —
Бетимсол бир аёл чорлаб айтди сўз.
Адо этажакман ўтинчин, ишон.
- 55 У аёл нигоҳи бамисли юлдуз.
Гўё фариштадай ширин каломи,
Шундоқ лутф қилганди — лутфиким лавоз:
- 58 «Шуҳрати дунёни тутган тамоми,
О, сен мантуялик покдомон банда,
Шонингга келмасин завол айёми.
- 61 Менинг шўр пешона дўстим шу дамда
Зулмат водийсида адашиб бериш,
Турибди чорасиз, қўрқув, аламда.

- 64 Шундок пайғом келди кўкка баногох;
Хавотирим буюк, ўтди деб муддат,
Бардош бердими у кулфатга, эвох.
- 67 Бор унинг қршига, бир чора кўрсат,
Гўзал сўзлар ила ё ўзга йўсун
Уни халос этсанг тинчлангум фақат.
- 70 Мен — Беатричеган, сўзим шу мазмун.
Севиқли диёрдан мени бу томон
Олиб келган ишқидир. Лафзим ишқ бутун.
- 73 Тангри-таолодан сенга ҳар қачон
Имон тилаб турай, номинг шарафлаб».
Хитоб қилдим унга жавобан шу он:
- 76 «Ёлғиз сен туфайли, ёлғиз сен сабаб
Самога юксалмиш бандалар шони
Узга жонзодлардан олий, боматлаб.
- 79 Фармонингда бўлмақ — юрак армони,
Зарра тамаим йўқ, билсам бўлди, бас,
Сенга не лозимдур — бажаргум они.
- 82 Заминнинг қаърига, дил бовар этмас,
Қандайн тушурсан кўркмай, беҳадик,'—
Кўкка тортиб турса истак ва ҳавас?»

- 85 Деди: «Ғар бор экан хошиш шунчалик,
Майли, боисини айлаин баён.
Билгил, қандок тушгум кўркмай сира, тик.
- 88 Дилга яқин зотни кутган ноён
Яширин кулфатдан даркор эҳтиёт,
Узга даҳшатларнинг йўруғи осон.
- 91 Мени шу тахлитда яратмиш миръот,
Сизнинг азобларга этмасман парво,
Киравергум мангу оташга рўй-рост!
- 94 Кўкда бир аёл бор — пурхиммат, расо,
Уқубатли зот деб чекди азият
Ва ҳакам дилига солди раҳм, зиё.
- 97 Сўнг Лючияга соҳиб мурувват
Юзланиб дедик:— бандаи содик
Муридинг ғам чекар, айлагил шафқат.
- 100 Роҳила иккимиз эдик, ул хозик
Раҳмдил Лючия лутф этиб менга
Деди: «Шукронамиз тингласин холик!»
- 103 О, Беатриче, дил бериб сенга,
Олам ташвишидан юксак чиққан зот
Кулфатда колмишдир, мадад бер уқга.

- 106 Ва ё қилмассанми шўрликка имдод?
Жангу жадалларда толиққан, ночор
У зотни тўфонлар этмоқда барбод.
- 109 Ғам, кулфат дастидан эзилган, абгор
Кимса ҳам бахт сари чопмагай бунча,
Дил-дилдан даъватга бердим ихтиёр.
- 112 Иқбол нарвонидан келдим тушганча,
Лутфу карамингга айлаб таважжуҳ,
Устивор аҳдингга кўзим тутганча».
- 115 Шундоқ сўзлар эди ғамгин, серандуҳ
Ёш билан порлаган чашми гирёни,
Мени сен сорига шошилтирди чўх.
- 118 Онинг муҳибман, келдим шу они;
Йўл тўсиб, роҳингга бўлган тўғаноқ
Махлуқдан қутқаздим ушбу замони.
- 121 «Нега имилайсан? Тушунмам мутлоқ,
Нега журъатинг йўқ? Келмайди оринг?
Руҳинг ёритмасми у жасур чароқ?
- 124 Ахир самовотда келиб бароринг,
Мадад берар бўлди кўкда учовлон,
Аёндир у йўлда қандай бораринг».
- 127 Гунги аёз чоғи қақшаган, нолон
Чечак субҳидамда қайтадан яшнаб
Бош кўтарган каби гул ёзиб шодон,
- 130 Қўрқинч ҳам тарқади ўшанга ўхшаб
Ва дедим жавобан сўз қотиб дадил,
Жасоратим ортиб, таҳликам тарқаб:
- 133 «Нечоғ олиҳиммат карам этган дил!
У аёл йўруғини йўруқ деган зот,
Мададга ошиққан, сен соҳиб кўнги.
- 136 Сўзларингни тинглаб беҳад бўлдим шод.
Яна жасоратга тўлиқдир юрак,
Бошланган йўллардан кетавергум бот.
- 139 Фақат кўнгул ичра ёлғиз бир тилак:
Сен менга ҳодийсан, устозсан, соҳиб».
Илтижом шу бўлди, мен тутиб этак,
142. Кетдик хилват, қора жарликлар ошиб.

УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Шоир Дўзах дарвозаси пештоқи-
да даҳшатли лавҳани ўқийди ва Вер-
гилий таскини туфайли ичкарига қа-
дам қўяди. Вергилий Дантега ялқов
ҳамда пасткаш кимсалар жазо торта-
ётган Дўзах остонасини кўрсатади.
Сўнгра улар Дўзах дарёси Ахеронга
яқинлашадилар. У ерда Дўзах қайиқ-
чиси Харон маҳкумларни нариги
қирғоққа ўтказиб қўйиш билан шу-
ғулланади. Зилзила рўй беради,
яшин чақнайди. Данте беҳуш
йиқилади.

«Элтаман хор, мискин элатлар сари,
Элтаман мангулик уқубат томон,
Унда завол топган авлодлар бари.

- 4 Мейморимга этган ҳақ илҳом эҳсон,
Мени биво қилган холиқи раззоқ,
Мени илк муҳаббат яратган шоён.
- 7 Мендан кўҳна фақат неки бор мутлоқ,
Абадият билан тургум баробар.
Кирсанг, умидларинг ташлаб кир шу чоқ».
- 10 Хира пештоқ сари боқиб саросар
Мен ўша сўзларни ўқидим ногоҳ,
Дедим: «О, даҳшат-ку, қилолмам бовар».
- 13 Шундоқ жавоб этди устоз фаҳмосоҳ:
«Рухинг маҳкам бўласин бу ерда фақат,
Енгмасин таҳлика, бўл буткул огоҳ».
- 16 Айтдим-ку, арвоҳлар қалашиб қат-қат,
Ақлу фарсатин йўқотиб мангу
Етган манзилларга ўтармиз албат».
- 19 Ваҳима чекма, деб қўлин чўзди у,
Юзларида эса сокинлик ажиб,—
Сирли йўлак томон бошлаб қолди-ку.
- 22 Зулматли маъвода чорасиз, ғариб,
Тўхтовсиз йинги-ю, оҳу нола, зор
Қошида ёш тўқдим аввал сарғариб.
- 25 Алаҳлаб ётарди ҳамма нолакор,—
Даҳшат, қўрқув тўла қуроқ каломи,
Елворар, ўшқирар, талпинар ночор.

- 28 Барчаси айқашиб бунда тамоми,
Азобда, беадад, зулумот узра
Нолакор хок учар, қуяндай коми.
- 31 Дедим, бошим карахт ваҳима ичра:
«Булар ким, бу нечук оҳ ила воҳдир.
Бу нечук халойиқ, англолмам сира?»
- 34 Устозим дедики: «Бир қавм бордир,
Билар у на шуҳрат, на ор, на номус.
Шундоқ яшаб ўтган, юзсиз, беордир.
- 37 Улар билан бирга бебок ва беюз
Лоқайд фаришталар тўдаси ҳам бор.
На осий, на содиқ, шундайини бетус.
- 40 Уларни маҳв этди само ғазабкор,
Қабул айламагай Дўзах ҳам ҳатто,
Топмагай ҳаттоки куфри эътибор.
- 43 Дедим: «Айтгил, устоз, нечук ул жазо,
Нечук айб уларни этмиш хору хас?!»
Дедики: «Қисқадир жавоб мутлақо:
- 46 Уларга ҳаттоки ажал ҳам боқмас,
Ҳар қандай кулфат ҳам бу ҳолдан созроқ,
Шу қадар мушкулдир кечар қуни, бас.
- 49 Хотирини заминда ўчгандир мутлоқ,
Жазо ҳам уларга бўлмаган раво.
Сўз қотиб ўтирма, ўта бер узоқ».
- 52 Йироқда бир ялов кўрдим шу асно,
Мисли тўзон ичра ваҳший, ёвуз куч
Таъқиб этар эди уни доимо.

- 55 Ортидан чопарди бандалар ғуж-ғуж, —
Сира ишонмасдим уларга боқиб,
Ажалга шунча эл бўлганми деб дуч.
- 58 Ниғоҳим этаркан уларни таъқиб,
Кўнгилачанлик боис осийлик қилган
Шўрлик кимсани ҳам ололдим таниб.
- 61 Англадим, бу ерда ҳасратга тўлган
Пасткаш кимсалардир, бебок, овора.
На тангри, на иблис назарга илган.
- 64 Бандан бешариф, буткул бечора,
Уларни туну кун бижғитиб мудом
Таларди мўр-малах, қуршаб тобора.
- 67 Кўзидан қонли ёш оқарди тамом,
Очкўз қуртлар эса тортиб, талашиб
Уни ютишарди бамисоли ком
- 70 Ва боқсам бир оқим келарди тошиб,
Кўрдим у оқимга ёвуқ тўдани,
Дедим устозимга: «Ҳолни айт очиб,
- 73 Кимлар анов тўда, огоҳ эт мани,
Дён эт, у ёқда қандайин қудрат
Гўё оқим сарин қувлар ҳаммани».
- 76 Устоз жавоб қилди: «Келади фурсат,
Ахеронга томон борурмиз яқин,
Англаб олажаксан бор гапни албат».
- 79 Замини оғушига кўз тикиб ғамгин,
Эзма бўлмай дея кетдим шу дамда
Соҳил тарафларга йўл солиб сокин.

- 82 Боқсам, қайиқ суриб, додлаб аламда
Оппоқ соқолли чол келарди елиб,
Дерди: «Қуриб кетгил, лаънати банда!»
- 85 Унут самовотни, менга дуч келиб.
Абадий зулмат ва оташ, муз сари
Элтажакман сизни, қўйингиз билиб.
- 88 Сен эса, сен эса кет мундан нари,
Арвоқлар сафида нечук тирик жон?!»
Мени ҳайдар экан дерди жангари:
- 91 «Сен саҳв қилибсан келиб бу томон,
Жўнроқ қайиқ толгин яхшиси ҳозир,
То сени етказсин соҳилга омон».
- 94 Йўлбошчим дедик: «Харон, бўл оғир,
Ахир самовотнинг истаги шундоқ,
Хархаша қилма кўп, вожиб ул амр».
- 97 Тунд дарё дарғасин даҳшатли, паҳмоқ
Башараси қотиб қолганди шу зум.
Кўзларида оташ ёнарди бироқ,
- 100 Мажруҳ бандаларга тушди-ку кўзим.
Мангулик азобга маҳкум қилган раб,
Аҳволлари нигун, топганлар тўзим.
- 103 Бақирар эдилар тангрини қаргаб,
Қисмату башарни, юртни бетўхтов
Сўкарди, авлоду аждодин булгаб.
- 106 Сўнг нола чекканча оломон дарров
Етарди азобкор дарё қаърига,—
Мавжи осийларни ютгай беаёв,

- 109 Харон-чи, ҳайқирар улар барига,
Даҳшатли эшкагин ҳар томон сирпаб,
Қатагон соларди танбалларига.
- 112 Куз чоғи япроқлар саргайиб, титраб
Тўкилгайлар қур-қур ва бир кун шумтол
Кўрғай либосининг ётганин қувраб.
- 115 Шундоқ, зоти Одам шўрлик, беиқбол
Тутдай тўкиларди, чорасиз, басир,
Тўрға тушган қушдек топарди завол,
- 118 Юзмоқда сув узра мана, бетадбир;
Кечувдан ўтишга улгурмай ҳали
Пайдо бўлди ўзга тўда бесабр.
- 121 «Ўғлим, — деди устоз вазмин, шиквали, —
Раббано ғазабин қўзғатган гумроҳ
Қавму эл, бу томон шошгай азалий.
- 124 Гувранар бу ерда турфа хил арвоқ,
Одил тангри ҳукмин бўлиб қурбони,
Даъватга айланар қўрқув, нола, оҳ.
- 127 Кимнингки бут эса агар имони
Бу ерга тушмагай йўли ҳеч қачон,
Хароннинг шунинг-чун чиқди фиғони».
- 130 У сўздан тинганда, атроф ногаҳон
Титраб кетди буткул қасирга аро,
Қора терга ботгум эсласам ҳамон.
- 133 Ер қаъридан чиқиб боди марг бало,
Ғам дашти оловга чулғанди чунон,
Бу қирмиз ёғдуга чиқолмай асло,
- 136 Йиқилдим, уйқуга банди зотсимон.

ТҮРТҮНЧИ ҚУШИҚ

Дахшатли момақалдироқдан сер-
гакланган Данте ўзини биринчи
доиранинг канорасида кўради. Сўнгра
у христиан динига мансуб бўлмаган
кишилар ҳамда чўқинтирилмаган бо-
ла-бақра жойлашган Лимбга кириб
боради. Ундан нарироқда эса Исо
пайгамбар ақидасига ғайри бўлган
қадимги дунё донишмандлари ва қаҳ-
рамонларини кўради. Улар орасида
Шарқ донишмандларидан ибн
Сино ва ибн Рушд
ҳам бор.

Мудраган руҳимда қутқу дафъатан,
Босиқ сурон ичра кўз очдим бехос.
Кимдир уйғотгандай турткилаб бирдан.

- 4 Кўз ташладим тетик теграмга оз-оз,
Ҳар ёнга тикилдим туриб оёққа,
Азоб диёрини кўрай деб бир оз.
- 7 Жарлик ёқасида эдик шу чоғда,
Пойимиз остида қўрқинчли дара
Шовқин, фарёд тўла гувлаб ётмоқда.
- 10 Шу қадар зулумот, теран, қоп-қора,
Унинг тепасидан боқдим ва лекин
Фарқлай билолмадим ҳеч нени сира.
- 13 «Ногирон дунёга ўтармиз секин, —
Шундоқ сўз бошлади шоирим беҳол, —
Мен йўлни бошлайман, сен эса кейин».
- 16 Юзига боқдимуга англадим дарҳол.
Дедим: «Сен ўзингки тушдинг дахшатга,
Мен нетай, ўзинг айт, не кечар аҳвол?»
- 19 У деди: «Англадинг мени албатта,
Лекин сен кўражак бандалар дарди,
Дахшатмас, ғам солган қалбимга катта.
- 22 Йўл узоқ, пайтидир, кетайлик нари».
Ортидан мен кетдим, йўл бошлади у,
Йўлимиз — заминнинг дахшатли қаъри.

- 25 Кулоққа чалинган йиғимас, ёху,
Инграш келар эди ҳар ёндан фақат,
Мангу хиляқат узра таралган оҳ бу!
- 28 Бу — бедард ҳасратдан қолган оқибат,
Мисли дучор бўлмиш ушбу дам ғамга
Гўдаклар, аёллар тўдаси қат-қат.
- 31 «Нега сўз қотмайсан менга эй, ҳамдам,
Нега сўрамайсан буларни, нега? —
Шундайини сўз қотди йўлбошчим пурғам.—
- 34 Уйлама, булар деб бегуноҳ банда,
Уларни покламас фақат хизмати,
Ақидаси кўҳна, ўзга имонда;
- 37 Насорон динини кимки билмади —
Осийдир бир қадар, мен ҳам ўшандоқ.
Ғоят буюк бўлди бунинг кулфати.
- 40 Маҳқуммиз барчамиз шу сабаб мутлоқ,
Парвардигор бизга ҳукм этган тадбир —
Юрибмиз ташнаҳол, ноумид, муштоқ».
- 43 Алам юрагимни ўртади тахир,
Шундоқ ажиб зотлар ва неча буюк,—
Лимбо водийсида кезишар фақир.
- 46 «Айтгил, эй устозим, соҳибим суюк,—
Хитоб айлар эдим титраб аламнок
Ва имон келтириб тангрига қуюқ,—

- 49 Борми булар ичра бирор зоти пок,
Ё биров дуоси, ё ўз савоби
Насиб қилган бўлса то нури афлок?»
- 52 Шундоқ бўлди менга устоз жавоби:
«Гувоҳман, бу ерга келди бир дафъа
Улуғ ҳазратлари — голиб жаноби.
- 55 Одам Атони у қутқазгандир, ҳа,
Уғлонин ҳам шундоқ. Нўҳи муборақ,
Ҳазрати Мусо ҳам у зотга халфа.
- 58 Шоҳ Довуд, нуроний Иброҳим бешак,
Авлод-аждоди-ла ҳазрат Исроил,
Роҳила — қимматга тушган келинчак.
- 61 Бўлмиш кўп азизлар меҳрига ноил,
Лойиқ бўлолмаган бошқалар ва лек.
Илк бор ўшаларга боққанлар мойнл».
- 64 Улкан чаңгалзорда икков кетардик,
У фақат сўзларди, мен-чи, тинглардим,
Чаңгалзор — инсонлар руҳистонидек.
- 67 Хоб чулғаган жойдан йироқ кезардим,
Муқаввас зулматнинг тагида лов-лов
Ёнаётган ўтга тушди назарим.
- 70 Гарчанд узоқдайди биздан у олов,
Лекин ўша ёнда беҳад сарафроз
Зотлар гуруҳини пайқадим дарров.

- 73 «Эй, санъат ва дониш соҳиби устоз,
Айтгил, кимдир булар, турар овлоқда —
Узгалардан кўра боҳурмат, мумтоз».
- 76 Устоз жавоб қилди менга шу чоқда:
«Заминни янгатган буларнинг шони,
Бу кун самода ҳам доврўқ солмоқда».
- 79 «Қутлангиз, энг юксак шоирни, қани». —
Кимнингдир овози қолди жаранглаб,
Яқинлаб келарди руҳ ҳам шу они.
- 82 Шундайин сўзларни турардим тинглаб,
Эшитдим тўрт аъзам қадамин сасин,
Келардилар на шод ва на дарғазаб.
- 85 «Боқ, — деди шавкатли устод олиб тин, —
Ҳаммадан олдинда, қўлида шамшир,
Рухсори улуғвор, қадами сокин
- 88 Гомер келар эди, шоирларга пир,
Ортида Горацій — шаддод қаламқаш.
Ундан сўнг Овидий ва Лукан шоир.
- 91 Бизни туташтирар буюк ном яккаш,
Қошида шунинг-чун айладим таъзим,
Ҳақлидир, булар ҳам боққанда дилакш».
- 94 Қаршимда турарди зотларки, азим,
Шеърлари жаҳонни янгатган беҳад,
Ҳануз бетимсолдир уларнинг назм.
- 97 Устоз пешвоз чиқди уларга хушвақт,
Куйчилар тўдаси юрди мен томон,
Мамнун жилмаярди устозим фақат.
- 100 Уларнинг сафига кирганим замон
Шарафим ошарди менинг тобора,
Сафда мен олтинчи зот эдим, шодон.
- 103 Сухбатга берилдик юриб нур аро,
Бу ерда бизларнинг мулоқот гарчанд,
Билмам, лозиммиди ё йўқ, шу асно.
- 106 Қаср пайдо бўлди қаршимда баланд,
Етти қат девору етти қат равоқ,
Атрофда чулдирар чашмалар хурсанд.
- 109 Саф-басаф йўл босиб юрдик нарироқ,
Етти дарвозадан ўтди сўқмоқ йўл —
Чиқди қаршимиздан ям-яшил ўтлоқ.
- 112 Вазмин зотлар эди у ерда нуқул,
Уларнинг овози сокин, жарангдор,
Нигоҳлари босиқ, сипойи буткул.
- 115 Очиқ майдон ичра буюк, шуъладор
Тепалик турарди, савлати олий,
Унга кўтарилдик бизлар саф қатор.
- 118 Шу он яйлов узра, мисли хаёлий,
Шавкатли инсонлар бўлдилар пайдо,
Кўз олдимда эди улар жамоли.

- 121 Электра турар аждодлар аро,
Эней ва Гектор ҳам у ерда аён.
Бургутназар Цезарь, жангсевар даҳо.
- 124 Пентеселія ва Камилла бир ён,
Турарди Лавина — ёнда отаси,
Олий жоҳ Брут ҳам бўлди намоён.
- 127 Цезарь қизи, Коллатин заифаси,
Гракхлар онаси, Катон маҳрами,
Салоҳиддин турар — сафда ҳаммаси.
- 130 Қиялик томонга боқдим, жами
Донишманд зотларнинг устозин кўрдим,
Оқил ҳамдўстлари унинг ҳамдами.
- 133 Афлотун, Суқротга мен боқиб турдим,
Бақамти юрарди у зотга булар.
Дунё тасодиф деб атаган қадим —
- 136 Буюк ҳикматшунос Демокрит турар.
Анаксагор, Фалес, Диоген бунда,—
Зенон, Эмпедокл, Гераклит юрар.
- 139 Шифо билағони Диоскорид унда,
Сенека-ю Орфей, Туллий ҳамда Лин.
Кўзимни узоққа югуртдим шунда:
- 142 Ҳисобдон Эвклид, Батлимус, Гален,
Гиппократ, ибн Сино, ибн Рушд пайдо —
Янги ғояларни тарғиб этган чин.

- 145 Айтолмасман санаб барчасин асло,
Баёним бўлмоғи даркор мухтасар,
Тафсил қисқа эса этинг истисно.
- 148 Икков қолдик, тарқаб давран сарвар,
Осойиш бу жойдан қасирга томон
Ўзга манзилларга айладик бовар.
- 151 Қуршаб олган эди буткул зимистон...

БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Вергилий ва Данте айланиб тушган иккинчи доиранинг қопқасида бандаларнинг гуноҳини тайин этиб, жазосини кўрсатувчи Минос ўтирган бўлади. Бу доирада шаҳватпарастлар жойлашган бўлиб, улар даҳшатли қуюн комида бетўхтов айланиб юрадилар. Бу ерда Данте бахтсиз севги қурбони Франческа билан суҳбатлашади.

Тарк этиб биринчи доира ичин,
Йўл олдим тубанга — бошқаси томон.
Гарчанд у мўъжазроқ бўлса ҳам, лекин

4 Минос кутар эди бизни беомон.
Айни остонада сўроққа тутиб,
Дум силтаб, Дўзахга итқитар ёмон.

7 Маҳкум келган заҳот дарёдан ўтиб,
Қиссасини зўрга айта оларди.
Минос гуноҳларнинг ҳисобин этиб,

10 Дум ўраб, маҳкумни ҳайдаб соларди.
Айбига яраша — маҳкум ҳам жадал
Давраи хосига бориб қоларди.

13 Оломон турарди титраб, кутиб гал;
Даҳшатли ҳакамга бир-бир ёнашиб,
Учиб кетар эди пастга шу маҳал.

16 «О, сен, коми гамга келган адашиб»,
Минос йнғиштириб ишини бирпас,
Сўз бошлаб қолди-ку, мен томон боқиб.

19 «Кимсан, ҳамроҳинг ким, сўзла шу нафас,
Узни бос, томукқа кирмоқ кўп қийин».
Устоз жавоб қилди: «Йўлни тўсма, бас,

- 22 Роҳи Дўзах унга муқаррар, тайин,
Шаҳодат бергандир у Олий даргоҳ,
Даргоҳ амри вожиб, сенга айттайин».
- 25 Шу пайт қулоғимга келди оҳ-воҳ;
Минглаб бандаларнинг турфа ноласи
Гангитиб қўйганди мени баногоҳ.
- 28 Бу ерда хилқатнинг ўчган нафаси,
Бамисли қўрқинч ва теран уммонда
Гирдибод олишар, чўнг ғарғараси.
- 31 У Дўзах самуми, ҳамма томонда
Арвоҳлар тўдасин итқитар ҳар ён,
Чирпирак қиларди зўр галаёнда.
- 34 Улар қоя узра учгани замон
Оламни тутарди даҳшат, бақирёқ.
Додлашар тангрини қарғаб беомон.
- 37 Оломонга боқиб, билдимки апиқ:
Бу ерда ақл ила инсофдан кечиб
Зинога берилган кимсалар тўлиқ.
- 40 Қаҳратон қиш чоғи роса жунжикиб
Кўчган чуғурчуқлар галаси монанд.
Нокаслар тўзғирди бўронда учиб.

- 43 Чирпирак бўларди гоҳ паст, гоҳ баланд,
Азоб-чи, бир нафас тинмоғи душвор,
Бўшалмасди асло бу доми каманд.
- 46 Ғамгин қўйлар билан қатор ва қатор
Жанубга йўл солган турналар мисол
Юксакда бир қавм учар нолакор.
- 49 Улар соя эди буткул бемажол,
Дедим: «Кимдир булар ва нечун ахир
Уларни тилкалар бу қора шамол?»
- 52 Устозим дедик: «Боққил бирма-бир,
У аёл кечмишда қанча эл-элат
Устидан ҳукм этган, юргизган амр.
- 55 Лекин у аёлда бўлган бир иллат,
Ўз ҳолига қўйган элатларни у
Этмоқ-чун ошқора ўзи ҳам ишрат.
- 58 Қадимги замона маликаси бу,
Семирамидадир — Нингадир маҳрам,
Мулклари Султонга топширилган-ку.
- 61 Мана, нозик ҳиснинг маъбудаси ҳам
Сихейнинг хокини этганди поймол.
Бу-чи, Клеопатра, гуноҳкор санам.

- 64 Жанглар сабабкори, энг гўзал аёл —
Елена мановдир. Бу — жасур Ахилл,
Муҳаббат дастидан топганди завол.
- 67 Бу— Парис-Тристан». Устоз хилма-хил
Қавму тўдаларни кўрсатди роса,—
Улар ҳирс йўлида бўлганлар сабил.
- 70 Бари олам узра солган овоза
Зотлар, маликалар эдилар номдор.
Сўрадим устоздан, руҳ тушиб тоза:
- 73 «Бўрон енгилгина учирган абгор —
Анов иккисидан эшитсам жавоб,
Чирпирак бўлмоқда иккови ҳам хор».
- 76 Устозим дедик: «Сабр айла, шу тоб
Шамол суриб келар уларни бу ён.
Тўхтарлар, айласанг дилдан гар хитоб».
- 79 Яқин келар эди улар биз томон,
«О, банди гуссалар, — дедим ўша чоқ,—
Жавоб айланг, берса агар У имкон».
- 82 Бамисли ошенинг илиқ ва муштоқ
Меҳрига талпинган қўша кабутар
Қанотларин ёзиб учгандай илҳақ,—

- 85 Менинг овозимни эшитиб улар,
Дидонанинг ғамгин сафин этиб тарк,
Ҳузуримга келди муаллақ, лобар:
- 88 «О, сен барҳаёт зот, о, сен руҳи барқ,
Келибсан кўргали бизни бу айём, —
Ер юзин қонига этганларни ғарқ.
- 91 Рўйхуш бермас бизга самовот тамом,
Йўқса имонингни олардик сўраб,
Ҳолимиз англаган, сен — зоти киром.
- 94 Мулоқот айлагил, мойил бўлса табъ,
Муштоқмиз, суҳбатдан баҳра олсак то.
Бу ер тинч — бўрон ҳам, қуюн ҳам тўхтаб.
- 97 Жилғалари билан келиб наҳри По
Тинган соҳилларда топдим таваллуд.
Ҳоргин суворийдир тўлқинлар гўё.
- 100 Муҳаббат дилларни ёққувчи зўр ўт,
Гўзал бир вужудга мафтун эди бу,
Вужудки, сўнгги дам бўлди хор, нобуд.
- 103 Ишқ бу — фақат ишқни чорловчи туйғу,
Мен ҳам кўнгни бердим унга шу асно,
Инон-ихтиёрим топширдим, ёҳу,

- 106 Етди бошимизга муҳаббат — бало,
Бизнинг қотил топгай Каиндан хос жой»,
Шундоқ сўз дердилар, бардоши адо.
- 109 Улар сўзин тинглаб, қаддим бўлиб ёй,
Беҳад изтиробда бош эгдим ғамгин.
Устоз: «Не гап?» дея сўз қотди атай.
- 112 Дедим: «Бирор кимса ҳеч билганмикин,
Уларни қандайин пок, ширин хаёл
Бу аччиқ қисматга олиб келганин?»
- 115 Улар сукутдайди, мен бердим савол:
«Шарҳи ғаминг тинглаб, чидамма сира,
Қалбга, Франческа, ғам солди бу ҳол.
- 118 Муштоқ кўнгилларни фасли ҳажр ичра
Туташирган недир, аён айлагил,
У қай бир тасодиф, қай ҳол соҳира?»
- 121 У деди: «Бахтсизлик чоғида ҳар дил
Шод пайтин эсласа ғам чекар ортиқ.
Бу ҳолга устозинг бўлғувси кафил
- 124 Ва лекин толесиз севгининг аниқ
Тафсилотин қилсам гар сенга аён —
Ҳар ённи қоплагай кўз ёшим аччиқ.
- 127 Ҳордиқ маҳалида бир кун икковлон
Ланчелот ҳақида ўқирдик қисса,
Фақат икков эдик, бепарво, шодон.
- 130 Кўзлар тўқнашарди саҳифа узра,
Юзга балқар эди энтикиш сирли.
Қисса ғолиб келди бизга, алқисса.
- 133 Йигит маъшуқасин интиқ ва нурли
Лабларига лабин қўйгани заҳот,
Дақиқа келди-ю, ажиб, сурурли,
- 136 У ҳам лабларига лаб қўйди, ҳайҳот.
Қолди жой-жойида китоб ҳам, аммо
Биз учун бўлгандин гўё Галеот».
- 139 Арвоҳ сўзлар эди уқубат аро,
Ҳамроҳи инграрди, инграрди шўранк.
Ҳасратлари менч қилди-ю адо,
- 142 Йиқилдим ўша он, бамисли ўлик.

ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Учинчи доирада зил-замбил ёмғир, дўл, қор остида Цербернинг даҳшатли тирноқлари ва тишлари дастандан чексиз азоб тортаётган очкўзлар қавми жойлашган. Улар орасида флоренциялик Чакко деган зот ҳам бўлиб, у Дантега қадрдон шаҳрининг тақдири ва жазога мустаҳқиқ бир неча элатларнинг қисмати ҳақида гапириб беради. Шундан кейин Данте Вергилий билан йўқлик дунёси ҳақида суҳбатлаша туриб, Дўзахнинг тўртинчи доираси томон кетади.

Аянчли рўёнинг арз-ҳолин тинглаб,
Буткул бўлган эди тоқатларим тоқ,
Ҳали олар-олмас ўзимчи ўнглаб,

- 4 Дуч келди ўзгача азоб ва қийноқ:
Маҳкумлар ётарди қаёнга боқмай,
Қаёнга юз бурмай арвоҳлар мутлоқ.
- 7 Совуқ, рутубатли ёмғир паёпай
Еғар эди бунда абадул-абад.
Дўзахнинг учинчи саҳнидайдим шай.
- 10 Тупроқдан анқирди қўланса бўй бад,
Дўл, ёмғир, чиринди — бари аралаш —
Қоплаб олган эди заминни қат-қат.
- 13 Уч халқум чўнг Церберь — кўзи қонталаш —
Халойиққа қараб итдай ҳуорли,
Оломон балчиқда бижғирди яккаш.
- 16 Хамманинг терисин бир-бир шиларди,
Махлуқ хўппа семиз, тирноғи узун,
Қоп-қора соқоли сермой, юрарди.
- 19 Маҳкумлар қанжиқдай увлар уззуқун,
У ёндан бу ёнга ағанаб ночор —
Ҳимоя қилмоқчи бўларлар ўзин.
- 22 Бизни кўргач, очди оғзин мисли ғор,
Мурдор қурт — сур Церберь талваса тортиб.
Унинг буткул тани гувранар ғаддор.
- 25 Устозим эгилди, товонин артиб,
Тупроқдан сиқимлаб олди-ю шу он,
Аждар халқумига юборди отиб.

- 28 Сўнгакка кўз тиккан қўпак нигорон —
Вовиллаб, бетиним гингшигандай сур,
Тингандай улушин олгани замон,
- 31 Цербернинг уни ҳам ўчди, ҳайтовур,
Шовқиндан донг қотган арвоҳлар гўё
Сукутдан топтилар ҳордиқ ва ҳузур.
- 34 Ёмғир шиббалаган арвоҳлар аро,
Вужудларни ошиб босдик биз қадам,
Вужудлар бўшлиқдай пуч эди, аммо.
- 37 Улар ётишарди тиғиз, жамулжам,
Бири бизни пайқаб, солди-ю назар, —
Ўрнидан қўзғалди, термилиб пургам.
- 40 «О, сен, жаҳаннамга келган биродар,
Мени билсанг керак, — сўз қотди арвоҳ, —
Тирикдинг мен бу ён қилган чоғ сафар».
- 43 Дедим: «Шу қадарли ғарибсан, э воҳ,
Чеҳранг менинг учун буткул бегона,
Кимга ўхшашинг ҳам айтолмам бироқ,
- 46 Сўйлагил, сен кимсан, маҳкум бечора,
Даҳшатли азобга дучор бўлган зот.
Тўзим топаётган зумда минг бора».
- 49 Деди: «Сен яшаган шаҳар — музофот,
Ғийбат, ҳасад билан тўлган у маъво
Шаҳрим бўлган эди менинг ҳам, ҳайҳот!
- 52 Чакко деб атарди мени фуқаро,
Очофат эканман, шунинг сабаби
Чириб кетмоқдаман ёмғир, сел аро.

- 55 Танҳо эмасдирман. Бунда мен каби
Гуноҳ айлаганлар ётибди қат-қат». —
У шундоқ деди-ю, узилди гапи.
- 58 Дедим: «Чакко, сенинг шул экан қисмат,
Ҳолингга боққанда эзилар қалбим
Ва лекин сен менга бир ҳолни англаат:
- 61 Шаҳр аҳли не учун тарафкаш, ганим,
Оқибат не кечар ва ким эрур ҳақ, —
Низо боисин ҳам айтурсан балким?»
- 64 У деди: «Хунхорлик бўлгай муҳаққақ,
Оқибат ўрмонлик келгайдир голиб,
Ғанимлар қувилгай, шармисор мутлақ.
- 67 Офтоб чиққанида уч бора балқиб,
Булар маҳв бўлгувси, улар қўзғаб бош —
Уларни қўллагай найрангбоз соҳиб.
- 70 Голибларга бўлгач шон, омад йўлдош,
Қаддин тиклашганин англашиб расо,
Мағлублар кўзидан оқизурлар ёш.
- 73 Икки тақводор бор, уларга аммо
Ҳеч ким қулоқ солмас. Очкўзлик, кибр,
Ҳасад — шу уч нарса доим бедаво».
- 76 Сўзин адо қилиб тинди у дилгир,
Дедим: «Кулфатларнинг қаъридан бирпас
Марҳамат қил менга, аён эт, билдир:
- 79 Теггьяйо, Фарината руҳи забардаст,
Диллари ҳамиша ростгўй ва комил,
Арриго, Моска ё Рустикуччи, бас,

- 82 Уларни кўрмоқни истайди кўнгил;
Қисмати не кечди, улар қайсида?
Дўзахми, Жаннатга бўлганлар ноил?»
- 85 Деди: «Улар жойи баттар ёбонда,
Дўзахнинг теранроқ қабатига бор,
Кўрасан уларни ўша томонда.
- 88 Лекин сенга сўнгги ўтинч айлай зор,
Одамларга эслат, улар сафида
Мен ҳам яшагандим, етказгил зинҳор».
- 91 Зорлик зоҳир бўлди унинг афтида,
Тубанга энгашди, юздан қочди нур
Ва олди шўрликни замин забтига.
- 94 Устозим дедик: «Чалингунча сур,
Шундоқ ётади у тупроққа ботиб, —
Маҳшарда бағрига олгай яна гўр.
- 97 Яна ўз ҳолига келгувси қайтиб,
Тепасида тургай даҳшатли ҳакам,
Самовот садосин тинглагай ётиб».
- 100 Бақо борасида сўзлаб дамо-дам,
Турфа арвоҳлару ёмғир, сел аро
Икков сокингина ташлардик қадам.
- 103 Дедим: «Айтгил, устоз, амри таоло
Бу маҳкум қавмларни найлар оқибат,
Ортарми, камаяр уларга жазо?»
- 106 Деди: «Севган фанинг таъкидлар минбаъд:
Бўлган сайин олам — хилқат мукаммал —
Ортгувси роҳат ҳам, кулфат ҳам албат.
- 109 Мустаҳиқ бандалар эса ҳеч маҳал
Расо бўлолмагай ўзини таниб,
Тугалроқ бўлгувси қисмат нотугал».
- 112 Икков кетар эдик шундоқ айланиб,
Судбат тафсилотин қилмайин тасвир,
Жарликнинг комида бизни шайланиб,
- 115 Плутос кутарди — балойи кабир.

ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Дўзахнинг тўртинчи доирасида посбонлик қилиб турган Плутос Дантени дағдаға билан қўрқитмоқчи бўлади. Лекин Вергилий Плутосни тинчитади ва исрофгарлар ҳамда зиқналар тортаётган жазони кўрсатмоқ учун мухлисини йўлга бошлайди. Маҳкумлар улкан тошларни кўкракларин билан суришиб, бир-бирларини булғалаб сўкиш билан овора. Шоирлар бойлик маъбудаси Фортуна ҳақида йўл-йўлакай сўзлашиб, бешинчи доирада — ғазабнок, ғаюр инсонлар жазоланаётган Стикс бўйлаб сафарларини давом эттирадилар.

«Pape Satan, pape Satan, aleppe!»--
Қичқирди Плутос бўғилиб шундоқ.
Менга таскин бериб устоз дедик:

- 4 «Махлуқ бўлса ҳамки, нечоғ ваҳшийроқ,
Ҳадик олма сира, маслаҳатим шу,
Қай куч бўла олур бизга тўғаноқ!»
- 7 Устоз айлаб қолди махлуққа ружу:
«Бас қил, бас қил дейман, лаънати қашқир,
Ўз бошинг ўзинг е, солмагин қутқу.»
- 10 Биз зулмат қаърига тушурмиз ҳозир,
Қосид Микоилни сизга босабот
Йўллаган Миръотнинг амри шу, ахир».
- 13 Кема ҳавозаси қулаган заҳот
Уралиб-буралиб тушгандай елкан,
Махлуқ ҳам бўшашиб қолди бесабот.
- 16 Дунё жирканчилиги жамулжам бўлган
Азоб соҳиллари узра ошиб йўл,
Тўртинчи қаватга тушдик шахт билан.
- 19 Е ҳақ парвардигор, раббано одил!
Қайси гуноҳ учун бунча уқубат?!
Ақл бовар қилмас, азоб шунча мўл!
- 22 Харибда бағрида тўлқин сершиддат
Тўлқинга дуч келиб ортга қайтгандай,
Маҳкумлар айқашиб ётарди қат-қат.
- 25 Улар шунча кўпки, саноги йўқдай;
Икки тўда келар бирдан рўбарў —
Харсанг жилдиришиб тўшда пайдар-пай.

- 28 Тўқнашиб қулашар, қайтиб сергулу:
«Йиғмоқ на ҳожат?» — деб бошлашар сурон, —
«Сарфиёт нечун?» — деб қилишар ҳай-ҳу.
- 31 Ним хира даврада айланиб гирён,
Ўтру келишарди нуқтада тагин,
Ҳолдан тойиб расо, сўкиниб चुнон.
- 34 Тарафкаш тўдалар давраси ҳорғин
Қайта айланишга улгурмасданоқ,
Дедим устозимга дилтанг ва ғамгин:
- 37 «Кимдир анов тўда, хомуш, аламноқ?
Бошин ялтиратиб қирган тепакал —
Наҳот руҳонийлар тўдаси нопок?».
- 40 Деди: «Рўпарангда турганлар мужмал,
Ҳушлари шу қадар бўлмиш норасо.
Сарфу харажатда ноқис, беамал.
- 43 Ўша хусусида ғингшир доимо,
Рўбарў бўлишар ўкраб ҳар дафъа,
Бир-бирига ғаним, бамисли бало.
- 46 Анов тепакаллар ўзгача жаҳдда,
Зиқналик бобида тенгсиз қурумсоқ
Кардинал бу ерда, бу ерда папа».
- 49 Дедим: «Мановларнинг сафида шу чоқ
Таниш кимсалар ҳам бордир, эҳтимол.
Номларин булғаган иллат ўшандоқ?»
- 52 Деди: «Танимоғинг уларни маҳол,
Бемисл бад бўлмиш уларнинг суврат,
Таниб олмоққа ҳам ақлу зеҳн дол.

- 55 Улар тентирагай абадул-абад,
Гўридан тургайлар рўзи маҳшарда —
Бирови мушт тугиб, бири — кал талъат.
- 58 Кимки бедиёнат йиғса агарда
Ва ё этса исроф — маҳкум мутлақо.
Қолғувси шулардай ғамда, кадарда.
- 61 Боқ, ўғлим, нечоғ каж Фортуна — рўё,
У боис одамзод омад талашиб
Курашар бир-бирин егудай гўё.
- 64 Оламда жамики сийм-зарни ташиб,
Уйиб қўйсанг ҳамки, бамисли хирмон,
Булар нафси қонмас, ютоқур очиб».
- 67 Дедим: «Соҳир устоз, айлагил аён,
Одамзод жиловин чангалда тутган
Ғолиб Фортунада қандай сир ниҳон?»
- 70 «О, шўрлик бандалар — аслин унутган, —
Устоз таскин ила айларди хитоб, —
Сизнинг фаросатни зулумот ютган.
- 73 Тангри аввал-бошдан қилмайин итоб,
Хилқатга йўллади расули раҳбон,
Нурин билвосита етказди шитоб, —
- 76 Баробар баҳраманд бўлсин деб жаҳон;
Дунё хайлининг-чи, жамики корин
Фортуна қўлига берди бегумон
- 79 Меъёрга солсин деб насиба борин,
Унинг ҳам маҳрида қисматдан жиҳат,
У тинглар иқболсиз авлодлар зорин.

- 82 У боис, забт этар элатни элат,
У ўз ҳунарини юритгай содиқ.
Илондай бекиниб иш кўрар фақат.
- 85 Фаҳмингиз ғарибдир қошида аниқ;
Ўзга расулардай айлар у бажо,
Кўнглига не келса агар мувофиқ.
- 88 Ҳукмини юргизар толиқмай асло;
Уни шошилтирар муҳтожлик мудом,
Лутфи бир дақиқа айламас вафо.
- 91 Уни этарлар ҳам гоҳида бадном,
Мадҳу саноларга лойиқдир гарчанд,
Уни қаргайдилар беҳуда тамом.
- 94 У-чи, бепарводир, ўз иши-ла банд,
Ҳуштагини чалиб юраверар шод,
Тангрининг илк, эрка зотлари монанд.
- 97 Уқубат қаърига йўл оламиз бот;
Оғаётир таниш юлдузлар юксак,
Шошилмоқлик даркор!» — деди-ку устод.
- 100 Қабатни айланиб нарироқ ўтсак,
Оқиб ётар эди жилғалар қатор,
Ўзлари ўйишган жардан кечарак.
- 103 Сув эди қоп-қора, қуйқа, сермоғор.
Биз уни ёқалаб кетдик қуйироқ,
Ошиб ён багиру сўқмоқ хатаркор.
- 106 Стигий ботқоғи ичра тунд булоқ
Қайнаб тинар эди ва йўл соларди
Кул ранг қоя тошлар томон шошароқ,
- 109 Боқсам, нарироқда гирдоб қайнарди
Ва унда айқашиб ваҳший оломон
Балчиқ орасида бижғиб юрарди.
- 112 Юлқишар эдилар улар беомон,
Тўш уриб, қўл силкиб, тиз уриб пайваст —
Шўнғиб, ғажийман деб бир-бирин ёмон.
- 115 Устозим дедики: «Боққил шу нафас,
Ғазабга йўл берган банда бу бари,
Ҳатто сув тагида бижғийди бесас.
- 118 Талпиниб ётишар бўшлиқлар сари,
Оҳу надомати эса тубандан
Пуфакдай биқирлар, бетин, сарсари.
- 121 Улар шивирлашар ночор шу вайдан:
«Биз ёруғ дунёда тунд эдик буткул,
Яшадик қовоқни сира очмасдан.
- 124 Мана, тикилганмиз балчиққа нукул».
Улар хиргойиси шулдир бу айём,
Тавбаси бефойда, аҳволи мушкул».
- 127 Юҳодек ботқоқни айланиб тамом,
Сайҳон, балчиқлардан йўл солиб шитоб,
Нохуш манзарадан, хулласи калом,
- 130 Келдик бир минора қошига шу тоб.

САККИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар ботқоқликни айланиб ўтишаётганда, уларнинг ташрифидан хабар топган Флегий икковлон сайёҳни Дит шаҳрига ўтказиб қўймоқ учун қайиғи билан етиб келади. Улар кечувда Филиппо Аржентини учратадилар. Қопқага етиб боришганда, иблислар Дантени ичкарига ўтказмайдилар. Вергилий уларга гап уқтирмоқчи бўлади, аммо иблислар дарвозани бекитиб оладилар. Вергилий, бизнинг мададкоримиз тезликда етиб келади, дея Дантени юпатади.

Алқисса, минора қошига ночор
Мушкул йўллар босиб етдик икковлон, —
Мезана кўринди баланд, қиррадор.

- 4 Икки ўт ёнарди у ерда чандон,
Жавоб берган каби буларга ошкор,
Йироқда бошқа ўт бўлди намоён.
- 7 Устодга дедимки: «Эй ҳикматбардор,
Бу қандай ўт эрур, қандоқ аланга?
Учинчи ул ўтда қандай сеҳр бор?!»
- 10 Деди: «Тикилиб боқ йироқ туманга,
Ушанда англайсан, оташин чароқ
Кимни чорлашини ўзи томонга».
- 13 Бир қайиқ келарди биз сари ногўҳ,
Камон ўқи каби, йўқ, ундан баттар,
Учиб келарди бир шиддадор арвоҳ.
- 16 Елғиз бир эшкакчи қайиқда сар-сар
Ҳайқириб келарди биз томон тинмай:
«Тушдингми қўлимга, осий?!» — деб бесар.
- 19 Йўлбошчим сўз қотди пинагин бузмай:
«Флегий, беҳуда кўтарма гавго,
Бир зумлик ҳожатга дод солма, ҳай-ҳай».
- 22 Кимдир лақиллатиб кетганин расо
Эшитган кимсадай Флегий шу дам
Жунбушга кирди-ку, қараши бежо.
- 25 Қайиққа ўтирди устод муҳтарам,
Ортидан мен чиқдим, ўшанда бир оз
Қайиқ вазминлашди, валлоҳи аъзам!

- 28 Урнашдик кемага икков сарафроз
Ва кўҳна бу қайиқ елди илгари,
Ёриб тўлқинларни кетдик шу алфоз.
- 31 Беҳаёт наҳр узра сузардик нари,
Бир кимса дедик (беланган лойга),
«Кимсан, кунни битмай келган биз сари?»
- 34 «Йўлчима, муваққат, — дедим, — бу жойда,
Лекин ўзинг кимсан, бу қадар бадҳол?»
Деди: «Куним ўтар доим дол-войда!»
- 37 «Йиглайвер, — дедим мен, — йигла, бемалол,
Ифлоссан, кимлигинг қилолдим идрок —
Арвоҳсан лаънати, мангу шунда қол».
- 40 У қўлин қайиққа узатди шу чоқ,
Устоз даф айлади лекин уриб зарб:
«Кет чиққан уйингга, кўппаксан шаккок!»
- 43 Устоз лутф айлади мени қучоқлаб:
«Нечоғ ҳимматлидир суронли ул руҳ —
Дунёга келтирган сени ёрлақаб.
- 46 Мағрур эди манов, лекин бешуқуҳ,
Одамлар бермаган унга зарра дил,
Мана, жазо тортар, кўру кар, мажруҳ.
- 49 Ҳозир ҳукми жорий кўп шоҳлар ҳам, бил,
Қолдириб ўзидан шармисор бир ном
Шу жойга келурлар, тўнғиздай сабил».
- 52 Дедим: «Имкон бўлса, устоз, шу айём
Кўрсайдим мен унинг чорасиз ҳолин,
Ботқоққа гарқ бўлиб кетишин тамом».

- 55 Деди: «Ўтайлик-чи йўлнинг давомин,
Сенга насиб қилар у шод дақиқа,
Тўйиб кўражаксан унинг заволин».
- 58 Уша он арвоҳнинг устига лиққа —
Оломон ёприлди, тангрига шукур,
Гувоҳ бўлдим мен ҳам бу кўргуликка.
- 61 «Ушла Аржентини!» — оломон ёвқур
Уни ўраб олди, у-чи, дарғазаб —
Ўз-ўзин тирнарди аламдан мажбур.
- 64 Даф бўлди, у ҳақда ўтирмам сўзлаб,
Эшитилиб қолди йироқдан оҳ-дод, —
Нигоҳ югуртирдим у ёнга қараб.
- 67 «Ўғлим, — деб лутф этди муҳтарам устод, —
Шаҳри Дитга келдик, бу ерда маҳкум
Кимки умр кўрган бўлса тунд, ношод».
- 70 Дедим: «Работни ҳам этолдим мавҳум,
Қирмизи масжидлар бўй чўзган кўкка,
Ўтда пешлангандай товланар ҳар зум».
- 73 Деди: «Мангу ўт бу, отилар тикка,
Шундан қирмиз бўлар минорлар юксак,—
Рўбарў бўлдинг сен пастки томукча».
- 76 Қиялик хандаққа кемани бурсак,
Зулматли пўртана бўлди намоён,
Бамисли чўяндай тегра-теварак.
- 79 Тубанга тушгунча айландик гирён,
Бўтана баҳрнинг бу тунд хўжаси
Қичқирди: «Тушинглар, тушинглар чаққон!»

- 82 Қопқанинг қошида арвоқ тўдаси
Соқчига гап сўқди мени кўрсатиб:
«Манов ким? Қандай зот? Кимнинг шарпаси?»
- 85 Тирик зот бу ерда найлар адашиб?»
Устозим уларга айлаб ишора,
Ташрифим боисин айтди сир очиб.
- 88 Ғазабин ютишиб, топмайин чора, —
Дедилар: «Бу ерга кир ўзинг танҳо,
Қайтариб юборгин уни дубора.
- 91 Бемаъни сафарин айласин адо,
Елғиз кетаверсин, ўзинг бунда қол,
Топсин у ўзига бошқа раҳнамо».
- 94 Нафратли сўзларни эшитиб беҳол,
Билсайдинг, ўқувчим, тушдим ваҳмга,
Қайтиб кетиш йўлини топмоғим маҳол.
- 97 Дедим: «О, устозим, келгин раҳмга,
Мени ҳар балодан ўтказдинг омон,
Мададкор бўлгандинг доим руҳимга, —
- 100 Елғиз қўйма мени ушбу кўрқинч он,
Бизга бу шаҳарнинг дарвозаси берк,
Қайтайлик, яхшиси, орқага томон».
- 103 Валломат ҳамроҳим сўз бошлади тек:
«Бизнинг йўлимизни тўсмоқлик душвор,
Йўруқ шундоқ бўлган, ҳайиқма ва лек, —
- 106 Шу ерда кут мени, умид бўлсин ёр,
Зимистон қаърида бундан бу ён ҳам
Ўзим бўлажакман дўст, ҳожатбардор».

- 109 Пири забардастим йўл солди илдам,
Қолдим ўзим танҳо, шубҳалар ичра, —
Нима бўлар экан оқибат?! Мубҳам!
- 112 Эшита олмасдим сўзларин сира
Ва лекин у билан сўзлашиб бот-бот
Ғанимлар кетарди ичкари кира.
- 115 Устознинг қошида, гумбурлаб, ҳайҳот,
Темир дарвозалар қолди ёпилиб,
Ҳорғин қайтиб келди ортига у зот.
- 118 Нигоҳи ғуссали, маъюс, букилиб,
Устоз шивирлади: «Қайси ҳукми бад
Менга бу қалъани қўймиш ман қилиб?!»
- 121 У менга юз бурди: «Мен маъюс гарчанд,
Лекин сен чўчима, бу бора ҳам боқ,
Уларнинг бандини айларман парқанд.
- 124 Уларнинг қилиги таниш-ку, бироқ,
Ташқи қопқада ҳам кўрганмиз аввал.—
Қутқу, дағдағасин — бундан баттарроқ.
- 127 Эсингдами ўшал лавҳа марг, ажал;
Ўша юксакликдан бизнинг мададкор
Келмоқдадир аниқ биз томон жадал.
- 130 Қўрғон қопқасини очар у саркор».

ТУКҚИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Данте қўрқув ва ваҳима билан Вергилийдан аввал ҳам бу йўлдан ўтган-ўтмаганлигини сўрайди. Вергилий- эса бу йўлдан қачон ва қандай килиб ўтганлигини гапириб беради. Дафъатан қасоскор илоҳалар пайдо бўлиб, шоирларга таҳдид кила бошлайдилар. Вергилий Дантени химоясига олади. Шу аснода само элчиси ҳам етиб келиб, шоирларга шаҳар дарвозасини очади. Ичкарида аҳли бидъат, осийлар сағаналарда Дўзах оловига чулғаниб ётган бўлади.

Ҳамроҳим мен томон бурилган захот,
Бокиб юзимдаги қўрқув, ҳадикка
Узни тутиб олди тетик, серсабот.

- 4 Мени тинглар эди боққанча тикка —
йироқ-йироқдаги зулматли маъво
Ва биксаб тутаган чўнг ботқоқликка.
- 7 У деди: «Музаффар ўлғаймиз, илло,
Мадад ҳамшираси бўлмагай заиф,
Қайдасан, сохира, эй дафъи бало?!»
- 10 Устоз гапин тинглаб, бўлдимки воциф,
Сўзлари паришон, калом тумтароқ,
Ҳариф сўзлар эди у лутфи зариф.
- 13 Жасоратим тугаб бўлардим адоқ
Ва ўшал калому ўшал илтифот
Менга туюлганди баттар кўркинчрок:
- 16 «Ғуссали юхога, айлаб сайрбод,
Дастлабки кабатга биз кўрган нукул
Нияти барбодлар тушарми, устод?»
- 19 Шундоқ сўз қотгандим жавоб килди у:
«Мен ўтган йўллардан жуда камчил зот
Бу жойга етолган, топа олган йўл.
- 22 Бир бора ўтгандим мен ҳам рўйирост,
Чакириб олувчи вужудга жонни
Жодугар Эрихто қарғаганда бот
- 23 Ва руҳим тарк этган захоти танни, —
Яхудо сарҳадин кули-ла, ниҳон,—
Утгандим бу саддин топиб имконни.

- 28 Барча қабатлардан кўра зимистон
Чархнинг халқасига етганман бориб,—
Бекор ташвиш тортма, йўл менга аён.
- 31 У теран қабатда гирдоб айланиб,
Пўртана кайнайди бадбўй, серзугум,
Бизга зарб бермоқчи бўлар шайланиб
- 34 Унинг барча гапи эсда йўқ шу зум;
Юксак-юксакдаги алвон қасрга
Уша он тушди-ку хасратли кўзим.
- 37 Ундан уч ёсуман солиб қасирға —
Учиб келар эди, ваҳмқаш рухсор
Ҳам яшил аждаҳо — чулғанган бирга.
- 40 Аёлсифат эди бу уч қасоскор,
Лекин зулфу кокил ўрнида бадхў
Сахро илонлари ўралган қатор.
- 43 Зулмат маликасин чўрилари бу,
Уларни устозим этди-ю раҳм,
Дедики: «Дарғазаб Эринийлар-ку.
- 46 Манов Тисифона — ўртада, лаим,
Сўлдаги Мегера, ўнгда Аленто —
Уқраб келаётир». Устоз қолди жим.
- 49 Улар ўз-ўзини тирнашиб расо,
Ғалаён соларди тинмай қийқириб, —
Устознинг пинжиги кирдим шу асно.
- 52 «Медуза қаёнда? Қолсин тош қотиб;
Афсус, Тезейдан биз олмадик қасос».
Улар шундоқ дерди тубанга боқиб

- 55 «Кўзингни юмгилу ортга бурил боз,
Горгонага кўзинг тушмасин ногоҳ,
Йўкса тош кртгайсан!»—Шундай деб устоэ,
- 58 Мени бу балодан қилди-ю огоҳ,
Узи кўзларимни ёпиб дафъатан,
Орқага қайтарди, паналаб, биллоҳ.
- 61 О, ҳушёр оқиллар, боқингиз, зотан
Менинг бу ғалати ашъорим аро
Англаб олажаксиз бир ўгит ростдан.
- 64 Иккала қирғокни титратиб расо,
Атроф-теваракка солиб қатағон,
Укириб келарди қандайдир бало.
- 67 Шундоқ дахшат солиб бетийиқ тўфон
Чирпираб қуюндай ташланса агар,
Унга сарҳад бўлмас, йўқ балогардон.
- 70 Шоху шаббаларни қайириб ташлар,
Иткитар, кўпорар дуч келса неки,
Ҳайвон ҳам, чўбон ҳам унга баробар.
- 73 Устоз кўзларимни очиб дедики:
«Бурксаган қадимий кўпиклар узра
Сим-сиёҳ жойга бок,, йўқ учи-чеки».
- 76 Илонни кўрганда ахволи тийра
Ночор қурбақалар турли томонга
Жонини ховучлаб қрчгандай гурра, —
- 79 Кўзим тушди шундоқ бир оломонга!
Стикс суви узра чопарди жадал,
Елгандай бамисли ўтлоқ — ёбонда.

- 82 Қўлини шахт билан силкитиб хар гал
Елимдай тутунни қрларди хайдаб,
Факат тутун уни кийнарди сал-пал,
- 85 Само элчиси у, ололдим пайкаб;
Устозим ишора килдики, энди
Турмоқ лозим экан жим, сукут саклаб.
- 88 Зимистон қаъридан у гувлаб инди,
Қопқанинг қошига келди-ю шартта,
Дарвозани очди ва бир зум тинди.
- 91 Гулдураб, сўз бошлаб қолди шу пайтда
«О, само қаҳрига учраган авлод,
Ужарлик қиласан, қандай ниятда?
- 94 Ҳосил бўлармикан бирорта мурод,
Олий хилкат билан ўйнашмоқ нега?!
Фақат гуноҳингиз ортар бенажот!
- 97 Нечун ўзни урмоқ қисмат қаҳрига?!
Сизнинг Церберингиз, эсласангиз гар.
Роса ишқаланди тумшуғи ерга».
- 100 Кетди у сўзини айлаб мухтасар;
Демади ва лекин на сўз, на калом
Ва на парво қилди бизга бир қадар.
- 103 Кетди у; бизлар-чи, тетик батамом,
Муқаддас каломдан олиб куч-қувват,
Йўл олдиқ дарвоза томон шу айём.
- 10& Кирдик ичкарига билмай сира ҳад,
Мен-чи, маҳкумларнинг холин кўрай деб,
Атрофга кўз ташлаб борардим фақат.
- 109 Нигоҳ югуртирдим ичкари боқиб,
Кимсасиз мазгилни илғадим, лекин
Ҳасрат гурқурарди юракни ёқиб.
- 112 Рона бўйидаги Арле деймикин,
Италья дарвозасин ювган Карпаро —
Ёнидаги шахри Поль каби мискин.
- 115 Турардик саноксиз дахмалар аро.
Улар юксалганди қат-қат — мутаббақ.
Инграш, оху фарёд тинмасди аммо.
- 118 Теграда ловиллаб оташ — мисли барк
Ёндириб, қуйдириб ётарди лов-лов.
Темирни ҳам бундоқ пешламаслар, ҳақ.
- 121 Мозорлар турарди очик, беаёв —
Уқубат ичида қайси бир ғариб
Додлаб ётганини пайкардинг дарров.
- 124 Дедим устозимга қўнглимни ёриб:
«Ушбу мазорларда ким чекар кулфат,
Нечун инграшади бари ёлбориб?!»
- 127 Устозим дедик: «Бу ерда бидъат,
Куфрга берилган бандалар бари,
Ётганлар барчаси кофирдир минбаъд.
- 130 Гуноҳига кўра қатор сафлари,
Оташ ҳам қуйдирар шунга яраша».
Устоз йўл бошлади ўнг қанот сари.
- 133 Кетдик азоб саҳни ва қаср оша.

УНИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар сағаналар оралаб кезиб юришганда Данте маҳкумларнинг баъзилари билан суҳбатлашиш истаги борлигини Вергилийга баён қилади. Шу орада маҳкумлардан бири Данте-ни чорлаб қолади. Бу — Фарината дельи Уберти. Данте у билан суҳбатлашиб турганда Кавальканте Кавальканти исмли бошқа бир маҳкум шоирга мурожаат этиб, ундан ўғлини суриштиради. Данте унинг саволига қисман жавоб бергач, Фарината билан узилиб қолган суҳбатини давом эттиради Фарината Дантенинг сургун бўлажagini башорат қилади ҳамда марҳумлар ёруғ дунё ходисаларидан нечоғли хабардор бўлишлари хақида гапиреди.

Турфа сўкмок бўйлаб, работлар ошиб,
Ҳасратли маъвода қадам-бақадам —
Устознинг ортидан кетдим эргашиб.

- 4 Дедим: «Қабатлардан қабатга шахдам
Мени элтаётган устоз бузруквор,
Жавоб бер сўзимга ва айла карам.
- 7 Бу оташ заминда маҳкум, хору зор
Етган кимсаларни кўрсак босавоб —
Йўқдир посбони ҳам, очикдир мозор».
- 10 Деди: «Маҳшар чоғи, саҳродан у тоб
Уз шаклига кириб қайтурлар яна
Ва шунда бекилур мозорлар шитоб.
- 13 Диндан қайтганларга бу жой сағана,
Эпикур ва унга бўлганлар йўлдош
Мангу маҳв бўлгайлар бежон, бетана.
- 16 Бу ерда сен учун бордир суҳбатдош,
Сўроғимга жавоб бергай, хайтовур,
У сенинг қалбингга ниҳоний сирдош».
- 19 Дедим: «О, йўлбошчим, химмати зохир,
Барча йўриғингга айлаб риоят,
Сўзларинг килурман қалбимга мухр».
- 22 «Эй, шаҳри оташда жонзот сертокат,
Хокисор, камтарин, камсукум мардум,
Кел менинг қошимга, айлаб иноят.
- 25 Лаҳжаю шевангни тингладим шу зум,
Ҳойнаҳой, юртимда топгансан камол,
Утказгандим юртга балки кўп зуғум».

- 28 Ёнимдаги ўша кабрдан, филхол,
Шундайин хитобни эшитдим, ё раб!
Устозга бикиндим кўрқув ичра, лол.
- 31 Устозим дедик: «Кўркма, боқ қараб,
Бўй кўрсатган сенга Фарината бу,
Ярим танаси-ла аён, муқарраб».
- 34 Тикилиб турардим энди рўбарў,
Қоматин ғоз тутиб, Дўзахни гўё
Истехзоси билан ёритарди у!
- 37 Устоз мени бошлаб оташ, чўғ аро,
Хавфсизрок. заминга элтди ўша чок
Ва деди: «Сўзлашгил очик, ошқоро».
- 40 Сағана қршига кўйгандим оёқ,
Мурда кўзларида чакнаб катъият:
«Кимнинг авлодиси?»—деб берди сўрок.
- 43 Устоз гапларига айлаб итоат,
Зотимни айловдим ошқора баён,—
Мурда карашида ёнди жиддият.
- 46 Деди: «Ғанимидир сизнинг хонадон,
Муҳибларимга ҳам эрурсиз рақиб,
Сизни мен енганман икки бор чандон».
- 49 Дархол дедим: «Гарчи бўлса-да таъкиб,
Улар қайтиб келди ортига тагин,—
Қавминг бу борада беиқбол, ғариб».
- 52 Шу асно кабрдан бир арвоҳ бетин
Ияк чўзиб аранг ташлади назар,
Ерпарчин холида тиз чўкиб, хорғин.

- 55 Кўз ташлаб атрофга, бокиб сарбасар,
Кимнидир ахтарди, жавдираб шўрлик,
Лекин умид сўниб, ингради баттар.
- 58 Деди: «Даҳо сабаб — келибсан тирик,
Унда, айт-чи, менинг ўғлим қаёнда,
Нега ёнингда йўқ, келмади нечук?»
- 61 «Узимча келмадим,— дедим бу ёнга,—
Устодим йўл бошлар; сизнинг Гвидо
Уни тан олмаган эди жаҳонда».
- 64 Ҳоли алфози-ю, тортмиши жазо
Менга англанди кимлигин дарров,
Жавоб этдим ошқор, не бўлса раво.
- 67 Жунбушга кирди у ҳасратда лов-лов:
«Тан олмаганмиди? Эзгу нур нахот
Ёритмаган унинг чашмини бирров?!»
- 70 Сукутда турганим кўргани захот
Унинг саси чикмай қолди бутунлай,
Сўнг кўздан йўқолди ва бўлди барбод.
- 73 Мени мулоқотга чорлаган атай
У мағрур зот эса турар эди жим,
Ҳеч не кўрмагандай, пинагин бузмай.
- 76 У яна суҳбатни бошлаб айтдиким:
«Мен учун қавминнинг чорасиз холн
Дўзах азобидан баттар ғам балким.
- 79 Эллик бор кўринмай ойнанинг жамоли —
Бошинга иш тушар, англарсан тамом —
Қанчалар мушкулдир зафар аъмоли.

- 82 Ёруғ дунё сари цилурсан хиром,
Лекин айт, сизларнинг райъу риюя
Нечун кавмларимни тахкирлар мудом?»
- 85 Дедим: «Талон бўлган ўша Арбия —
Харобот, қон учун бу тавки лаънат.
Черковда шундақа талқин, ривоя».
- 88 У оғир энтикди, қалбида хасрат —
Деди: «Жанггоҳда мен эмасдим якка,
Ким чиккан бесабаб ёхуд беният?!
- 91 Флоренциянинг аммо кулини кўкка
Совурмоқчи бўлган чоғида ғаним
Бир ўзим чикқанман майдонга тикка».
- 94 Дедим: «То наслингиз омон топсинким,
На эрур, айтингиз, чора ва усул,
Ухдасин тополмай чувалган ақлим.
- 97 Сизга аён эрур келажак буткул,
Фаҳмимча, барчасин кўрурсиз порлоқ,
Ҳозир безовтароқ боқасиз нуқул».
- 100 Деди: «Олис манзил бизга аёнроқ,
Баъзи кўзи ўткир инсонларсимон
Бизга шу хислатни берган бехтарроқ.
- 103 Не мавжуд ва нени яратгай замон —
Бизга қоронғидир. Тириклик сасин
Фановий хабарлар англатар аён.
- 106 Фаҳмларсан ўзинг ҳам бунинг барчасин
Ёпилган захоти қопкаи ҳаёт,—
Не билсак — биз учун бўлар чилпарчин».
- 109 Изтироб ичра мен хитоб қилдим бот:
«Анов хароб зотни айлангиз огоҳ,
Унинг ўғли хали тирик, барҳаёт.
- 112 Саволига жавоб қилмовдим, валлоҳ,
Шубҳа, гумондайди фикр ила таъб,
Бари аён бўлди энди баногоҳ».
- 115 Устозим турарди чакириб, чорлаб,—
Арвоҳга узр айтиб, сўз қотдим яна:
«Бу жойда сен билан кимлар бор, ажаб?»
- 118 У деди: «Туман минг ушбу ўпконда,
Федерик иккинчи, ҳамда Кардинал,
Шуларни санадим, очиқ айтганда».
- 121 У нихон бўлганди. Қадамим жадал —
Шоири мозийга шошилдим ноҳос,
Жумбоқ у жавобни этмоқ учун ҳал.
- 124 Кетиб борар эдик, сўз қотди устоз:
«Нечук безовтасан? Сезяпман ахир».
Унга эшитганим айтдим рўйирост.
- 127 Деди: «Эшитганинг ёзмиш ва тақдир,
Қисмат азалингдир, сир сакла харгиз»,
Сўнг деди: «Унутма лекин барибир,—
- 130 Назар қилган чоғи диловар у кўз
Англарсан қисматнинг энг тўғри роҳин,
Келажак йиллар рост кўрсатгувси юз».
- 133 Сўнг сўлга йўл солди устозим сокин,
Йўлимиз бурилди дсвордан нишаб •—
Жарликка — қабатнинг тубига яқин.
- 134 Бадбўй, қўланса ҳид келарди бурқсаб.

УН БИРИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар еттинчи дойра тепасига бориб етадилар. Пастликдан бадбўй, қўланса бир хид бурксаб туради. Хидга токат қилолмаган шоирлар сал бўлса ҳам кўникмоқ учун папа Анастасий сағанаси ортига бекинишга мажбур бўладилар. Вергилий Дантега дойра кабатларини тушунтиради ва судхўрлик, балохўрлик парвардигор иродасига номувофик эканини англади. Сўнгра улар сўкмоқ бўйлаб пастликка эниб кетадилар.

Хандақнинг четига келдик яқинлаб,
Қоялар — тўшига қўйган чоғ кадам —
Упирилиб кетарди баттар шовкинлаб.

- 4 Жарликнинг тубидан биз сари хар дам
Бурксаб келар эди бир хид — қўланса,
Сағана ортига бекиндик шахдам.
- 7 Лавҳа битилганди у ерда эса:
«Папа Анастасий бу жойда маҳкум,
Фотинадан кейин адашган кимса».
- 10 «Қияга тушмоқда ошикма бир зум,
Димок бадбўй хидга кўниксин сал-пал,
Сўнгра билинмагай»,— деди устозим.
- 13 Дедим: «Бехудага ўтар фурсат, гал,
Бирор не сўйлагин, лутф этиб, қани».
Деди: «Ниятим шул менинг хам, тугал».
- 16 «Уғлим,— сўз бошлади устоз сермаъни,—
Чоғроқ уч қабатни кўрарсан hozир,
Улар эслатади учта зинани.
- 19 Лаънати арвоҳлар у ерда бижғир;
Фақат нигоҳ ташлаб ўтмоғинг учун
Айлайн уларнинг куфрини зохир:
- 22 Самога зид бўлган ёвузлик ва кин,
Адоват — муроди — ёлғон ва ўтрик;
Фириб, куч — уларнинг яроғи бутун.
- 25 Фириб, иллат экан инсонга шерик,
Яратганга эса буткул бегона.
Шу сабаб тангрининг ғазаби буюк.

- 28 Илк қабат — жабру зулм аҳлига хона,
Учга бўлинади унинг ўзи ҳам,
Шунинг-чун уч хилдир шаклу остона.
- 31 Холикқа етказар озор ва ситам
Ва ҳам бандасига койиш ва кулфат.
Кўрсанг ишонарсан ўзинг мусаллам.
- 34 Ҳар бири топади кулфат оқибат:
Улим ё жароҳат, қувғин ё сургун,—
Уғирлик, ўт қўйиш усули фақат.
- 37 Зоҳир минтакада котил, аҳли хун,
Уғри, йўлтўсару қарокчи — бари
Саф-басаф бўлиниб тентирар бетин.
- 40 Ит кавмида кетган бул баъзилари,
Қасд қилган ўзига, савоби абас.
Кўз ташлагин ўрта минтака сари:
- 43 У ерда жамики ношукур, нокас,
Қиморбоз, исрофгар олган йиғилиб,
Йўқотган ўзлигин, оқибати паст.
- 46 Койиш етказарлар тангрига нолиб,
Диллари эгривар уларнинг тамом,
Яратганни мудом юрарлар яниб.
- 49 Минтақа ортида Каорсо, Содом —
Балоҳўрлар аҳли ўтда чекар ох,
Ёнар шикоятчи осийлар бадном.
- 52 Фирибдан ҳамма ҳам хабардор, оғох,
Лаққа тушганга у келтирар бало,
Ишонмаганга ҳам қазгусидир чоҳ.

- 55 Сўнггиси меҳр ипин узар мутлақо,
Узар муҳаббатнинг ишонч риштасин.
Иккинчи қаватнинг азоби аммо —
- 58 Чулғаган риёкор, очқўз ҳаммасин,—
Алдамчи, хийлагар ё банди мансаб,
Қўшмачи, сохтакор, қаллоб галасин.
- 61 Меҳр ипи узилса оқибат сабаб,
Ишонч, имонга ҳам етқуси путур,
Барҳам топар дўстлик, ҳар эзгу матлаб.
- 64 Дитнинг тахти турган энг теран чуқур —
Олам туби бўлмиш энг пастки қабат —
Соткинлар аҳлини мангуга ютур».
- 67 Дедимки: «Устозим, лутф айлаб ғоят,
Жаханнам қаърини этдинг ифода,
Маҳкумлар ҳаққинда қилдинг ҳикоят.
- 70 Лекин бандилар бор балчик юхода,
Уларни савалар ёмғир ва қуюн,
Ҳаққин талаб қилар букиб ирода,—
- 73 Бу қирмиз қалъага кирмаган нечун,
Ҳолбуки, ғазабга бўлмишлар дучор?
Сабабин айтиб бер бу холнинг бутун».
- 76 У деди: «Ҳақ йўлдан қайтдинг-ку зинҳор
Фикрингда ғалатлик бўлибди содир?
Ақлинг фаромушдур ҳамда бекарор.
- 79 Ахлоқ китобида ёзилган ахир,
Уч нарса фалакка буткул нораво,
Наҳот эслолмассан уларни хозир:

- 82 Енгилтаклик ва кек, пастлик—уч бало;
Тангри таолонинг қршида зинхрр
Енгилтакнинг холи эмасдир авло.
- 85 Тафаккур айлагач бу ҳолни такрор,
Эслагач маҳкумлар сафларин қайта —
Ким ичда бандию, ким ташда абгор,—
- 88 Англрсан, не учун улар хар кайда,
Уларни иккига ажратмиш тангри,
Азоб ҳам бир кадар енгил у жойда».
- 91 «О, аклу зехннинг нури, сарвари,
Сенинг ўгитларинг тинглаб тобора
Таважжухим ошар хикматлар сари.
- 94 Мархамат айла-ю англлат дубора:
Нечун порахўру балохўр зоти
Тангрининг қршида энг паст, энг кора?»
- 97 Деди: «Кимнингки бор сабоқ саботи,
Файласуф неча бор унга уқтирган:
Хилкатнинг бошида аввал ижоди —
- 100 Хикмат ва илоҳа санъати турган;
Улуми зохирни варақласанг гар
Шу сўзлар чалинар кўзингга бирдан:
- 103 Санъат табиатга доим эргашар,
Шогирди мисоли борар изма-из.
У ҳам илоҳийдир асли бир кадар.
- 106 «Инжил» аврокидан уққансан шаксиз:
Хар икки жиҳатга тангри таоло
Яшаш ва яшнашни буюрган ҳаргиз.
- 109 Балохўр-чи, озган йўлидан, расво,
На хилқат, санъатни менсимас ҳеч б
У ўзга йўлларни излар доимо.
- 112 Фурсат ўтиб борар, қани энди юр;
Хут юлдузи бўлди машриқда пайдо,
Етти оғайни ғарб-шимолда турур,
- 115 Йўлимиз олисдир тубангача то».

УН ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар Минотавр-Гавомардни
ғазабидан тушириб, ўз яқин кишиларининг мол-мулки ва ҳаётига кўз олайтиргани учун қайноқ хун дарёда жазо тортаётган зўравонлар қавмини бориб кўрадилар. Бир тудан кентавр кўлида ўқ ёй тутган холда маҳкумларни камалда ушлаб туради. Кентаврлардан баъзилари шоирларга таҳдид килади. Лекин Вергилий уларни ҳам тинчитади. Ҳатто бир кентавр Дантени нариги қирғоққа ўтказиб ҳам кўяди. Данте ундан бу жойларнинг тафсилотини ва жазога мустаҳиқ бўлган ҳукмдорларнинг номларини билиб олади.

Томуғнинг тубига элтгувчи жарлик
Жуда даҳшат эди ҳамда хатарнок,
Хар қандай кимсани ҳам чўчитарлик.

- 4 Зилзилали кўчкин туфайли андок
Тренто шахрининг паст томонида
Адич соҳилига қулаганди тоғ.
- 7 Ғадир-будур ўша харсанг комида
Пастга тушмоқ бўлса агар халойиқ,
Юарди тошларнинг кирра томида.
- 10 Бу зулмат маъво ҳам ўша жой янглиқ;
Қияликда эса ётарди найнов —
Ахли критликнинг исноди — махлуқ.
- 13 Минотавр — гавомард — ярим одам, гов,
Бизни кўрган заҳот бошдан учиб хуш,
Ғажий бошлаганди ўзини дарров.
- 16 Устоз деди: «Жининг кўзидими, хўш?
Афина ворисин ёнига олиб —
Келди, деб ўйларсан, балки хаём куш?»
- 19 Ҳамроҳим синглингга эмасдир жониб,
Ундан хийла дарсин олмаган, факат
Кўз ташлар холингга, нари тур бориб».
- 22 Болтадан зарб еган буқа жон ҳолат
Арқонин узишга уриниб, аммо
Типирлаб ётгандай беҳол, бетоқат,
- 25 Гавомард ҳам тушди шу ҳолга гўё;
Зийрак устоз менга айлади хитоб:
«Югур тез! Пайкамас махлуқ мутлақ!»
- 28 Қиялик томонга йўл солдик шу тоб,
Ваҳима кўпарди кўйган чоғ кадам:
Уприлиб кетгудай эди тош, нишаб.

- 31 Хаёлга ғарк бўлиб борардим, илдам
Устозим сўз қотди: «Босдими хайрат,—
Жим қртган махлукка қараб дамо-дам?
- 34 Илк бора Дўзахга келганим фурсат,
Бу ерда йўқ эди ҳеч қандайин роҳ,
Ҳар ён бундан баттар тош эди факат.
- 37 Дитга махбус бўлмиш зотларни, биллоҳ,
Озод этай дея келди халоскор.
Қадам кўйганида у буюк салоҳ
- 40 Титраб кетган эди зулматли диёр;
Фаҳм этдим, нурига чулғанди жахрн,
Шундоқ бўлган ҳазрат истаги бисёр.
- 43 Ҳак меҳри туфайли — Мавҳумот ҳар ён,
Ушанда бу қря бўлган чилпарчин,
Бошка қрялар ҳам бўлганди пайхон.
- 46 Лекин назар солгин, теграда тошқин
Хун дарё окмоқда, комида ёнар —
Кимки бандасига ўтказган захмин».
- 49 О, жоҳил кин, ғазаб, о, ҳасад кўр-кар!
Фоний умримизда эзғилаб, сўнгра
Жах.аннам ичра ҳам қийнарсиз баттар.
- 52 Кўрдимки, ёймисол эгилган ўра
Сайхонлик теграсин қамраган буткул.
Устоз айтганидан фарқи йўқ сира.
- 55 Улжа қувиш билан бўлишиб машғул —
Одам бошли отлар ҳад аро саф-саф—
Заминда кезгандай чопишар нуқул.

- 58 Бизларни кўришгач қртишди қараб,
Учови бўлса-чи келди яқинроқ
Биз сари, камонин шайлаб ва ростлаб.
- 61 Бири хитоб қилди, чикиб олдинроқ:
«Ким сизни бу ёнга йўллади, айтинг,
Йўкса ўқ узаман, қўзғалманг мутлоқ».
- 64 Устоз деди унга: «Бу нечук ваҳминг,
Биз фақат Хиронга берурмиз ҳисоб,
Қизикқон эдинг сен аввалу аслинг».
- 67 Устоз менга деди: «Турган бу хуноб —
Деянира учун ўлдирилган Несс,
Улаётиб қасос ололган камёб.
- 70 Бошин эгиб турган бир ёнда шу кез
Ахилл отабеги — Хирон улугвор;
Учинчиси Фолдир — шаддод, раҳмсиз.
- 73 Улар дарё узра юрар саф-қатор,
Кимки қонли мавжга берар бўлса чап,
Канорадан туриб камондан ртар».
- 76 Юрдик кентаврлар тўдаси тараф,
Турарди ўртада азамат Хирон,
Камон ўқи билан мўйловин бураб.
- 79 Дўрдоқ лабларини кериб шу замон
Деди ўзгаларга: «Манов мусофир,
Қадам босганида тош кўчар осон.
- 82 Арвоҳ қадам босмас бундайин ҳеч би|
Жуссаси ғаройиб зот сари устод
Яқинлаб борди-ю, сўз қотиб, охир

- 85 Деди: «Тирикдир у, чиндан у хаёт!
Бу зулмат маъвода мен унга раҳбон,
Бекор келмагандир, боиси — нажот.
- 88 «Ҳамд-сано» маҳали энг олий тобон
Берган фармойишни айлағум ижро;
Мен бадхулк, у ўғри эмас ҳеч қачон.
- 91 Менга насиб бўлиб амри таоло,
Хатарнок сафарга чикдим шу сабаб.
Бирингиз йўл бошланг, шулдир муддао.
- 94 Олинг йўлдошимни елкага жойлаб,
Саёзроқ кечувдан бошлангиз факат —
Арвоҳ эмасдир бу, учса хаволаб».
- 97 Унг томон бурилиб Хирон шу ф^рсат,
Нессга ўтинч килди: «Бора Цол, боргил,
Хайдаб сол, гар кимки учраса тўсат».
- 100 Йўл солдик сохиллар ёқалаб дадил,
Қайноқ дарёда-чи маҳкумлар ўкраб —
Азоб чекар эди қрврилиб сабил.
- 103 Манглайгача ботган баъзилар, ёраб.
Кентавр дедики: «Шохлар бу бари,
Ётарлар — наинки нафсу хун сабаб:
- 106 Буларнинг унвонин булғаган жабри.
Фессал Искандари, Дионисий бунда — •
Сицилиянинг ундан битганди сабри.
- 109 Граф Аццолино — коп-кора тунда,
Обиццо д'Эсте — рухсори порлоқ —
Нифок, низо тўла бетинч очунда
- 112 Уни ўлдирганди ўз ўғли бироқ».
Устозим шу нафас илғаб нигоҳим,
Деди: «Уникидир ҳозир ушбу роҳ».
- 115 Бандалар тўдаси сари юрдик жим,
Уларнинг ҳар бири бўғзига қадар
Қайноқ тўлқинларда ётарди маҳкум.
- 118 Боксак ёлғиз шарпа йироқда турар,
Несс деди: «Тензада ётган зотнинг у
Кўксига черковда урганди ханжар».
- 121 Оқимдан пастрокка кўз ташлаб бадху,
Баъзи арвоҳларни ололдим таниб:
Зохир бирида тўш ёки елка — шу!
- 124 Саёзлаб борарди тўлқинлар тиниб;
Кечув тизза бўйи келди ниҳоят
Ва шунда дарёдан ўтдик талпиниб.
- 127 Кентавр дедики: «Оқим оқибат
Саёзлаб боради ва лекин яна
Теранлашиб кетар пастликда ғоят.
- 130 У ерда қайнайди мудхиш пўртана,
Барча мустабидлар бўлишгандир жам —*
Вовайло қилишар, ғарқоб айлана.
- 133 Самовот қаҳрига дучор кони ғам:
Раббоно қамчиси Аттила ва Пирр,
Секст унда; азобда ёш тўкар пурғам — •
- 136 Жиш қилиб юзини кўз ёши тахир;
Риньер деПацци ва Риньер Корнето,
Йўлтўсар, қароқчи гуноҳи кабир».
- 139 Кентавр қайгадир бекинди, оё!

УН УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Шоир Дўзах доирасининг иккинчи каватига — ўз-ўзига ёхуд мол-мулкига касд қилган худкашлар манзилгоҳига қадам қўяди. Худкашлар дЧ-рахтга айланиб қрлишган бўлиб, шохшаббаларида гарпий-қузғунлар ин қуришган. Мол-мулкини қирон қилганларни эса очкўз итлар тинимсиз таъқиб этиб, ҳолдан тойгунча талайдилар. Данте Рьер делла Виньяни учратиб, ундан нега ўзини ўлдирганлигининг сабабини, худкашлар қандок жазоларга дучор бўлажақларини билиб олади. Шоир, шунингдек, бошқа бир неча маҳкумларни ҳам кўради ва улар билан мулоқотда бўлади. Марс хайкали билан боғлиқ ривоятнинг тафсилотини эшитади.

Кентавр дарёни кесиб ўтмаёк,
Еввойи ўрмонга қадам қўйдик биз.
У ерда бор эди на бирор сўкмок:

- 4 Қўнғир барглар қатор осилган тиғиз,
Урмалаб киргулик, чалкаш ҳар томон,
Унда на мева бор, захардир илдиз.
- 7 Чечина, Корнето ёқда ҳам. аён,
Саҳройи махлукқа макон бўларлик
Бундақа хилват йўқ, йўқ бундай ўрмон.
- 10 Трояликларга солган-чун таҳлик
Строфаддан кетган бир гала қузғун —
Гарпийлар бу ерда жойлашган лик-лик.
- 13 Юзи қизбашара, қаноти узун,
Тирноклари — қирра, корин, тўш — серпай,
Таратиб ётишар мудом мунгли ун.
- 16 Уқтирди устозим айлаб раъият:
«Уқиб ол сен шуни йўлга чиқмай то,
Иккинчи минтака биз турган қабат,
- 19 Ундан нари эса оловли сахро;
Ажиб манзарани кўрарсан hozир,
Ишонмасдинг айтиб берганда асло».
- 22 Ҳар ёндан нола, оҳ келарди оғир,
Бирор зот йўқ эди, лекин атрофда,
Қотиб турар эдим хайратда базўр.

- 25 Устоз ҳам тонг қолган балки шу тобда,
Менинг назаримда, тўда оломон
Чангалзор ичнда додлар, азобда.
- 28 Лутф этиб, сўз қотди дониш суҳандон:
«Бирорта булоқни қайир ё синдир,
Чилпарчин бўлгувси сендаги гумон».
- 31 Дафъатан қўлимни узатдим у бир —
Булоқни синдирдим ва шунда бехос
Овоз чиқди: «Тегма, оғрийди ахир!»
- 34 Булоқ синган жойдан қон ҳам чиқди боз.
«Шафқатинг борми ҳеч? Азобинг бас қил,
Қийнама бунча», — деб берарди овоз.
- 37 «Инсон эдик, энди ўсимликмиз, бил,
Муртад руҳларга ҳам раҳм эт ихтиёр,
Гуноҳдир бу қадар айласанг сабил».
- 40 Оловга ташланган булоқ бемадор
Ёнаётган чоғи ўзга учидан
Дарз кетиб, тўккандай кўз ёш шашқатор —
- 43 Дарахт ҳам инграрди, зор қилиб чиндан,
Нола чекар эди беланиб қонга.
Мажруҳ шохча тушди қўлимдан бирдан.
- 46 Устоз жавоб қилди унга армонда:
«Менинг шеъримдаги кароматни гар
Учратишин билса ушбу ёбонда, —

- 49 Азоб бермасди у сенга бу қадар.
Токи англасин деб мўъжиза недир,
Сени юзлаштирдим, қалбимда қадар.
- 52 Унга кимлигингни айтгил, таништир,
Заминга қайтган чоғ айлар сени ёд,
Илтифотинг боис — қилажак хотир».
- 55 Дарахт нидо қилди: «Жозибали зот,
Майли, даъватингга жавоб айланин,
Ҳикоятим ноҳуш, этмасин ношод.
- 58 Федерик кўнглининг калити тайин
Менинг қўлимдайди, уни ҳар қачон
Чизган чизигимдан юргиздим майин.
- 61 Барча сирларини сақлаб, бегумон,
Муборак бурчимни қилай деб бажо,
Аямадим кучу ҳаловат, имон.
- 64 Юксак қасрларга ёприлган бало,
Ҳасад — гаразгўйлик — бедаво кулфат,
Саройлар оғуси, элларга вабо,
- 67 Аҳли сарой бўлди мен учун офат,
Улар қутқусига учди-ю Август,
Тинчгина бошимга солди фалокат.
- 70 Бундоқ маломатдан норизо, маънос —
Худкашлик қилдим мен аччиқма-аччиқ,
Лекин ноҳақ бўлиб қолдим дабдуруст.

- 73 Илдизимда мудҳиш қон ҳақи, аниқ,
Яшадим — аҳдими бузмасдан бир зум,
Қилдим хизматимни хўжамга содиқ.
- 76 Тириклик мулкига қайтсангиз, розим,
Мени тавқ-лаънатдан айлангиз халос,
Шарафим ҳасаддан топганди тўзим».
- 79 «Фурсатга қарагил, — сўз қотди устоз. —
У сўздан тўхтади, бўлса гар савол,
Яхшиси, сен уни гапга солсанг соз».
- 82 Дедим: «Узинг нени айласанг хаёл,
Сўрагил, менга ҳам то фойда мақбул,
Узим журъат этмам, келмакда малол».
- 85 Менга имо қилиб соҳиби кўнгул,
Деди: «Бул — истагинг бажармоққа шай,
Лекин айт, о, зулмат қаъридаги қул,
- 88 Айтгил, шох-шаббалар қай йўсин, қандай
Сизнинг руҳингизни айлаган асир?
Халос бўлурсизми сиз бундан, қалай?»
- 91 Оҳ чекиб юборди дарахт кўп оғир
Ва шул баробари деди у мунгдор:
«Мухтасар жавобим сизга шундоқдир.
- 94 Сўнг нафас кўчган руҳ бешафқат, безор
Вужуд либосини тарк айлаган чоғ
Еттинчи юҳога йўллар Минос, хор.

- 97 Лекин тайин жойни кўрсатмас мутлоқ,
Ўрмонга тушар руҳ, мисоли уруғ —
Сўнгра ўсаверар беэга, яйдоқ.
- 100 Навдалар улғаяр ва тана бўлуғ;
Гарпий — қузғун қушлар чўқлайди расо,
Жароҳат — туйнукдир, инграймиз мунглуғ.
- 103 Биз ҳам вужуд сари боргаймиз, аммо
Маҳшарда биз уни киймасмиз қайта,
Воз кечдик — демак, тан — ҳаром мутлақо.
- 106 Вужудни ва лекин судраклаб шартта
Қўярмиз тиканак тагига қатор,
Ғофил сояси-чи беҳис, албатта».
- 109 Уқубатли дарахт яна давомдор
Сўзлайверар девдик, лекин сокин, лол,
Зимистон ўрмондан келди шовқин, зор.
- 112 Худди ўров чоғи овчи бемалол
Қобон югуришин, този қувлашин,
Чангалзор шитирин эшитганмисол,
- 115 Сўл ёқда иккита дабдала, парчин,
Яланғоч кимсалар бўлдилар пайдо,
Чигал чангалзорга уришиб тўшин.
- 118 Олдингиси дерди: «Келгил, ажал, о»
Наригиси эса қолишмай зарра
Дерди: «Шижоатинг баланд-ку, Лано,

121 Чаққонсан Топпода кезгандан кўра»
Маҳкум атрофига солди-ю назар,
Қулади ўша он бутазор узра.

124 Орқа ўрмонда-чи, лиқ қанжиқ итлар —
Кўзи олазарак, оч ва ютоқи, —
Бўшалган тозилар янглиғ кезарлар.

127 Йиқилган кимсага ўша заҳоти
Епишиб оларди тишларин қайраб,
Ғажирди сўнгаги қолмайин токи.

130 Устоз бир бутоққа қолди-ку бошлаб,
У-чи, алам ичра инграб беҳуда —
Узуқ шохлари-чун йиғларди додлаб:

133 «Жокамо де Санд Андреа, жуда
Номардлик қилгансан айлаб мени хор,
Бузғун ҳаётинг-чун айбдор менми, а?»

136 Унга яқин келиб устоз бузруквор
Деди: «Кимсан ўзинг, жароҳат аро
Нола чекаётган, чекаётган зор?»

139 У деди: «Бўлибсиз бу ерда пайдо,
Асрий зулмат ошиб келибсиз, аён,
Кўргали нечоғлик эканим адо.

142 Япроқларим уланг танамга чаққон;
Йоанн деб унут бўлди ул салаф,
Уша шаҳар эди менинг-чун макон.

145 Қасос олаётир санъати ашраф;
Арн сувларида гар иттифоқо
Парчаси қолмаса эди, бешараф —

148 Аттил харобаси ўрнида асло
Қуриб бўлмас эди ҳеч қандай қўрғон,
Тер тўкарди халқ ҳам чакки, мутлақо.

151 Кулбамда ўзимни қилганман қурбон».

УН ТҮРТИНЧИ ҚҶШИҚ

Еттинчи доиранинг учинчи қавати қайноқ қумликдан иборат бўлиб, осмондан тинимсиз олов ёмғири ёғиб туради. Бу ерда парвардигорга, хилқат ва санъатга саркашлик билан терслик қилган гуноҳкорлар жойлашган. Улардан биринчиси — Дўзах азобига ҳам беписанд боқувчи Капанейдир. Шoirлар йўлда давом этиб, қонли жилғага дуч келдилар. Вергилий бу жилғанинг қандай пайдо бўлгани ҳақида, шунингдек, Дўзахнинг бошқа дарёлари хусусида Дантега сўзлаб беради.

Дилбар ватапимни хотирлаб ҳамгин,
Тўкилган барглари йиғдим битталаб
Ва беҳол танага қайтардим тагин.

- 4 Сарҳадга чиқдик биз ўрмон оралаб,
Учинчи ичида иккинчи қават,
Ҳакам турар энди тепадан қараб.
- 7 Келсин зеҳнингизга мана шу сурат:
Бамисли сўзана — улкан, паёнай—
Турарди беҳаёт, ўлик, яланг дашт.
- 10 Уни ўраб олган ўрмон уқалай.
Ўрмон атрофида қайноқ руд жўшар,
Саҳро четида биз турар эдик шай.
- 13 Қум эди ҳамма ёқ кетгунга қадар,
Худди бир замонлар Катон топталаб,
Босиб ўтган қайноқ чўлларга ўхшар.
- 16 Сатримни ўқиган ҳар кимса, ёраб,
Даҳшатларга тушиб қолмоғи бешак,
Бу ҳолга зоҳирда турибман қараб.
- 19 Саҳрода яланғоч арвоҳлар лак-лак,
Асрий азоб ичра йиғларди бари,
Ҳар қайсининг ва лек азоби бўлак.
- 22 Ким ётар чалқанча, юзи тескари,
Ким эса гужанак — серчанг заминда,
Ким эса тентирар бетин, сар-сари.
- 25 Тентираган руҳлар кўп эди бунда;
Узала тушганлар қамроқдир, бироқ.—
Уларнинг оҳ-воҳи чўнг эди жуда.
- 28 Саҳро устида-чи, сокин, ярқироқ,
Парча-парча ёғар оловли ёмғир,
Шамолсиз ҳавода ёққан қор ончоқ.

- 31 Саратон оловин остида, огир,—
Хиндга жаҳд айлаган Искандар қаттол
Палахмон ўтида қолиб бетадбир —
- 34 Лашкарга фармойиш бермишким, дарҳол —
Алангани бир-бир ўчирмоқ зарур,
Токи, мушкул бўлмай бутунлай аҳвол;
- 37 Шундоқ ёғиларди самум, оташ пур;
Ўтдаги пиликдай ёнар эди хок,
Маҳкумлар азобин зўрайтиб допқур.
- 40 Қўрдим, қуриб кетган қўллар аламнок,
Танага ёлишган оташ парчасин —
Сидириб ётарди бетиним ҳар чоқ.
- 43 Дедим устозимга: «О, лойиқ таҳсин,
Мудом қодир эдинг, қила олдинг мот
Қопқани бекитган жиндан бошқасин.
- 46 Кимдир манов ётган бўйчан ва тунд зот,
Ёмғир ҳам юмшатмас азобни, эммо
У эса белисанд боқади наҳот?»
- 49 Гурур, мардлигига боқиб шу асно,
Хайратга тушганим англаб, деди у:
«Қандоқ яшаганман — шундоқман борҳо.
- 52 Сўнгги дам қилсин деб тавба-тазарру,
Мени қийнаш учун ясаган асбоб —
Оҳангарни Зевс қийнасин, гап шу!
- 55 Монжибель темирчи аҳлин ё шу тоб
Беҳуда кор билан айласин сарсон.—
«Қутқаз», деб Вулқонга қилсин зор, хитоб —
- 58 Флегра устида дегандай иолон;
Бошимда, майлига, солсин дағдаға.
Лекин қасос завқин туймас ҳеч қачон!»

- 61 Устоз жунбуш ичра кирди орага,
Уни бу аҳволда кўрмовдим аввал,
Деди: «О, Капаней, орттириб говга,
- 64 Гуруринг бошингни еган ҳар маҳал,
Ўжарлик қиласан қутуриб, қайнаб,
Ўзингга етказиб баттарроқ халал».
- 67 Устоз деди сокин мен томон қараб:
«Февга зарба берган етти ҳукмдор —
Подшонинг бири шу: ўжар, даргазаб;
- 70 Тангри қарғаса ҳам бўйсунмас, ғаддор.
Ҳозир айтганимдек, шон топган лойиқ,
Дағал сўз унинг-чун обрў, ифтихор.
- 73 Энди йўл юрайлик аввалги тариқ,
Чет-четдан қадам бос, бўлиб эҳтиёт.
Йўқса, қум оёғинг куйдирар аниқ».
- 76 Етдик бир жилғага жим, сақлаб сабот,
Жилғаки — ўрмондан келгувчи оқим,
Ҳануз қутим ўчар эсласам, ҳайҳот.
- 79 Кетсин деб тандаги мараз, гуноҳим,
Аёллар сув олган Буликаме каби,
Қумзорда қайнарди чашма сервахм.
- 82 Тош қотмиш жилғанинг ҳар икки лаби,
Тош қотмиш халқобнинг туби ҳам буткул;
Англадим — шу ерда йўлнинг мансаби.
- 85 «Қопқадан ўтиб, то босиб қанча йўл,
Барча кимса учун очиқ маъвода,
Неники кўрибмиз маъкул — номаъкул —
- 88 Баридан шу жилға эрур зиёда;
Ундан буг чиқади буткул ажойиб,
Маҳв этар ҳар қандай ўтни дунёда».

- 91 Устоз шундоқ деди. Мен чанқоқ толиб,
Сўрадим: «Лутф айла, ташнадир қалбим,
Юраини қошингда токи мен қониб».
- 94 Деди: «Денгиз ичра бир жой бор, қадим,
Қритдир унвони; унинг вақтида
Гуноҳқордан олам бўлган пок, карим.
- 97 Тоғлар орасида бор машҳур Ида;
Бир чоғлар ям-яшил яшнаган маскан,
Ҳозир-чи, хароба бўлгандир жуда.
- 100 Рея гўдакларини унга бермишкан,
Излаган у жойдан бошпана, уя,
Гўдаклар йиғисини шовқин-ла босган.
- 103 Тоғнинг устида-чи, улуғ қария;
Елкасин ўғирган Дамиате томон,
Рим сариға эса боққандир қия.
- 106 Тилла бош нур сочиб турар нурафшон;
Кўкраги, қўллари — қуйилган нуқра.
Белигача эса мис арур, шоён.
- 109 Белдан пастда эса темир бир сира,
Унинг оёқ кафти-чи хокитуроб лой,
Унг таянчи шу, лойдир — шокира.
- 112 Вужуди дарз кетган бошдан токи пой.
Сизиб ётар ундан кўз ёши тубан,—
Ва уни ютади пастда — гор — сарой.
- 115 Яна кета берсанг ўша йўл билан,
Туғилар Ахерон, Стикс, Флегетон;
Улар сўнг оқади яна ҳам теран.

- 118 Охир-оқибатда дарё — учовлон
Қоңитга айланар; бу бошқа мавзу,
У жойни кўрарсан ўзинг бегумон».
- 121 Дедим: «Еруғ дунё суви экан бу,
Модомики, келмиш шу ерга қадар,
Нечун бирданига бўлди ниҳон у?»
- 124 Деди: «Пастга томон ўзан айланар;
Гарчанд босиб ўтдик қанчалар сўқмоқ,
Лекин йўл узоқдир юҳога қадар;
- 127 Ўтиб улгурмадик барчасин бироқ.
Йўлиқса дафъатан янги ҳодисот
Ҳафсаланг пир бўлиб тишлама бармоқ».
- 130 «Лета қаёндадир? — савол бердим бот,—
Қайда Флегетон? Кўрсатгил, алҳол,
Уни сен кўз ёшдан девдинг-ку бунёд?»
- 133 Устоз карам қилди: «Ҳақ рост бу савол,
Лекин хун оқимнинг гуврашин тинглаб,
Сенга аён бўлди ғаройиб бир ҳол.
- 136 Ҳали Летага ҳам боқарсан бўйлаб,
Арвоҳлар ўз-ўзини покловчи манзил,
Соҳиллар ёқалаб наҳр оқар ажаб».
- 139 Сўнг деди: «Кетармиз бу ердан, билгил,
Мен билан изма-из юргайсан фақат.
Оким бўйлаб ўтар энди сўқмоқ йўл.
- 142 Бунда ўт-оловни ютар рутубат».

ЎН БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар қумлик ёқалаб кетаётиб, яшашнинг табиий тарзига нисбатан зўравонлик қилган содомитлар (баччавоз) қавмига дуч келадилар. Шоир ўз ўқитувчиси Брунетто Латини билан ёнма-ён бораётиб, Флоренция ҳақида, қисмат йўриғи ҳамда зафар ва мағлубиятлар ҳақида гаплашади. Брунетто ўз атрофидагилар тўғрисида ҳам маълумотлар беради, сўнгра ўз қавми ортидан югурганича кетади.

Ёқалаб борардик тошлоқ ёбонни,
Жилға тепасида таралган буғ-пар —
Асрарди пушкурған ўтдан тўғонни.

- 4 Бруджей, Гвидзант аро бир вақтлар,
Қудратли оқимнинг йўлини тўсиб,
Фламандлар қурган дамбага ўхшар.
- 7 Кьярентанодан келса сел жўшиб,
Падуанлар, қасримиз ювмасин деб то,
Брентда қўйгандай садди роҳ қуриб.
- 10 Шундай қурилганди бу жой ҳам, илло,
Ким бўлсин устаси — қурган-қурганча,
Улкан бўлмаса ҳам — ажибдир аммо.
- 13 Урмондан узоқлаб кетгандик анча,
Кўзга чалинмасди энди у ўрмон,
Ортимга бурилиб қарамай қанча.
- 16 Рўбарўдан чиқди арвоҳлар нолон,
Кўзларини узмай турдилар биздан,—
Мисли янги ойга боққан оломон.
- 19 Бир-бирига қараб қўярди зимдан;
Боқарди биз томон кўз қисиб синчков,
Чол ип ўтказгандай игна кўзидан.
- 22 Улар орасидан дафъатан биров,
Мени таниб қолиб қичқирди: «Ажаб!»
Ва сўнг этагимга ёпишди дарров.
- 25 Куюк рухсорига турардим қараб,
Менинг этагимга ёпишган заҳот,
Унинг кимлигини англай олдим заб.

- 28 Энди аён бўлди мавҳум турган зот:
Жизганак бандага келиб яқинроқ,
Дедим: «Сэр Брунетто, сизмисиз, наҳот?»
- 31 У деди: «Афу эт мени, бўталоқ,
Балки бошқаларни бир зум этиб тарк,
Хоҳласанг, лотинча дарс ўтсак озроқ».
- 34 Жавоб бериб дедим: «Розиман бешак,
Йўлдошим хоҳлагай истасангиз гар,
Сиз билан ёнма-ён ўлтирсам андак».
- 37 Деди: «Бизнинг қавмда кетган бандалар,
Бир зум имилласа азоби ошур,
Юз йил олов ичра ёнар бешбаттар».
- 40 Юрингиз, сизларга эргашгум ҳозир;
Гуноҳлари кабир, азоби абад
Ўз қавмимга қайтиб келурман охир».
- 43 Унинг йўли эди оловли қабат,
Шу сабаб ёнма-ён кетолмадим, лек
Борардим юксакдан букканимча қад».
- 46 Деди: «Қандай тақдир, қай қисмат малик
Сени олиб тушди бу ён тириклай,
Ва ким бу — йўл бошлар сенга шунчалик?»
- 49 Дедим: «Еруғ дунё юзида, найлай,
Зулмат водийсида қолувдим танҳо,
Яшаб бўлмагандим умрим бутунлай».
- 52 Тунда илоҳамга терс келдим аммо,
Тагин йўлдан қайтдим — бунга келиб дуч,
Йўлбошчим бўлди у — айни муддао».

- 55 Дедики: «Ёр бўлмиш саодатли бурж,
Илғай олган эдим ҳаётда тугал,
Иқбол ҳамроҳингдир, шону шуҳрат қуч».
- 58 Фано топмасайдим агар бемаҳал,
Самовий йўлингга мамун ташлаб кўз
Мадад берармидим, эҳтимол, сал-пал».
- 61 Лекин у ёвуз эл беҳиммат, беюз,
Фъезоль тоғларидан келган кўчманчи,—
Босар-тусарини билмайди ҳануз».
- 64 Ғаним дер — яхшилиқ қилсанг-да гарчи;
Ҳамма ёқни босса алаф ва ажриқ,
Бечора лоланинг ҳолини кўрсанг-чи».
- 67 У халқни дердилар сўқир ва фосиқ,
Ҳасадгўй, ўлгудай ман-ман, очофат,—
Ендашсанг қораси юқарди аниқ».
- 70 Ҳар икки тараф ҳам сенга терс ва бад,
Хизматинг кўролмай қайрашади тиш,
Қўлидан ҳемири келмагай, минбаъд».
- 73 Ўз поҳолин ковшаб қилсинлар хониш,
Фақат у махлуқлар сенга тегмасин,
Тегмасин, гар уруғ отган эса ниш».
- 76 Бир вақтлар ўтрик ва гавго уясин
Ичида бўй чўзган римликлар каби
Асрасин ўзида гавҳар донасин».
- 79 Дедим: «Бажо топса юрак матлаби,
Ижобат бўлсайди мендаги тилак.—
Сўнмасди сизнинг бу ҳаёт кавкаби».

- 82 Сизнинг қутлуғ номни асрагай юрак,
Боқий ҳаёт йўлини неча бор такрор
Англаган, уқтирган устозсиз бешак.
- 85 Ажиб суратингиз дилда барқарор;
Сизнинг хотирангиз фоний дунёда
Калом ва сўз билан этгум бахтиёр.
- 88 Қолди сўзларингиз дилда зиёда;
Бунинг барисин у айлагай қиёс.—
Агар насиб қилса висол самода.
- 91 Фақат билиб қўйинг, виждоним бехос
Менга бермаса бас, шафқатсиз жазо,
Масъулман, қисматнинг йўруғига мос.
- 94 Кўникиб қолганман бунга мутлақо,
Фортуна — тақдирнинг чарх калисоси
Қандай айлансин ҳам — менда не парво».
- 97 Шу он эшитилди устоз садоси,
Лутф айлаб сўз қотди у кифтим оша:
«Диққатдир — суҳбатнинг асли асоси».
- 100 Сэр Брунетто ҳам шунга яраша
Тинмай берар эди гапимга жавоб.
Дедим: «Ким бор машҳур, сизга ҳамгўша»
- 103 У деди: «Йўқ эмас ҳа, аҳли арбоб,
Лекин қолганларни гапирмаган соз,
Чунки ундақалар беҳад, беҳисоб.
- 106 Бунда аҳли черков, диндорлар мумтоз,
Юрт бўйлаб донг солган олимлар бордир,
Тавқи лаънатлари ўхшаш ва дамсоз.
- 109 Анов Присцианнинг ёнида ҳозир
Турибди Франциск Аккурсий, ана,—
Тағри бандаларин хос қули — нозир.
- 112 Арнодан Баккильонега қилган бадарға
Ва унда ҳаётин айлаган барбод —
Зот ҳақида ва ё сўзлай сидирға?!
- 115 Бошқаларни, майли, эсламам зиёд,
Тугаб қолаётир бизларнинг муддат:
Жўшаётир ортиқ тўзон, гирдибод.
- 118 Унга дуч келмасдан қайтай беғурбат,
Ғазнаи илмимни асра — шу армон,
Илмимда барҳаёт қолганман фақат».
- 121 Физиллаб жўнади бурилиб чаққон,
Гўё Веронада қайси бир маҳал —
Яшил мато учун чопиб саргардон,
- 124 Довда ғолиб чиққан зот каби жадал.

УН ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар еттинчи доиранинг учинчи қаватига тушаётиб, Дўзах дарёси Флегетоннинг шовқинини эшитадилар. Бу ерда Данте содомитларга мансуб яна уч ватандошини учратади. Улар шоирга Флоренциянинг сиёсий инқироzi, фуқаронинг маънавий тубанланиши ҳақида гапирадилар. Сўнгра Вергилийнинг ишораси билан жарлик тубидан ниҳоятда ғалати махлуқ — Герион пайдо бўлади.

Тубан оқаётган сувнинг ғувурли
Шовқини ёвуқдан келди қулоққа,
Ари уясидай ғунғур-ғунғурли.

- 4 Оломон ичидан дарров биз ёққа
Уч соя қайрилиб келди дафъатан,—
Қайноқ сел барчасин солган қийноққа.
- 7 Қийқириб келарди учта куюк тан:
«Тўхта! Либосингдан турибмиз таниб,
Иллатлар шаҳридир сен келган ватан».
- 10 Улар қоврилганди оловда ёниб,
Шўрликлар танида сонсиз жароҳат,
Хатто ёдга олсам кетгум сесканиб.
- 13 Уларнинг даъватин тинглаган соат
Устоз хитоб қилди: «Бардош қил бирров.
Сақлаш керак эрур одоб, назокат.
- 16 Агар ёғмасайди кўкдан чўғ-олов,
Бўлмасайди агар аланга-оташ —
Улармас, сен пешвоз чиқардинг дарров».
- 19 Тўхтадик, бир муддат сўзсиз ва ёввош;
Тинган надоматин давом эттириб
Бизни ўраб олди уччовлон бебош.
- 22 Худди майдон ичра рўпара туриб
Тиклашган яланғоч полвонлар чаққон —
Пайт пойлаган каби қўл силкиб юриб,
- 25 Улар теграмизда изгирди гирён,
Оёгин олдинга босарди, бироқ
Қарарди бўйинни буриб мен томон.

- 28 Бирови сўз қотди: «Замин-ку юмшоқ,
Лекин беланганмиз бутунлай қонга,
Жиркансанг керак-ку, бизлар бадҳолроқ;
- 31 Бовар қил бизларнинг шуҳрат ва шонга,
Лутф этиб жавоб бер, кимсан, эй одам,
Қандай келиб қолдинг тирик бу ёнга!
- 34 Олда кетаётган қадам-бақадам
Мана бу ҳамроҳим, яланғоч, кир-чир,
У нечук зот эди? Уйламассан ҳам.
- 37 У Гвальдраланинг набирасидир;
Гвидо Гверро — донгдор саркарда,
Қўлида ўйнаган найза-ю шамшир.
- 40 Манов чанг тўзғитиб юрган серзарда
Теггьяйо Альдобранди — хизмати буюк,
Номин ҳурмат билан эслаш даркор-да!
- 43 Мен Рустикуччима, дилда ҳам туюк,
Томуғ оташига бўлдим гирифтёр,
Хотин балосидан тилгинам куюк».
- 46 О, гар бўлолсайдим дафъи балокор,
Қалқон қилар эдим ўзимни шартта.
Устоз ҳам бўларди шаксиз мадаккор.
- 49 Лекин хайиқардим ўтдан. албатта,
Кўксимга уларни босолмасдим, оҳ,
Боқа олмас эдим меҳр-шафқатда.
- 52 Дедим: «Кўнглингизга келмасин ногоҳ,
Ҳолингизга боқиб, дил тўла ҳасрат;
Жирканиш қаёқда, мен-ку хайрихоҳ.

- 55 Устозим сизларни кўргани фурсат,
Шариф-шажарангиз айтганди бир-бир,
Айтганди не бўлса — сизга хос хислат.
- 58 Ватандош эрурмиз ҳаммамиз ахир;
Шонли хизматингиз қадрлаб мудом,
Ешликдан севганман сизни беназир.
- 61 Устоз ваъда қилган роҳатга тамом
Етиб бормоқлигим керакдир чидаб:
Лекин бир доvon бор — нуқтаи низом».
- 64 У деди: «Кўп йиллар ёр бўлиб матлаб,
Даврон суражаксан хушнуд, омон, соғ,
Шуҳратинг ҳамиша тургай чарақлаб.
- 67 Лекин айт, бизларнинг шаҳарда бу чоғ
Қолганми диёнат, инсоф, риоя
Ва ё бўлишганми улар тумтароқ?
- 70 Гульельмо Борсиере — хор бениҳоя,
Саҳрода юрибди қатл этилган зот,
Келтирмиш бу ерга ҳамгин ҳикоя».
- 73 Флоренция, йўлинг йўқотиб, ҳайҳот,
Муккадан кетибсан кибру ҳавога,
Сени келгиндилар айламиш барбод!—
- 76 Шундоқ хитоб қилдим, боқиб самога
Бамисли ҳақлигин англаган воиз —
Улар берилдилар рамзу имога.
- 79 Дедилар: «Бахтлисан дунёда ҳаргиз
Неки мушкул бўлса, барига магар
Жавоб бераркансан лойиқ ва жоиз.

- 82 Бу зулмат маъводан қайтиб, сен беҳтар
Чарогон дунёга солганда нигоҳ,
Бизларни эслагил ва ўша сафар —
- 85 Дегил: «Уларни мен кўрдим баногоҳ».
Кетдилар учовлон йўл бўйлаб нари,
Қанотга ўхшарди оёқлари, воҳ.
- 88 Кўз очиб-юмгунча йўқолди бари,
Кўздан гойиб бўлди жадаллаб тезкор.
Отланди устоз ҳам энди йўл сари.
- 91 Эргашдим изидан, лекин ғалвадор
Шаршара шовқини келди қулоққа,—
Дастидан гапни ҳам эшитмоқ душвор.
- 94 Монте-Везодан то кунчиқар ёққа
Апеннинлар бўйлаб оқади дарё,
Дастлаб унинг номи бутунлай бошқа:
- 97 Аквакета дея аталар, аммо
Етганда қуйига — Форли ерига
Узгартиб олади номин, ажабо.
- 100 Етгач Сан-Бенедетто — у тоғ наҳрига,
Пастга қуйилади роса гувиллаб,
Минглаб дарё сизар у паҳр бағрига.
- 103 Шундоқ, бу дарё ҳам пастга шовуллаб
Қирмиз тўлқин отиб оқарди ўктам,
Қулоқни тешгудай даҳшатли увлаб.
- 106 Белимда бор эди арқоним — пўтам,
Мўйнаси ялтироқ, ажиб жонивор
Қоплонни тутмоқчи бўлгандим мен ҳам.

- 109 Пўтамни ечдиму гоят таъзимкор
Устозга узатдим, бир сирасига
Эшгандим пўтамни пишиқроқ такрор.
- 112 Устоз келиб жарнинг кунгирасига
Пўтанинг бир учин итқитди тубан,
Илашмасин деб то жар қиррасига.
- 115 «Устозки иш тутар эҳтиёт билан,
Упқоннинг қаърида бўлмасин бало»,—
Ўз-ўзимга шундоқ дедим хаёлан.
- 118 Нечоғли вазминлик, тоқат керак, о,
Ёнингдаги одам, наинки зоҳир,
Ботни ўйлариғни англаса ҳатто.
- 121 Устозим дедики: «Қараб тур ҳозир,
Икков кутган кимса кўрғазар жамол,
Кўз олдинда сеҳр бўлгуси содир».
- 124 Утрикка ўхшаган рост гапни, алҳол,
Тишнинг ковагида лозим асрамоқ,
Йўқса орттирасан ортиқча малол.
- 127 Лекин вужудимни босади титроқ,
Баён этгум сенга, азизим шеърхон,
Комедиям ҳақи қасам ичароқ.
- 130 Боқдим: жар тубида сузиб биз томон
Келарди қандайдир махлуқ қийлиқол —
Ҳар қандай ботир ҳам қолгудек ҳайрон.
- 133 Кема парканд бўлиб топганда завол,
Говвос этганида мадад ва ёрдам,
Шўнгиб-шўнгиб чиқар у ҳам шу мисол.
- 136 Сузарди, гавдаси чаққон ва шахдам.

УН ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Шоир Герионнинг қиёфасини тас-
вирлайди. Вергилий Герион билан
музокаралар олиб бораётган пайтда
Данте олов ёмғири остида азоб чека-
ётган маҳкумлар билан қизиқади.
Уларнинг ҳар бирининг бўйнига ни-
шонли тўрвалар осилган. Сўнгра ик-
ки шоир Герионга мингашиб олиб,
саккизинчи доира томон равона
бўладилар.

«Мана шу махлуқдир касадум ҳайвон,
Унга бас келади на ҳад, на шамшир,
Ер юзин бузган у, булғаган ёмон»,—

- 4 Шундоқ сўз бошлади устози кабир,
Баҳайбат махлуқни чақирди имлаб,
Мармар соҳил узра қўйган деб бағир.
- 7 Думини йиғмасдан, сузиб, ўрмалаб,
Соҳилнинг ёнига келди у махлуқ,
Елғон, алдамчилик тимсоли, бадтаъб.
- 10 Рухсори ёқимтой, боқиши улуғ,
Беғубор, самимий ташларди назар,
Лекин қолган қисми илондир тўлиқ.
- 13 Панжалари эса сертирноқ, сербар:
Елка, қорин, биқин чипор ҳандалак —
Рангдор ҳошиялар танасин безар.
- 16 На турк ва на татар тикканда палак,
Бундай чипор бўлмас ўриш арқоғи;
Ҳатто Арахна ҳам мот қолар бешак.
- 19 Қайиқ бекатида тўхтаган чоғи,
Тенг ярми тўлқинга ботиб тургандай,
Ехуд келган пайти олмон ютоқи,
- 22 Кундуз жанг қилишга бўлган каби шай,
Қумзор ўлкадаги харсангга яйдоқ
Тўшин босиб олди махлуқ ҳам атай.
- 25 Тубсиз бўшлиқ ичра думи тумтароқ,
Заҳри заққуми-ла ётар эшилиб,
Чаённинг нишидай ўткир, ялтироқ.

- 28 «Энди юрмоқ даркор йўлдан бурилиб,
Уша тош томонга ўтайлик ҳатлаб»,—
Шундоқ деди устоз марҳамат қилиб.
- 31 Ўнг томон бурилдик, канора бўйлаб
Ун қадамча ўтдик бўшлиқ майдонда,
Оташу қумзорни четлаб, ҳаволаб.
- 34 Ажиб оломонни кўрдим шу онда,
Жарнинг ёқасида тўдаи судхўр
Ўлтирар эдилар қайноқ тўзонда.
- 37 Устозим дедики: «Буларнинг бир қур
Пасти баландини англаб ола қол,
Томоша қила қол, барчасини кўр.
- 40 Лекин гапни чўзма, шуни англаб ол,
Мен анов махлуқни аврай-чи, зора
Бизни елкасига миндирса дажжол».
- 43 Тағин йўлга тушдим, ошиб канора,
Еттинчи қабатда бир ўзим танҳо
Сокин гуруҳ сари бўлдим равона.
- 46 Барчасин кўзида ғусса эди жо;
Қўлларин силташиб, ҳаммаси жадал
Башарасин артиб турар доимо:
- 49 Тик келганда офтоб саратон маҳал,
Йтлар худди шундоқ қашинар ғингиб,
Бургами ё пашша берганда халал.
- 52 Юзларини олов юборган тешиб;
Таниб ололмадим ҳеч кимни, қанча —
Теграсида сарсон айланмай жўшиб.

- 55 Ҳар бирин кўксинда турфа ранг анча
Бор эди тамғали, нишонли ҳамён;
Туришар эдилар мамнун боққанча.
- 58 Ажиб эди бирин ҳамёни чунон:
Заъфарон матода бир яшил сурат —
Кўринар — елкаси чўққайган арслон.
- 61 Бошқа бирига ҳам айладим диққат,
Унинг ҳам бор эди бўйнида халта —
Қирмизи матода ғоз расми дастхат.
- 64 Бўз ранг ҳамёнида кўм-кўк ва катта
Чўққанинг суратин солган ўзга кас:
«Не қилиб юрибсан»,— деб қолди шартта.
- 67 Ва деди: «Бу ерлар сенинг жойингмас,
Йўлингдан қолмагил, лекин огоҳ бўл,
Юртдош Витальяно келар муқаввас.
- 70 Мен флоренцияликларга бегона бугкул,
Аслим падуялик: булар-чи, қил-қай,
Мияни қоқишиб, дейдилар нуқул:
- 73 «Жўрабоши қани, у қачон келгай».
Тилин чиқарди сўнг оғзи тиришиб —
Лабин ялагандай ҳўкиз пайдар-пай.
- 76 Устознинг ўғити эсимга тушиб,
Қолмай деб бу ерда тағин ҳаяллаб,
Маҳкум оломонни тарк этдим шошиб.
- 79 Устозим эса-чи, бу орада заб
Анови махлуққа урибон эгар,
Деди: «Ўзингни тут, бўлгил сергактаб».

- 82 Кўрдингми, тубанга қайси йўл элтар;
Сен ўтир олдинда, орқада ўзим,
Токи етказмасин дум сенга зарар».
- 85 Устознинг сўзларин эшитганим зум
Иситма олдидан титраб вужуд-тан,
Тирноғи кўкарган, дилтанг, серзўғум
- 88 Кимсадай тумшайиб қолдим норасан;
Лекин жасур хўжа қошида ношуд
Хизматкор мисоли ўнгландим бирдан.
- 91 Махлуқ ўрқачига миндим ва не суд,
«Мени ушланг»,— дея жуфтладим оғиз,
Товушим чиқмади; лол қолдим, беҳуд.
- 94 Мудом қалқон бўлган устозим ёлғиз,
Бу бора ҳам ҳолим фаҳм этиб ниҳон,
Маҳкам қучиб олди елкамдан сўзсиз.
- 97 Ва деди: «Хўш, қани, кетдик Герион,
Кифтингда юк бордир, истайсанми-йўқ,
Сузгил эҳтиётроқ, омон, алъамон».
- 100 Куйруқ томонидан жилгандай қайиқ,
У ҳам илгарига сузиб қолди-ку,
Олда кенглик эди, улкан ва ёйиқ.
- 103 Уша ёнга қараб йўлни солди у;
Илонбалиқ каби ростлаб гавдасин,
Суза кетди махлуқ айлаб жаҳд, ружу.
- 106 Аравасин мажақ этганда чақин,
Тизгинни ташлаган Фаэтон ҳатто
Бунчалик, бунчалик кўрқмагани чин.

- 109 Оташин бағрига тортганда само,
Куйганда Икарнинг қанот — бол пари,
Отаси «Ўғлим»,— деб қилганда нидо
- 112 Кўрқмаган, эҳтимол, менинг сингари,
Кўрганим поёнсиз, тубсиз зулумот
Ва махлуқ ўрқачи — елар илгари.
- 115 Наздимда у теран шўнғирди бот-бот,
Чунки паст-баланддан беадад шамол
Чаппа роста эсиб, айларди барбод.
- 118 Шаршара шовқинин эшитдим, неҳол,
Бизнинг ўнг томонда гувлар эди у,
Пастга назар солдим энгашиб дарҳол.
- 121 Лекин қалбим босди баттарроқ кўрқув,
Унда ёнар эди мудҳиш аланга,
Қулоққа келарди даҳшатли қий-чув.
- 124 Илк бор аён бўлди шу нарса менга,
Чарх уриб тушардик тубанга рўй-рост,
Атроф тўла эди шовқин-суронга.
- 127 Улжасидан маҳрум қарчиғай ноҳос,
Йўқотиб ғайрату, ўктам шиддатин,
Хўжасидан кутиб гинадор овоз —
- 130 Учган жойи узра силкиб қанотин,
Юз бора айланиб юрар даставвал,
Сўнг қўнар бир четга, тажанг ва сокин.
- 133 Шундоқ Герион ҳам келди-ю жадал
Ўпқон сарҳадига кўнди-ю, тинди;
Махлуқ елкасидан тушдик, шу маҳал —
- 136 Уқ каби учди у, кўздан бекинди.

УН САККИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Олдинги қўшиқларда ҳайвоний ҳирс, иродасизлиги туфайли тенгсиз гуноҳ орттириб дўзахий бўлган бандалар тасвирланади. Қолган қўшиқларда маккор, фирибгар, товламачи, ёлгончи, сотқин, хонлар ҳоли қаламга олинади.

Дўзахда бир жой бор, оти Ёвуз Фор,—
Чўяндай тош эрур бошдан-оёғи,
Тик кетган жар каби залварли девор.

- 4 Унинг тубида-чи кенг ва қоронғи
Оғзин очиб ётар мудҳиш бир қудуқ,—
Ушал ҳақда бўлғай гапнинг бу ёғи.
- 7 Қоя ва жарликнинг ораси узук,
Ўртада биз ўтган ўша поғона —
Айлана шаклида — ўн жойдан ботиқ.
- 10 Қалбалар шу тахлит бўлар фасона,
Асрар деб ногаҳон бошланса қамал —
Хандоқ, ўра бўлар атроф айлана.
- 13 Бу жой ҳам шунақа эди, филмасал;
Дарвозадан тортиб қирғоққа қадар
Тўшалгани каби кўприклар гал-гал.
- 16 Тубсиз жарлик узра узун, серхатар
Чўзилиб кетганди тоғ қирралари,
Ул қудуқ қошида бу тизма тўхтар.
- 19 Шу тобда битганди девнинг сафари;
У бизни қолдириб бўлганди ғойиб;
Устоз йўл бошлади чап муҳит сари.
- 22 Унг ёнимда эса буткул ғаройиб,
Ўзга хил азоблар кўринди аён.
Маҳкумлар тентирар хандоқда ҳориб.
- 25 Юрарди икки саф сарсон-саргардон;
Биз томон келарди яқиндаги саф,
Униси кетарди шахдам, ёнма-ён.

- 28 Римликлар ҳайитда шуларга ўхшаб,
Йўлак ўрнатарди кўприкларда, то,—
Тиқилиб қолмасин оломон тўхтаб.
- 31 Қалъа деворига қилишиб парво,
Биридан черковга ўтар эди халқ,
Биридан қайтарди тоғ сари, аммо —
- 34 Тошлоқ чуқурликнинг энг тубида, нақ,—
Битта шохдор иблис, қўлида дарра —
Утгани аямай калтаклар шақ-шақ.
- 37 Унинг савашиди шафқат йўқ зарра,
Кетма-кет зарбалар етар беаёв
Кўз очиб-юмгунча неча бир карра.
- 40 Ногаҳон кўзимга кўринди биров,
Уни учратгандим аввал қайдадир,
Хитоб қила қолдим мен унга дарров.
- 43 Ким эди? Уйланиб кетдим бесабр,
Серҳиммат йўлбошчим этмади тақиқ,
Мулоқот учун мен излардим тадбир.
- 46 У маҳкум зот эса, юзини аниқ
Энгашиб яширмоқ бўларди бекор
Дедим: «Эй, рухсорин беркитган рафиқ,
- 49 Танийман-ку сени, беркинма зинҳор:
Венедико Каччанемико! Нечун —
Насибанга тушмиш бу роҳи гаддор?»
- 52 Деди: «Бермасайдинг савол инчунуи,
Жавоб қилмас эдим, билгил, сира ҳам;
Сен боис хотирга келди у очун.

- 55 Синглим Гизолабеллани маркизга маҳрам,—
Уйнаш бўлмоқликка унатдим, гарчанд
Билсам-да гуноҳдир бу иш чинакам.
- 58 Болоньядан ёлғиз эмасман дардманд;
Тўлиб-тошиб ётар истаганингча,
Савено ва Рено аро ҳам ҳарчанд
- 61 Сира дегувчилар топилмас бунча,
Турган гап, таъмадан инсон деган зот
Қутулмас, кўзига тупроқ тўлгунча».
- 64 Зарб уриб қолди-ку иблис шу заҳот,
Даррасини силкиб сўкинди дағал:
«Жойимас, юр дейман, қўшмачи фасод».
- 67 Йўлбошчим ёнига қайтдим мен жадал;
Шамшир тигимисол тизма қояга
Етиб келдик икков фурсат ўтиб сал.
- 70 Осонгина чиқдик пиллапояга;
Унг томон йўл солиб, кетавердик жим,
«Хайр»,— деб бехосият — чала сояга.
- 73 Тош поя сўнгида тўхтадик бир зум;
Пастдан ўтар эди маҳкум тўдаси.
«Қани, кўрайлик-чи,— деди устозим,—
- 76 Нотанишдир, балки сенга анчаси,
Енма-ён юргандик боя саф-қатор,
Кўрмадинг кўпининг юзин, чамаси».
- 79 Кўҳна-қадим кўприк остидан қатор,
Иккинчи гуруҳ ҳам борарди ўтиб,
Биз билан юзма-юз келганди дубор.

- 82 Устоз саволимни турмасдан кутиб,
Деди: «Хов, новчага ташлагил назар,
Кетмоқда беписанд, ўзини тутиб.
- 85 Кечмиш салобати унда нақадар.
Хукмдор Ясон у, донишманд, ёвқур,
Тилла ранг терига талабгор аскар.
- 88 Сузиб борган эди Лемносга базўр,
У ерда аёллар эрларин топтаб,
Қолди диёнатсиз, беҳис, беғурур.
- 91 Бу ёвқур Ясон-чи, гап билан бошлаб,
Еш Гипсипиллани туширди қўлга,
У ҳам отасини қутқазган алдаб.
- 94 Қизни ташлаб кетди оқибат йўлда;
Ўша гуноҳи деб тортади кулфат,
Тағин Медеянинг хуни ҳам шул-да.
- 97 Қолган бандилар ҳам доғулисифат;
Анови маҳкумлар ҳақида, ҳатто,
Арзимас, менимча, мулоқот, суҳбат.
- 100 Сўқмоқ йўл узайиб, рўпарада то
Кейинги роҳ билан кесишгунча, биз
Қадам босар эдик тўхтамай борҳо.
- 103 Яқин орада-чи, маҳкумлар тигиз,
Хуриллаб юришар, чўзишиб тумшуқ.
Ҳар бири ўз-ўзин шаппатлаб тинсиз.
- 106 Елимга қопланган қиялик тўлуқ,
Пастдан анқир эди бир ҳнд — бедаво,
Димоқни ёргудай, жаҳаннам — томуг.

- 109 Тубанга боқмоқчи бўлсангиз аммо,
Сиротнинг устига чиқмоқлик даркор,
Кўринар бор нарса аён, ошкоро.
- 112 Утдик ўша ёнга икковлон эудкор,
Бир гала оломон турарди, ҳайҳот,
Нажасга беланган, ифлос, нобакор.
- 115 Улар орасида бор эди бир зот,
Шу қадар булғанган, ирганч эди ул,—
Бирон қавмдан деб қўйиб бўлмас от.
- 118 У менга қичқирди: «Бўлдимми мақбул,
Бунча боқиб қолдинг менга айрича?»
Дедим: «Аҳволингдан эмасман гофил,
- 121 Билгимча, олифта зот эдинг анча;
Алессио Интерминелли нажас аралаш
Қараётир бизга, бошин бурганча».
- 124 У деди: «Гуноҳим фақат ёлғонлаш,
Утрик гаплар айтдим бир умр тинмай,
Шу сабаб тушганман азобга яккаш».
- 127 Хитоб қилди менга устозим атай:
«Қарагин, шоирим, елкангни буриб,
Сенга энг ғалати зотни кўрсатай».
- 130 Гоҳо ўтирар у, гоҳида туриб,—
Ифлос тирноғи-ла қашланар мудом
Дунёда энг қабиҳ, разил, серфириб,
- 133 Бу аёл — фоҳиша Фаида, бадном.
Уйнаши деганда: «Қондирдимми, хўш?!»
У деган: «Мўъжиза эурсан тамом!»
- 136 «Жонга тегди, етар, бу ҳолат нохуш».

УН ТУҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Дўзахнинг бу доирасида порахўр
ва ярамас черков аҳли жазо тортади.
Уларнинг оёғи осмондан, ҳаммасини
даҳшатли аланга чулғаб олган. Бу
ерда Данте папа Николай III ни учра-
тади. Шоир черков суллоҳлари ҳа-
қида шафқатсиз сўзлар
айтади.

Бадбахт ялоқхўрлар, о, Симон қаллоб,
Олтин, кумуш учун пок ва бокира
Илоҳа иффатин юрганлар булғаб.

- 4 Очофат, ҳирс-нафсга бўлганлар жўра,
Учинчи туйнукда бандисиз, маҳқум,
Энди сўз сизларнинг аҳволга кўра!
- 7 Янги ҳад — ўзга бир жар ошиб шу зум
Букри сирот узра устоз икковлон
Тубанга термилиб турардик лол, жим.
- 10 О, Олий Тафаккур, одилсан шоён,
Қаерда бўлма, сен — ҳар нега қодир,
Мудом ҳақ йўлини қилурсан аён.
- 13 Кўрдим бу жойда ҳам кўз ташлаб ҳозир:
Бўз тошлар юзида қатор ва қатор
Гардишли ўпқонлар этмишсан зоҳир.
- 16 Сан-Жованнида ҳам шундоқ мазгил бор:
Чўқинтирилгувчи бола-бақрани,—
Шакли-шамойили ўхшаркан бисёр.
- 19 Бир вақт қутқазай деб маъсум болани,
Ҳовузлардан бирин бузган эдим, рост;
Боқинг: гуноҳмикан у ишим, қани!
- 22 Ҳар бир чуқурчада бандан нокас
Оёғи осмондан ётар шалвираб,
Вужудлари бўлса тошга банд-пайваст.
- 25 Тепасида эса ўт ёнар гувлаб;
Жон ҳолатда ҳар ким гувранар, ҳатто
Ўзга ҳолда узар қўйсанг занжирлаб.

- 28 Бу ерда ёнарди қорамой гўё —
 Фақат юзасида бордир аланга,
 Ловиллар товондан тирноққача то.
- 31 «Айтинг,— дедим боқиб устоз томонга.—
 Ким бу зот, тўлганган барчадан баттар,
 Нечун оташ зўрроқ чулғанмиш анга?»
- 34 У деди: «Англадим, истасанг магар,
 Сени қуйироққа бошлайин, кўргил,
 Унинг ўзи сенга жавобин айтар».
- 37 Дедим: «Сен не десанг, менга ҳам маъқул,
 Фикримни ҳамиша англарсан аён,
 Соҳибсан, вожибдир йўригинг буткул».
- 40 Тўртинчи ҳад сари чиқдим ўшал он,
 Сўл томонга юрдик, у ерда лов-лов
 Аланга сочарди саноксиз ўпқон.
- 43 Огоҳ этолмади устозим шу ров,
 Бир маҳкум бандага келдиму ёвуқ,
 Саволимни дадил йўлладим дарров:
- 46 «Сенки, эй маскани қоронгу томук,
 Зеру забар экан ҳолинг мутлақо,
 Иложинг бўлса гар, жавоб бер тўлуқ».
- 49 Қатлга маҳкум зот олдида гўё,
 Имон келтирмоқчи руҳониймисол,
 Турар эдим ундан тинглаб илтижо.
- 52 «Бонифаций,— деди бечора дарҳол,—
 Сенмисан? Келдингми муддатдан бурун,
 Рўйхат лақиллатмиш бизларни, алҳол.

- 55 Жонга тегдими ё мансаб, мулк, жунун,
 Сен эмасми, ахир, мансаб бор жойда
 Фирибга алмашган черковни бутун?»
- 58 Мен-чи, ҳайрон эдим ушбу ҳой-ҳойда;
 Лол қотиб қолгандим ҳайрат ичра тек.
 Нима гап ўзи бу? Англамоқ, қайда!
- 61 Вергилий дедики: «Хитоб айла тик,
 Сен кутган у банда менмас де зинҳор».
 Мен ҳам жавоб қилдим устоз айтгандек.
- 64 Жунбушга кирди-ку дарҳол гуноҳкор,
 Хитоб қилди инграб, изтироб аро:
 «Йўқса, нега мени чорладинг бекор?»
- 67 Кимлигим билай деб, айлаб муддао,
 Нишаб қияликдан тушган бўлсанг, бас,
 Билгил: олий эди мен кийган ридо,
- 70 Уругим аювдир: улуғ, муқаддас;
 Қурдошларим дея бўлдим очофат,
 Ҳамён — оқибатда ўзимга қафас.
- 73 Пастда салафларим ётибди қат-қат;
 Форлар тирқишига тиқилган бари,
 Черков суллоҳлари — маҳкум, дуобал.
- 76 Мен айтган ўша зот келса биз сари,
 Уримни бўшатиб берардим шартта,
 Ўзим тушар эдим тубанга нари.
- 79 Муддат чўзилмоқда; азоб ҳам катта;
 Гарчанд у бу жойда бўлмагай узоқ.
 Лекин яқин қолди муддат, албатта.

- 82 Сохта роҳиб келар анча кейинроқ.
Ушанда барчамиз тубанга кетиб,
Тепамизда бўлмай ўша зот қопқоқ.
- 85 Ясонга подшоҳ марҳамат этиб
Эркалатганмисол, унга ҳам чексиз
Ҳиммат этар фаранг тожи қўл тутиб».
- 88 Сўзларим бўлса ҳам тарқоқ ва эпсиз,
Унга хитоб қилдим шу он амаллаб:
«Сўйла-чи, раббано, Пётрдан тенгсиз —
- 91 Қандоқ хазинани этганди талаб?
Қўлига берганди ҳуқуқ — барқарор.
Ва деган: «Бўл менга содиқ, муқарраб».
- 94 Матвей ҳақ бермаган Пётрга зинҳор.
Салтанат қўлидан кетгани заҳот.
Маҳрум бўлган эди буд-шуддан яқбор.
- 97 Сен-ку айб қилгандинг; жазо тортиб ёт;
Карлга чоғлантирган ўшал ғазпани
Авайла, кетмасин у ҳаром бисот.
- 100 Агар сен етишган ҳақ — мартабани
Қадр этмасайдим азалдан-азал,
Ҳурмат қилмасайдим ҳозир ҳам ани —
- 103 Роса боғлар эдим ҳаммангни тугал;
Мўмин насоронни тупроққа топтаб,
Аҳли суллоҳга сиз кўйдингиз ҳайкал.
- 106 Черков пешволарин, Иоанн фол қараб
Кимлигини аён айтиб кетганди.—
Сиз ғар шоҳлар ила қилган айш-тараб.
- 109 Етти бош махлуқ ва бир ғар ўтганди,
Иоанн фол очганда, айлаб сизни фол,
Ўхшаш тақдирингиз идрок этганди.
- 112 Олтин ва кумушдир сизларнинг меърож;
Бутпараст юкинса битта санамга,
Сиз бир деб, минг бирга уражаксиз бош.
- 115 Саъю кароматинг шулми оламга,
Сўйла, Константин, бу қандай савдо?
Рағбат билдирдинг-а кашиш аҳкомга?»
- 118 Ўзимча айлардим шунақа даъво!
У бўлса, ё ғазаб, ё виждон сабаб,
Талваса ичида қолди мутлақо.
- 121 Устоз кузатарди мамнун, мойилтаъб,
Унинг наздида ҳам гапларим ростгўй,
Рози бўлган эди, сўзларим тинглаб.
- 124 Қулочини ёзиб келди бўйма-бўй
Ва қучди ёрлақаб, босди кўксига.
Сўнгра келган йўлдан қайтдик жўйма-жўй.
- 127 Боқмайин ҳамроҳин чарчоқ тусига
Мени етаклади юксаклик томон;
Бошлади тўртинчи ҳаднинг устига.
- 130 Қоя тепасига чиқазди омон.
Тоғларда ёввойи такалар ҳатто
Бундоқ мушкул йўлда юрмоғи гумон;
- 133 Олда янги дара бўлганди пайдо.

ЙИГИРМАНЧИ ҚУШИҚ

Бу жойда авлиёлик даъво қилган алдамчи фолбинлар санқиб юрадилар. Уларнинг боши тескари қилиб қўйилган, шу сабабдан таваккал қадам ташлашга мажбурдирлар. Вергилий донгдор фолбинлар ҳақида, хусусан, фивалик Манто ҳақида сўз юритади. Мантуя шаҳрининг тарихи унинг номи билан боғлиқ эканини ҳикоя қилади.

Йигирманчи қўшиқ мана, бошланди,
Гирдибодга маҳкум зотлардан айтай.
Азоблар ҳақида шеърим илк банди.

- 4 Турар эдим боқиб жар томон беткай,
Оҳу воҳга тўла саноқсиз хандоқ
Кўринарди равшан, туташ, паёпай.
- 7 Гуниг-соқов оломон бечорасиёқ,
Хандоқ атрофида кезарди ёввош,
У — хос ибодатга ўхшарди кўпроқ.
- 10 Боқдим ва ажиб ҳол бўлди шунда фош,
Буткул ўзгачайди улар атвори,
Жуда ғалат эди кўкрак билан бош.
- 13 Барчасининг эди юзи тескари;
Ортга тисарилиб босарди қадам,
Зеру забар эди нигоҳ назари.
- 16 Қоқшолга учраган бечора одам
Вужудин тебратар ўшандоқ ўқтин,
Булар асрори не? Мен учун мубҳам.
- 19 Уқувчим, илоҳо, холиқи ботин
Ҳикоям-ла берсин сизга ўғит-панд:
Анъвларнинг ҳоли кўп оғир локин.
- 22 Қарайман, ўкинчим бўғзимда тирбанд;
Уларнинг кўз ёши, айланг тасаввур,
Оқар сағрисидан ариқча монанд.
- 25 Қояга қапишиб йиғлардим шўр-шўр,
Хитоб эта қолди муҳтарам устод:
«Вовайло айлама, фаҳм этгин бир қур.

- 28 Булар эзгуликни билмаган бедод
Бир қавмдир, тангридан қилишар фиғон.
Шу сабаб ортади айблари зиёд.
- 31 Боқил, маҳкумлардан бирин беомон
Қора ер ютмоқда, Амфиарай бул,
Фиваликлар эса демоқда: «Қаён,
- 34 Жанг майдонин ташлаб, қайга солдинг йўл?»
Қочмоқчи бўлганди бетўхтов, теран,
То Минос қаҳринок чўзмагунча қўл.
- 37 Чарх ҳукми — кураги кўкракка дўнган!
Унга аён эди қисмат доимо,
Энди-чи, кўргани пой ости — тубан.
- 40 Манови Тиресий, кажрухсор бало,
Чирмашган илонга солган-чун рахна
Аёлга айланган бир кун беибо.
- 43 Сеҳрли ҳассасин қайтадан яна
Илонга теккизгач жодудан фориг —
Ўз шаклига қайтган ўша замона.
- 46 Арунсдир манов зот, юрган шу тарийқ,
Луни деган жойда қурганди даргоҳ,
Ки ул жой қоятош, мрамарга тўлиқ.
- 49 Мрамар ғорда туриб у соҳибнигоҳ
Термулган самога — йироқ-йироққа,
Денгизлар уфқиға кўз югуртган гоҳ.
- 52 Боқил, қани энди, ҳув анов ёққа;
Сочи елкасида бамисоли ёл.
Мантодир — Арунснинг қизи, кезмоқда.
- 55 Элма-эл, саргардон, дайдиб ночор ҳол,
Сўнг менинг юртимга қўнганди муқим,
Ўша ҳақда, майли, сўйлайин мақол.
- 58 Ота-ю онадан қолгач у етим
Вакҳлар шаҳрида қулдай юрди хор,
Кўп йиллар изғиди бамисли самум.
- 61 Гўзал Италия ёқда, пурвиқор —
Манья яқинида Тиралли томон
Бенако аталган тиниқ бир қўл бор.
- 64 Чулдираб неча юз булоқлар хандон
Апенинни ювиб оқар у сари,
Мовий қўл бағрида топмоқ-чун макон.
- 67 Верона, Брешья руҳонийлари
Мумкиндир у ерда қурмоғи манзил,
Бажо бўлсин деб то ибодатлари.
- 70 Қўрғон бор у ерда муҳташам, асил,
Оти Пескьерадир — қўшниларга ҳад,
Кўрфаз теграсида пастқам бир соҳил.
- 73 Бенако қўйнига сув сиғмай беҳад
Дарё бўлиб яна этади давом
Кўм-кўк ўтлоқлардан оқар беадад.
- 76 Дарё қўл бағридан чиқдимми — тамом, —
Минчо деб аталар ва тугар охир
Қўшилгач дарёи Пога, вассалом.
- 79 Пастқамга дуч келгач йўлида наҳр,
Ҳар ёнга ёйилиб оқар бемало
Езда қотиб қолар атроф тап-тақир.

- 82 Бу ердан ўтаркан бокира жамол,
Ташландиқ, кимсасиз ботқоқлик аро
Тақир ялангликка боқмиш сермалол.
- 85 Канизлари ила узоқ ва танҳо,
Кимсасиз оролда фолбин қиз дарров
Руҳини вужуддан этмиш мосуво.
- 88 Атроф-теградаги одамлар ров-ров
Қилмиш бу ерларга азми ихтиёр.
Бўлиқ адирларда тикмишлар ўтов.
- 91 Сўнгаклар устида эл топиб қарор —
Барпо айламишлар қалъа — шаҳристон,
Номин ҳам Мантуя қўймишлар пойдор.
- 94 Галварс Касалодини бир кун устомон,
Айёр Пиномонте алдагунча то,
Ул шаҳар бўлганди гавжум, ободон.
- 97 Юртим борасида одамлар аро
Эшитсанг гар бундан бўлак ривоят,
Биагил, ёлгон эрур унда бу даъво!»
- 100 Дедим: «Устоз, нақлинг ажибдир гоят,
Барига инонгум, ростдир бу қисса,
Мен учун ёлгондир ўзга ҳикоят.
- 103 Ва лекин, айт, устоз, гар шундоқ эса,
Манов ўтиб турган бандалар ичра
Борми назарингга лойиқ ҳеч кимса?»
- 106 Деди: «Мана бири — серсоқол тўра,
Иядан белгача осилган мўйи,
Унинг кимлигини сен мендан сўра.
- 109 Юнонларнинг боши осилиб қўйи
Гўдакдан бошқа эр қолмаган маҳал
Каромат қилган у ўтирган қўйи.
- 112 Уша Эврипилдир! Эсларсан тугал,
Унга бахш этганман энг юксак ашъор,
Унга фожиамда қўйганман ҳайкал.
- 115 Манов озгин фолбин доғули айёр,
Микеле Скотто — исми шарифи,
Фирибгарлар пири, тенги йўқ маккор.
- 118 Манов иккиси ҳам шайтонга шафе;
Бонатти, Азденге — эски этикдўз
Бигизини қўмсар, йўқ энди нафи.
- 121 Афсунгар аёллар кезишар беюз,
Рўзгор ишларидан бўйнини товлаб,
Фолбинлик йўлига буткул тиккан кўз.
- 124 Фурсатдир, турмайлик энди пайт пойлаб,
Ой — Ҳобил — Сивилья ортига бу он
Оғди елкасига шох-шабба жойлаб.
- 127 Ўтган тун балқирди тўлин, чарогон,
Эслайсанми, тунда ўрмонда эдик,
Сокин шуълалари чақнарди ҳар ён».
- 130 Йўл-йўлакай шундоқ сўзлашиб кетдик.

ИИГИРМА БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Бу жойда порахўрлар, мансаб —
амални пулловчи қаллоблар бўлиб,
уларнинг тортадиган жазоси қайноқ
мум ҳовузда ётишдир. Атрофда пан-
шаха кўтарган иблислар маҳкумларни
ҳовуздан нарига жилдирмай,
қўриқлаб турадилар.

Ҳад-баҳад ўтардик сўзлашиб, аммо
Назмимга дахлсиз эди бу суҳбат.
Турфа азобларга боқардик борҳо.

- 4 Ёвуз Фор бағрини кўргали фақат
Интилиб борардик ошиб кўприк, сой,
Қора бир манзилга етдик ниҳоят.
- 7 Венецияда ҳам бор шунақа жой,
Эски кемаларни қилмоқ-чун бутун
Қиш бўйи ёқишар тинмай қорамой.
- 10 Юмуш бор у ерда ҳар кимса учун;
Кимдир ашқакларни ростласа, кимдир
Дарз кетган жойларга тиклади тикин.
- 13 Ҳар ким ўз ишига излайди тадбир,
Лангар созлаш билан биров овора,
Биров анжом ясар янгидан, моҳир.
- 16 Мен кўрган мум ҳовуз — улкан шарора,
Ўт йўғу каромат туфайли қайноқ,
Сачрарди ҳар ёнга чалқиб тобора.
- 19 Ҳеч не англамадим боқиб турароқ,
Ичида не савдо — эдим беҳабар,
Пуфакчалар ғалат қайнарди ҳар чоқ.
- 22 Энгашиб, тубанга ташладим назар,
Устоз дастин чўзиб деди: «Тез қара».
Эҳтиёт айларди менч у сарвар.
- 25 Бировни қувса гар бало, тасқара,
Кўрқиб, орқасига қараб қочгандай,
Юрагин ҳовучлаб, ҳоли масҳара,
- 28 Кўзларин олайтиб катта очгандай —
Боқдим, шундоқ рўй-рост қоп-қора иблис
Югуриб келарди биз томон тинмай.

- 31 О, унинг рафтори нечоқ бад, беҳис,
Оёқларин серпаб соларди қутқу,
Қанотларин ёзиб чопарди гиз-гиз.
- 34 Маҳкумнинг пойидан даст кўтариб у,
Чўнқир елкасига ортиб мисли юк,
Қояи сиротга чопиб қолди-ку.
- 37 Деди: «Хаскашчилар, киришинг тузук,
Зита хўжасини боплангиз дарҳол,
Шаҳарда миждозлар кўпдир ҳар нечук.
- 40 Тагин хабар олиб келай-чи жадал.
Шаҳарда Бонтуро фақат пок, тоза,
Пора олмас, лек дер: «Чўнтагимга сол».
- 43 Шундоқ деб, маҳкумни, шайланиб роса,
Пастга улоқтирди. Сўнг кетди чопиб,
Ит бундоқ югурмас ўғрини топса.
- 46 Маҳкум беланганди мойга хўп ботиб,
Иблислар баравар солдилар чуввос:
«Муқаддас Ликдан биз келганмиз тониб.
- 49 Серкьо сувимас бу, чўмилсанг паққос,
Чап бермоқчи бўлсанг бизнинг қармоққа,
Мум ҳовузга қайта шўнғигин, шоввоз».
- 52 Иблислар тишларин қайрашиб шаққа,
Маҳкум биқинига солдилар оғиз.
Дердилар: «Уринма бош кўтармоққа,
- 55 Қанча фирибинг бор — пусиб қил ҳаргиз».
Ошпазлар кузатгай, шогирд шу йўсин
Товада лаҳми этсин деб жиз-биз.

- 58 Устоз деди: «Улар сезмасин учун
Қоя орқасига бекин бенишон,
Йложи бўлса гар — ётиб ол бутун.
- 61 Мендан ташвиш тортма, етмагай зиён:
Таниш эрур менга бу жойлар анча,
Бундақа сўғишлар азалдан аён».
- 64 Кўприкни тарк этди устоз кетганча,
Бўлмоғи зарур у сокин бир мардум
Олтинчи жарликдан токи ўтганча.
- 67 Бечора тиланчи топмайин тўзим
Ҳар қайда боумид қўл чўзган чоғи
Ташлангани каби итлар серзугум —
- 70 Кўприкнинг тагида гала ютоқи
Иблис чапгак силкаб бошлади ғавғо,
Лекин устоз деди: «Сабр этинг, доғи —
- 73 Мени бурдалашга шошманг мутлақо,
Сизнинг бирингизда жиндак гапим бор,
Сўнгра не лозимдир, этгайсиз бажо».
- 76 Иблислар қичқирди кўчгандай бозор;
«Ҳой, Думдор, чиқ бу ён!» — шу он ғўнғирлаб
Бирин пайдо бўлди: «Намунча ур-ёр?»
- 79 Устоз деди: «Думдор, ўзинг кўр ўйлаб,
Қошинга келишга қилибман бовар,
Соғ-омон юрибман жаҳаннам бўйлаб,
- 82 Демак, тангри ўзи менгадир парвар,
Шундоқ бўлдими, бас — йўлни тез бўшат,
Ҳайб ўзи раҳнамо — айлармиз сафар».

- 85 Иблис чангагини ташлаб шу фурсат
Қавмларига боқиб айлади хитоб:
«Бу билан айтишманг, сизга маслаҳат».
- 88 Устоз чорлаб қолди: «Ҳой сен, сабри соб,
Тошлар орасидан энди чиқа қол,
Юр менинг ортимдан қўрқмайин, шитоб».
- 91 Устоз ҳузурига шошилдим дарҳол,
Иблислар ҳам олға босишди қадам,
Қўрқдим, қилмаса деб бирор кори ҳол.
- 94 Капрон қалъасида мағлублар бир дам
Қуролин топширмай бўлганди таслим,
Қўрққан эдим роса ўша пайтда ҳам.
- 97 Дафъи бало учун тайёр туриб жим
Устозга қапишиб кетдим йўл оша,
Евуз иблисларда эди назарим.
- 100 Бир иблис бирига шипшиди шоша:
«Орқасидан бориб урсакми чангак?»
«Чинқирса, бўларди роса томоша!»
- 103 Лекин иблис, бир гап айтай, деб андак,
Хайрият, сўз қотди шерикларига.
Дели: «Қани, жим бўл, ҳой Хира Читтак».
- 106 Сўнг бизга юзланди: «Йўл йўқ нарига,
Бузилиб ётибди олтинчи кўприк,
Энди душвор эрур роҳ илгарига.
- 109 Битта йўл бор, лекин сизга ҳарнечук,
Қоядан айланиб ўтарсиз охир,
Манави из бўйлаб кета беринг тик.
- 112 Олтмиш олти йилу ўн икки аср
Бурун яқсон бўлган кўприк бўронда,
Исо жон берар чоғ иш бўлган содир.
- 115 Бизнинг ҳам юмуш бор ўша томонда,
Иситиб қайтармиз маҳкумларни сал,
Қўрқмай юраверинг сафда, омонда.»
- 118 Чорлади дўстларин Думдор шу маҳал:
«Ҳой, Чол, Эгриқанот, отланинг тезроқ,
Ишбоши Соқолдир сизларга бу гал;
- 121 Аждар, Хира Читтак бўлади ҳамроҳ,
Сўйлоқ Тўнғиз билан Қичима ҳам бор,
Хурмачақилиқ ва Малларанг Суллоҳ.
- 124 Қайноқ ҳовузларни текширинг зинҳор;
Мановлар боради тизмагача то,
Майли, омон етсин, берманглар озор».
- 127 Дедим: «О, устозим, бу нечук бало,
Парвардигор ҳаққи, ҳамроҳ не зарур,
Йўлни биласан-ку, кетайлик танҳо.
- 130 Зуккосан, буларга назар солиб кўр,
Кўзлари бежо-ку, буларнинг, ҳайҳот,
Тишлари тақиллар, боқар беҳузур».
- 133 Устоз деди: «Чекма беҳуда фарёд,
Тишларин қайрапса ўзига сийлов,
Маҳкумларни қийнаш буларнинг мурод».
- 136 Иблислар йўл солди сўл томон дарров,
Лекин бошлиғига ишора айлаб,
Тилларин кўрсатар эдилар ров-ров,
- 137 Бошлиқ-чи, жавобан... ел чиқарди зап.

ИГИРМА ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар тўғон бўйлаб ўнг томон-
га юрадилар. Бу ерда ҳам мум ҳо-
вуз бўлиб, унда олижаноблик ва адо-
латни сунистеъмол қилган порахўр-
лар, фирибгарлар маҳкумдирлар.
Улардан бири наварралик Чамполо.
У иблисларга фириб беради, нати-
жада иблислар ўзаро жанжаллашиб
қолиб, мум ҳовузда жиш
бўладилар.

Кўрганман суворий сафлар мақомин:
Турфа жанггоҳларда, сафарларда, ё
Евдан нажот излаб қочган айёмин.

- 4 Кўрдим, талончилар солганин гавго,
Кўрдим, қанча-қанча чавандозларни,
Кўрдим, курашда қай шаҳсувор пешво.
- 7 Эшитганман турфа даъват-созларни.
Итальян усули ё ўзга жиҳат,
Жангларга чорловчи кўп овозларни.
- 10 Замину баҳрда қўзгаган ғайрат,
Барча созлардан ҳам ғаройиби бор,
Барчасидан афзал сурнайдир фақат.
- 13 Унта иблис билан кетардик қатор,
Ва лек черковда пир кўрса эҳтиром,
Майхонада майхўр топгай эътибор.
- 16 Кўз ташлаб ўтардим мумга бекалом;
Кимлар маҳкум экан қайноқ қозонда,
Қанақа жой эрур бу даҳшатли ком.
- 19 Дулфинлар сакрашиб баҳру уммонда
Сайёҳни хатардан этгандай огоҳ,
Улар ҳам кўринар ҳар-ҳар замонда.
- 22 Сўнгсиз уқубатга чидолмай гоҳ-гоҳ
Тўлганар эдилар қайноқ мум аро,
Бекинар эдилар лекин баногоҳ.

- 25 Кўлмак қирғоғидан эрталабдан то
Оқшомга қадарли бақрайиб мудом
Боққан қурбақалар сафидай гўё
- 28 Маҳкумлар ётарди адойи тамом;
Соқолнинг шарпасин сезгани заҳот
Урарди ўзларин мумга, вассалом.
- 31 Бир бор сал кечикди шўрлик маҳкум зот,
Уни ҳанузгача эсласам агар
Юрагим орқага тортади, ҳайҳот.
- 34 Яқинроқ борди-ю Қичима бесар
Унга зудлик ила ташлади илмоқ.
Қирғоққа судради савсардан баттар.
- 37 Иблислар лақаби эсимда бироқ;
Гаплашиб келганди улар йўл бўйи,
Номлари ёдимда қолганди мутлоқ.
- 40 Малъунлар қичқирди тутишиб ҳўйи:
«Ҳой, Малла, мановнинг терисини шил,
Ном-нишон қолмасин, ўчсин ранг-рўйи».
- 43 Устозга дедимки: «Марҳамат этгил,
Иблислар қўлига тушган бечора,
Сабий зот ким экан, суриштириб бил».
- 46 Устоз яқин борди унга тобора,
Маҳкум бизга шундай айлади жавоб:
«Кимлигим сўрасанг — юртим Наварра.

- 49 Отам молу мулкни этгач соб, хароб,
Ночор ҳолда қолгач бечора онам.
Хизматга олганди мени бир жаноб.
- 52 Хўжам қирол Тебальд — гоят серкарам,
Мени яқин тутди, бўлдим порахўр,
Мана, тортмоқдаман жавосини ҳам».
- 55 Ахта Тўнғиз шу он этганча хўр-хўр,
Сўйлоқ тишларини солганча ишга
Бурдалай бошлади маҳкумни масрур,
- 58 Бошқалар ёприлди ёрдам қилишга;
Соқол-чи, қайирди, лекин қизғаниб,
Деди: «Кучим етар уни тилишга».
- 61 Устозга сўз қотди Соқол юзланиб:
«Хоҳласанг, у билан суҳбатлашиб қол,
Хомталаш бўлганча савол бер қониб».
- 64 Устоз деди: «Айт-чи, эй бечора ҳол,
Борми ҳеч лотинлик бу оташ мумда?»
Деди: «Шу яқинда биттаси, алҳол,
- 67 Бор эди, биргайлик қайноқ қулзумда,
Чангак балосидан бўлардим холи
Ётсайдим у каби мумда шу зумда».
- 70 Фурсат ўтганидан келиб малол
«Қачонгача!» — дея Читтак солди чов
Ва маҳкум гўштини юлди-ю олди.

- 73 У билан талашиб Аждар беаёв
Бутига чанг солай деган фурсатда
Унбоши уларни тўхтатди дарров.
- 76 Улар ярашдилар яна албатта;
Маҳкум ётар эди бурдаланиб тан,
Устоз сўраб қолди маҳкумдан шартта:
- 79 «Анави лотинлик, айтгил, ким экан,
Сен хароб бўлибсан, унга ким шафе?»
Деди: «У — фирибда уччига чиққан —
- 82 Роҳиб Гомитадир, йўқдир тарафи,
Таважжуҳ бор дея ҳибсдаги ёвда
Вазирга уқтирган ва ўтган гапи.
- 85 Пул олиб, қўйворган барин дарровда,
Сувдан қуруқ чиққан, далил йўқ фақат,
Балохўр эди у, бозори довда;
- 88 Микеле Цанке — бу иккиси улфат,
У-чи, логадорлик, эртадан то кеч
Сардин ҳаётини эслар боҳурмат.
- 91 Иблис қайраётир тишин тинмай ҳеч,
Йўқса, айтар гапим бор эди яна,
Иблис ётар мени бурда, печу печ».
- 94 Читтак шайланганди жангга мардона,
Лекин уни дарҳол тўхтатди бошлиқ:
Деди: «Ўзингни бос, ҳой маҳмадона».

- 97 Гапда давом этди маҳкум ҳам мунглиқ,
«Кўрмоқчи экансиз юртдошларни гар,
Юзлаштирар эдим шу фурсат аниқ.
- 100 Холи қўйсайди сал иблислар кофар.
Чўчимай келарди улар биз томош.
Ҳуштак чалдимми — бас, беш-олти нафар
- 103 Таниш-билишларнинг келмоғи аён.
Бизда шунақанги тартиб-қоида —
Кўз-қулоқ бўламиз биримиз пинҳон».
- 106 Ит лақабли иблис — бузуқ авзойда
Вўнғирлаб қўйди сал: «Гар имкон берсак
Қочиб қолмоқчи бу, эси жойида!»
- 109 Наварралик деди: «Олғирман бешак,
Орттирсам дўстларга қийноқни қанча
Устомон бу, десанг бўларди, эй сак!»
- 112 Эгри қанот эса деди шошганча:
«Юрмасман орқангдан имиллаб, йўртиб,
Етгум мум ҳовузга қанот ёзганча.
- 115 Бир бор снакиндиқми, борурмиз етиб —
Бизни этолмасан сарсон, сарсари.
Сени сал фурсатда олурмиз тутиб».
- 118 Ўқувчим, кўп қизиқ олам ишлари:
Қизиққон иблисдан тортиб ҳаммасин
Боши бурилганда салгина нари —

- 121 Наварралик маҳкум ростлаб нафасин,
Ерга оёғини тираб, барала
Шўнғиди тубанга, чиқармай сасин.
- 124 Кўринг, иблисларнинг ҳолин шу палла!
Ҳаммадан ишбоши мулзам, газабнок,
«Ушлайман!»— деди-ю ташлади калла.
- 127 Лекин қайтиб чиқди ортига бебок,
Теран шўнғиганди маҳкум ҳам айёр.
Қанотли иблисга қайда шўнғимоқ!
- 130 Лочин ҳужум қилса, ўрдак шиддаткор
Сув остида зумда бўлади ғойиб,
Лочин қайтиб кетар тунд ва жаҳлдор.
- 133 Чол-чи, учар эди тез қанот қоқиб,
Маҳкум йўқолса-ю,— унинг истаги
Сўнг жанжал қилишса ўзлари ётиб.
- 136 Маҳкум ғойиб бўлди патраб юраги;
Чол-чи, бир иблисга ботирди тирноқ,
Айқашиб кетдилар, ким уст, ким таги.
- 139 Буниси ҳам ҳали ҳолва-ку, шу чоқ
Ташланди уларга мурдашўй лочин.
Жўш мойга барисин белади мутлоқ.
- 142 Ажралди чамбарчас иблислар ҳорғин,
Турар эди улар забун, ночор ҳол.
Кўтаролмай мойга ботган қанотин.
- 145 Йўл-йўриқ кўрсатди серташвиш Соқол,
Чангагини олиб аранг тўртовлон
Жардан учиб ўтди у ёнга дарҳол.
- 148 Сўнг яқин келишиб қирғоққа томон
Чўза бошладилар чангагин пастга.
Қолганлар бижғирди мумда саргардон.
- 151 Тарк этдик бу жойни бизлар ҳам аста.

ИЙГИРМА УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар ўзлари билан ўзлари овора бўлиб қолган иблислардан узоқлашиб, йўлда давом этадилар. Аммо иблислар қувлаб келаётганини сезган Вергилий Дантени огушига босиб, олтинчи жарлик томон зудлик билан сирғалиб тушади. У ерда мунофиқ, риёкор, иккиюзламачилар қавми жазо тортади. Улар кўринишдан зарҳал, аммо ниҳоятда зил-замбил қўрғошин либосни кийиб юришга мажбурдирлар. Шоирлар уларнинг иккитаси билан суҳбатлашадилар.

Мубҳам йўллар оша иккимиз тэнҳо
Кетиб борар эдик бесўз, бекалом.
Икки оға-ини дарвишдай гўё.

- 4 Утган ҳодисотни эсласам тамом
Қурбақа ва сичқон — Эзоп масали
Хаёлимни қайта айлар эди ром.
- 7 Жуда ўхшаш эди уларнинг ҳоли;
Бири «ҳозир»гина бўлганди содир,
Бири воқе бўлмиш «ўша маҳали».
- 10 Гапдан гап чиқади, фикрдан фикр,
Ўзга ўйлар этди хаёлимни банд,
Расо ортган эди таҳликам оғир.
- 13 Иблислар биз боис едилар-ку панд.
Улар олмасмикан шафқатсиз қасос,
Шу ҳадик миямдан кетмасди ҳарчанд .
- 16 Мушкулдир қасд ишга феъл ҳам келса мос;
Ҳисоб-китоб қилар улар бир қарра,
Қуёнга ташланган итдан баттар маст.
- 19 Сочим тиккайди-ю ваҳима ичра
Бир зум қотиб қолдим қаққайиб, тўхтаб,
Хитоб эта қолдим устозга сўнгра:
- 22 «Чамамда, иблислар келмоқда қувлаб,
Кўнглимда шундай ўй, шундай бир хаёл,—
Дедим,— бекинайлик, чора топ ўйлаб».

- 25 У деди: «Англадим фикрингни якқол,
Тушундим кўз очиб-юмгунча чаққон,
Қўрқувдан қолмади танинга мажол.
- 28 Сендан мутаассир бўлдим бегумон,
Менга ҳам кўчгандир сендаги ҳадик,
Уйлаб қолдим мен ҳам чора-ю имкон.
- 31 Унг ёқда учраса эди қиялик,
Жар сари ўтишга йўл бўлса ўнгай,
Қувлаб етолмасди улар деярлик».
- 34 Устоз гапларини айтиб тугатмай
Илғадим, ёприлди иблислар жадал,
Қанотларин қоқиб, ов қилмоққа шай.
- 37 Йўлбошчим қўл чўзди менга шу маҳал;
Шовқинда ногаҳон уйғонган она
Ўт кетган уй ичра ҳовлиқиб тугал
- 40 Туртина-суртина у ён-бу ёна,
Кийим-ўрамни ҳам айлаб фаромуш
Боласин кўтариб қочгандай, мана,
- 43 Устозим мени ҳам этди-ю оғуш,
Пастлик — қияликка сирғалди чунон;
Олтинчи жарликка етдик мисли қуш.
- 46 Шиддат-ла айланиб ётган тегирмон
Парраги остидан отилган сув ҳам
Бунчалик шитобда оқмас ҳеч қачон.

- 49 Мени кўкрагига босганча маҳкам,
Дўстимас, ўғлига бўлгандай тиргак,
Шижоат кўрсатди устоз чинакам.
- 52 Иблислар келишди шошиб, жонҳалак,
Тепамизда эди уларнинг дасти
Ва лекин ўтганди хатар, ё фалак.
- 55 Бешинчи туйнукнинг аҳлига асти
Бу ерда таважжуҳ бўлса ҳам, аммо
Уларнинг гаплари энди ўтмасди.
- 58 Пастда тўп оломон бўлганди пайдо.
Улар кезар эди сокин, ноумид,
Ҳорғин қадам босиб, кўз ёши дарё.
- 61 Устларида хирқа бамисли совут,
Зилдай оғир эди, лекин бу жубба;
Клуны роҳибларин эслатарди худ.
- 64 Зоҳиран безакдор — тилла ранг қубба,
Асли қўрғошинга эдилар мағлул,
Бу либосда юрмоқ мушкулдир жуда.
- 67 Сохтакор либослар, оғирсиз нуқул!
Маҳкумлар ортидан эргашдик аста,
Уларнинг суҳбатин истарди кўнгул.
- 70 Зил-замбил либосда бемажол, хаста
Маҳкумлар имиллаб босарди одим;
Утардик, улар-чи, қоларди сафда.

- 73 Шу он устозимга сўз қота қолдим:
«Изи топ, ё эса ахтар баҳона,
Суҳбатга бирор зот топилгай балким?»
- 76 Лаҳжамни эшитиб бир шўрпешона
Узини тутолмай қичқирди: «Тўхтанг,
Зулматда боргайсиз шошиб қаёна?»
- 79 Неки истасангиз, майлига, сўранг!
«Шу ерда бирпас тур,— уқтирди устоз,—
Сўраб ол сен ундан неки истасанг».
- 82 Иккита маҳкумни кузатдим бир оз,
Бор эди уларда баҳри иштиёқ,
Лекин юки оғир, йўл тикин, носоз.
- 85 Яқин келишди-ю, айлаб иштибоқ,
Бирор сўз демасдан термилдилар. чун
Мени кузатдилар бошдан то оёқ.
- 88 Сўнгра бир-бирига сўз қотди дилхун:
«Халқуми қимирлар, тирик бовужуд,
Улар бу манзилда тентирар нечун?»
- 91 Менга сўз қотишди: «Эй банди ҳудуд,—
Тосканлик, кимлигинг аён эт бизга,—
Жавоб қил, бўлсак ҳам биз аҳли мардуд».
- 94 «Арноданман,— дедим мен кириб сўзга,—
Ҳаётман, шу вужуд менда барқарор,
Азалдан то бу дам кўриндим сизга.

- 97 Сизлар кимсиз, айтинг, бу нечук оҳ-зор,
Бу нечук кўз ёши, бу нечук қайғу,
Бу нечук изтироб, либос шуълакор?»
- 100 Бирини жавоб қилди: «Этмагил срзу,
Шунчалар оғирки бу ажиб ридо,
Уни кўтаролмас ҳеч бир тарозу.
- 103 Бизлар Каталано ва Лодеринго,
Асли болоньялик, гаудент насаб,
Ғалвага қўйгали нуқта, интиҳо.
- 106 Кўмакка борганмиз элингиз тараф;
У ерда қилганмиз нечоғли хизмат —
Англларсан Гардинго қасрига қараб...»
- 109 Дедим: «Оғайнилар, ишингиз фақат...»
Лекин гапдан қолдим; биров ерпарчин
Ётарди, уч қозиқ қоқилган сумбат.
- 112 У мени кўрди-ю, қалтираб ҳорғин,
Хўрсина бошлади, уф тортиб расо.
Каталано айтди бу ҳолнинг важин:
- 115 «Қошингда ерпарчин ётган бу тарсо
Фарисей қавмига айтар эди ваъз.
Элга бас бир кимса тортса деб жазо.
- 118 Йўлда у кўприкдай ётар муқаввас,
Ўтган-кетган ҳар ким ўтади босиб,
Турфа оғирликни сезгай ҳар нафас.

- 121 Қайнатасига ҳам шу қисмат насиб,
Қарғишга қолмишдир буткул бир жоме,
Яҳудийлар юрар — касрига қолиб»
- 124 Абадий уқубат, изтироб коми
Ютган бу кимсага Вергилий устод
Назар ташлаб ўтди ғалат, тамоми.
- 127 Сўнг Каталанога хитоб этди бот:
«Айтингиз, йўл борми энди ўнг ёққа,
Токи учрамаса хатар, мушкулот.
- 130 Токи кета олсак бундан узоққа.
Қора фаришталар кузатгай токай,
Тоқат йўқ уларнинг юзин кўрмоққа».
- 133 У деди: «Шу ердан узун, паёпай
Тош тизма ўтади кесиб ўпқонни.
Лекин айни чоғ у ўприлиб ётгай.
- 138 Энди сизга айтсам, йўлнинг осони,
Утарсиз ўприлган ўша тош тимдан.
Улар қоплаб ётар атроф, ҳар ёни».
- 139 Устоз бошин эгиб турарди зимдан,
Сўнг деди: «Алдабди бизларни демак,
Чангак кўтаришган иблислар чиндан».
- 142 У деди: «Болонья юртида бешак
Мендан бошқанинг ҳам фаҳми етгандир,
Яъни иблис зоти зулмга эгизак».

- 145 Устоз йўлга тушди бадҳол, таъби кир,
Қовоқларин уйиб кетди мардона,
Бу сабил элни ҳам тарк этиб ахир
- 146 Устознинг изидан бўлдим равона.

ИНГИРМА ТҮРТИНЧИ ҚУШИҚ

Дўзахнинг олтинчи жарлигидан амаллаб чиқиб олган шоирлар гуж-гуж илонлар орасида таъзирини кўраётган ўғриллар манзилгоҳи — еттинчи жарликка келдилар. Илон чаққан маҳкум лов этиб ёниб кетади, сўнгра кулдан қайта тикланади. Данте улар орасида пистойялик Ванни Фуччини учратади. Ўз аҳволидан аламзада Фуччи Дантега оқлар партиясининг мағлуб бўлиши ҳақида гапиради.

Буржи Должда ҳали мурғакдир офтоб
Йил боши, ҳаво ҳам илийди ров-ров.
Рўбарў келади кун ва тун шитоб.

4 Далалар бағрини қоплайди қиров,
Гарчи унинг дами кун-бакун қайтар,
Лекин бир қарашда қор дейсан дарров.

7 Деҳқон кўз ташлайди уйғониб саҳар,
Ажабо, қор босмиш яйловни текис,
Пешанага уриб, оҳ чекар баттар.

10 Найласин? Чорасин тополмай, эпсиз
Уйга кириб кетар сўкиниб яна;
Лекин бир зум ўтиб боқса-чи, чексиз

13 Далалар тусини ўзгартмиш, мана;
Қувнаб қўлга олар яна таёгин,
Сурувни яйловга ҳайдар мардона.

16 Мен ҳам кўриб илк бор устоз сиёгин
Қутим ўчган эди ўшандоқ ҳайрон,
Лекин устоз ўзи тинчитди тағин.

19 Вайрона сиротга етганимиз он
Ёришиб кетди-ку устоз чехраси,
Дастлаб кўрганаймдай руҳи чароғон.

22 Уюлиб ётарди тошлар парчаси,
Устоз ён-атрофга боққач, ниҳоят
Мени қучиб олди биратўласи.

- 25 Режали одамлар айлаб риоят,
Мудом иш тутгандай ўйлаб келгусин,
Кўтарди мени у шахт этиб ғоят,—
- 28 Уюм тош устига чиқдим шу йўсин.
Деди: «Мустаҳкамми, қадам қўйиб боқ,
Қимирлатиб боққин тошнинг унисин».
- 31 Бундай йўлда мушкул ридода юрмоқ;
Биз ҳам тармашардик тошларга аранг,
Устоз мадад бериб борарди бироқ.
- 34 Нишабга йўлиқдик, бу ҳолни қарап,
Йўқса, устозни-ку, билмадим, аммо
Менинг ҳолим ғоят бўлар эди танг.
- 37 Ҳамоно бу ўша Ёвуз Ғор — юҳо,
Унга олиб тушар нишаб — ён бағир,
Икки тараф девор паст-баланд борҳо.
- 40 Уюм тош устига чиқдик биз охир,
Энг сўнги харсангга етганда ночор,
Буткул ҳолдан тойиб, тин олдим оғир.
- 43 Нафас олмоғим ҳам эди кўп душвор,
Ултирган жойимда қолдим жилолмай,
Нари йўл босишга йўқ эди мадор.
- 46 Устозим дедими: «Огоҳ бўлгин, ҳай,
Пар тўшак қошига келмас шон-шараф,
Чарчоқ, танбалликка берма асло раъй».

- 49 Кимки шон ахтарса беаҳмат яшаб,
Ундан қолажакдир омонат бир из,
Елда — тутун, мавжда кўпикка ўхшаб.
- 52 Қўзғал! Танбалликка берилма ҳаргиз!
Дунёда ҳад йўқки енголмаса руҳ,
Руҳ бўлмаса басдир вужуддай ноқис.
- 55 Зиналар бор олдда узоқ, серандуҳ,
Четга чекинмоқлик сенга нолойиқ,
Угитим тингласанг — бўлма дилмажруҳ».
- 58 Отландим мардона, зоҳиран босиқ,
Тетик тутар эдим ўзимни анча.
Дедим: «Мен тайёрман, эй пири ҳозиқ».
- 61 Қоя пуштасига қадам босганча,
Кетдик, лекин бу йўл анча хатарнок,
Баттаринроқ эди кета-кетгунча.
- 64 Сўзлаб борар эдим босса ҳам чарчоқ,
Ногоҳ ғор қаъридан чиқди бир овоз,
Овозки, каломга ўхшамас мутлоқ.
- 67 Сирот чўнқиридан қулоқ тутдим боз,
Англаб бўлмас эди бирор сўз, калом,
Узоқлашар эди гўё у нохос.
- 70 Тубанга энгашиб боқдим шу айём,
Ҳеч не кўринмасди қуюқ зулматда,
Устозга дедимки, айлаб эҳтиром:

73 «Қуйроқ олиб туш, терап хилватда
Овоз келади-ю, сўзин англамам.
Ҳеч нени кўриб ҳам бўлмас, албатта».

76 У деди: «Хоҳишинг бажо айларам;
Адл ишга бошласа азму ихтиёр
Унга рўйхуш қилмоқ кордир серкарам».

79 Саккизинчи ҳалқа томон раҳгузор —
Сиротнинг йўлидан боқдик ўпқонга,
Аён кўринарди манзара бисёр.

82 Кўзим тушди шу он гиж-гиж илонга,
Қай хили десангиз бордир, во ажаб,
Эсласам, тил ҳатто келмас забонга.

85 Ливия дашти ҳам келолмас тараф,
Чиндан морзор эрур гарчи у саҳро,
Лекин бунақаси йўқ эрур, ёраб!

88 Ҳабаш чўлларини қўшсанг ҳам ва ё
Кулзум соҳилларин устига-устак,—
Бундай улкан морзор бўлмагай барпо.

91 Бижғиган илонзор ичида лак-лак
Маҳкумлар кезарди бесару сомон,
Мордан бекинмоққа йўқ пана, кавак.

94 Чирмашиб ётарди барига илон,
Сиқиб олган эди қўлларин маҳкам,
Гарданларин ўраб ташлашган ёмон.

97 Бирига даф қилди илон ўша дам,
Кекирдакка солди тишин бешафқат,
Ошкор кўринарди бизга бари ҳам.

100 Рақам чеккунчалик ўтмайин фурсат
Ногоҳ ўт олди-ю, лов ёнди маҳкум,
Бир ҳовуч кул қолди ўрнида фақат.

103 Дақиқа ўтмайин хок туроб мардум
Қаддин ростлади-ю, туриб оёққа,
Аввалги ҳолига қайтди-ку шу зум.

106 Қадим донишмандлар битмиш авроққа:
Беш юз йилда бир бор Самандар гўё
Узин маҳкум этар ўтда ёнмоққа.

109 Наботот эмасдир емиши асло,
Маҳв ўлса долчиндир бу қушга кафан,
Тириклик чораси эса мўмиё.

112 Хушдан кетган кимса билмас дафъатан,
Оёғидан чалган иблисми ёхуд
Васвасами боис — қолмиш фикрдан.

115 Ўридан тургач у серрайиб беҳуд
Теварак-атрофга боқади карахт,
Хўрсиниб қўяди ночор ва ношуд.

118 Ушандоқ эди бу маҳкум ҳам бебахт.
О, сен парвардигор, о, қодир қосид,
Қасос олажаксан нечоғ бешафқат.

- 121 Устоз хитоб қилди: «Кимсан эй фосид?»
У деди: «Тоскандир ватаним меним,
Гуноҳим мана шу жарликка оид.
- 124 Одамдай яшашни севмасди жиним,
Исмим Ванни Фуччи, хачирдай ўжар
Ҳайвонман, Пистойдир такягоҳ жойим».
- 127 Устозга дедимки: «Бу қонхўр бесар
Нечун баҳри хунга бермай мубаддал,
Бу жарда бандидир, сўра эй раҳбар».
- 130 Маҳкум сўзларимни тинглаб муфассал,
Шармисор ҳолатда бетга уриб қон,
Мен сари юзланиб деди шу маҳал:
- 133 «Менинг бир нарсадан ўкинчим чандон,
Дуч келдим мен сенга шундоқ аҳволда,
Бунча ғам тортмовдим ажал келган он.
- 136 Жавоб айта қолай сенга ҳар ҳолда:
Черков омборида ўғирлик қилдим,
Шу сабаб қолганман ушбу қамолда.
- 139 Бошқачароқ эди жазоим қадим,
Аҳволимга қараб шодланмаёқ тур,
Сенга сир айтишга жазм айладим.
- 142 Гапларимни эшит сергак, диққат бур:
Қоралар маҳв бўлар Пистойда аввал,
Сўнгра Флоренция юргизар дастур.

- 145 Магра водийсида қодир Марс жадал
Зулматли булутлар силсиласин бот
Пицен даштларига ҳайдайди тугал.
- 148 Жанг бўлар даҳшатли ва қиргинбарот,
Оқлардан бу сафар юз бурар омад,
Бошма-бош ҳар бир Оқ бўлғувси барбод.
- 151 Қалбингни тирнашдир гапимдан мақсад».

ИИГИРМА БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар Как исмли кентавра —
ярим одам, ярим от қиёфасидаги мах-
луққа дуч келдилар. У саркаш Ван-
ни Фуччини таъқиб этади. Шунинг-
дек, Данте бу ерда жамоат мулкани
ўғирлаган бир неча флоренциялик
юртдошларини учратади, улар даҳ-
шатли жазо жараёнида илонга
айланиб қоладилар.

Сўзин тамом қилиб у ёвуз бало
Бармоқларин букиб, диндак кўрсатди,
Қичқирди: «Мана бу сенга, раббано!»

4 Шу пайдан илонга ҳурматим ортди:
Ёвузининг бўғзинга ўралди бири,
Гўёки атайин гапдан тўхтатди.

7 Шахт ила бошқа бир илоннинг зўри
Маҳкумининг дастини қайирди чунон,
Битди балохўрнинг бардош, шуури.

10 Ениб бит, Пистойя, таг-тугинг-ла ён!
Асли зотингдан ҳам осийсан баттар!
Кўкларга соврилсин сендақа макон!

13 То Дўзах қаърида кезиб, баччағар,
Бундайн саркашни кўрмадим сира,
Капаней ҳам эмас бунчалик ўжар.

16 Қочиб қолди ёвуз ўша он ура,
Ортидан кентавр чопди ҳайҳайлаб,
Дегапча: «Сенмисан, мақтанчоқ тўра?»

19 Кентавр сагриси эди кўп ажаб,
Сонсиз илонлардан ўрилганди дум,
Ҳатто Маремма ҳам келолмас тараф.

22 Елкасида эса аждар серзугум
Турарди ҳар ёнга ёзганча қанот.
Маҳв бўларди унга дуч келган маҳкум.

25 Устозим дедики: «Қаршингдаги зот
Какдир, қон тўккан у қанчадан-қанча,
Авентин тоғида яшаган шаддо.

28 Бу ерда юрибди танҳо кезганча,
Ўзга қопқада бор хешлари тўп-тўп.
Бу эса — ўғирлик қилганди анча.

31 Геркулес адабин берган эди хўп,
Юз бора тўхтовсиз урганди чўқмор,
Гарчи ўнтасида бўлса ҳам мағлуб».

34 Сўзлашиб турардик шундоқ беозор,
Пастда тўпланибди уч нафар арвоҳ;
Балки этмас эдик бизлар эътибор.

37 Арвоҳлар қичқирди: «Қимсиз!»— деб ногоҳ,
Дафъатан хитобдан тўхтади суҳбат,
Икковлон тубанга ташладик нигоҳ.

40 Мутлақ танимадим уларни, фақат
Бирини яна қайта берганди савол,
Улар ким — фаҳмлаб қолдим шу фурсат.

43 Дерди: «Келмадими Чанфа, айта қол»,
Эшитсин деб унинг сўзларин устоз,
Ишора айладим тубанга дарҳол.

46 Менинг гапларимга балки эътироз,
Шубҳа билдиурсан, азиз китобхон,
Кўрдим бир ҳолники, мўъжизага хос.

49 Кузатиб улгурмай барин, ногаҳон
Олти оёқ аждар бўлди-ю пайдо,
Уларнинг бирига чанг солди обдон.

52 Биқинини қисди унинг аввало,
Олдги оёқлари ошди елкадан
Ва икки жағига ёпишди бало.

55 Маҳкумнинг сонларин йириб дафъатан,
Орасига тиқди думини буткул,
Кирарди буралиб сабил ғоятан.

58 Улкан дарахтни ҳам ўраб печакгул
Бу махлуқ қадарли чулғамас машъум,
Эзгиларди махлуқ маҳкумни нуқул.

61 Иккови қўшилди мисли қайноқ мум,
Ҳатто баданларин ранги омхта,
Мутлақ ўзга ҳолга кирдилар, мавҳум.

64 Саратонда ёнса гар қоғоз сўхта,
Алангасин ранги бўлар шу тахлит,
Қорамас ё оқмас — қўнғир бир тусда.

67 Қолган икки нафар дерди бўлиб хит:
«Нима бўлди сенга, Анъел, бечора,
Тоқ деса тоқмассан, ё жуфт деса жуфт»;

70 Бошлари бирлашар экан шу ора,
Аввал галатиноқ туюлган рухсор
Аён тортар эди энди тобора.

73 Вужуди чорбўлак — жуфт-жуфт қўли бор,
Тўш, қорин, оёғу гардан, умуртқа
Айқашиб кетганди — кўп қизиқ рафтор.

76 Турфа тус аралаш — бамисли қуйқа,
Секин йўлга тушди жирканч алвасга,
Бировми — икковлон, мубҳам, шунақа.

79 Баравж келганида саратон тафти,
Четаннинг тагидан қув калтакесак
Югуриб ўтади — яшиндай шахти.

82 Ушандоқ бир илон чиқди жон ҳалак,
Чипор рангда эди ёвуз, очофат,
Бирнга даф этди чаққон ва тийрак.

85 Ҳали вужудида ҳаётбахш шарбат
Жавҳари қуримай турган жойига —
Айни моягига оғиз солди шарт.

88 Сўнг илон сирғалиб тушди пойига,
У-чи, меровланиб эснади узун,
Хуш келгани каби бу иш раёйига.

91 Икков ўтру келиб тикишди кўзини,
Бирн тутун пускар, бири боқар сур,
Тутун қоплаганди икковин бутун.

94 Сабелл, Насидийни ёзган серғурур
Лукан ҳам жим қолсин, майли, шу дафъа,
Менинг битигимни тингласин бир қур.

97 Овидий куйлаган Аретуза, Кадма,
Бирн жилга бўлган, бириси — илон,
Бўлса бўлаверсин, эмасман хафа:

100 Юзма-юз туришган гарчанд икковлон,
Чеврилтирмоқ учун сийратин ва лек
Мажбур этолмаган мановларсимон.

103 Икков икки ёндан боқар эди тек:
Илон думи ногоҳ бўлди-ю айри,
Маҳкум товонлари қапишди бирдек.

106 Болдир ила сони вақт ўтган сари
Епишиб борарди жипсу мустаҳкам,
Қолмайин заррача чокнинг асари.

109 Илон думлари-чи, энди чипакам
Ухшаб қолган эди икки оёққа.
Ўзгарганди лойиқ терилари ҳам.

112 Маҳкумнинг қўллари ичкари ёққа
Тортлиб кирганди муштига қадар,
Илонда қўл ўсиб чиқди шу чоғда.

115 Орқа оёқлари эса сарбасар
Эркак олатига айлана қолди,
Бунда-чи, думга у айланди яксар.

118 Орада тутун ҳам аста тарқалди,
Батамом ўзгарди улар ангори,
Бунда мўй ўсди-ю, унда йўқолди.

- 121 Бириси чўзилди илон сингарн,
Униси қолди-ку ўхшаб одамга;
Сўнгра юзлари ҳам дўнди тескари.
- 124 Бирн чакагини йиғнаб тутамга
Этидан ростлади қулоқ, баногўш.
Буниси эса-чи, сўзсиз шу дамда
- 127 Кулчадай, гужанак ерга қўйди тўш,
Лозим бўлганича чўзилди тумшуқ,
Лабу жағ ҳам ўсди келганича хуш.
- 130 Илон туфроқ ичра беланди тўлиқ,
Ғойиб бўлди унда қулоқ оқибат,
Ҳолат зоҳир бўлди — баайни шиллиқ.
- 133 Қачондир тили ҳам бор эди якқат,
Айри бўла қолди энди бутунлай,
Унда-чи, рўй берди шундоқ акс ҳолат.
- 136 Илон суратида руҳ энди тинмай
Вишилаб судралди қай бир ковакка,
Бу-чи, ўдагайлаб, туфларди, ҳай-ҳай.
- 139 Маҳкумга айланган илон-чи тикка
Ғўнғирлаб дер эди: «Буозо, майли.
Мен каби судралсин сарсон ва якка».
- 142 Кўрдим-ку мен ахир, қув тарсо хайли
Кўз олдимда бўлди айқаш ва уйқаш.
Балки гуноҳ этдим қалам туфайли.
- 145 Атроф хира тортди, руҳим ҳам чалкаш,
Ановлар нечоғ тез кетмасин, аммо
Таниб қолдим оқсоқ Пуччони яккаш.
- 148 Қоялар қошида турибмизки то,
Фақатгина унга етмади зиён.
Ушал учта муртад қароқчи аро.—
- 151 Бирин деб Гавилда оҳ тортар ҳамон.

ИИГИРМА ОЛТИНЧИ ҚҶШИҚ

Бу ерда қитмир маслаҳатгўйлар
қавми аланга ичида ёниб, гирён кеза-
дилар. Улар орасида Улисс ва Дио-
мед ҳам бор. Улисс Вергилийнинг
илтимосига биноан ўзининг сўнгги
денгиз сафари ҳақида сўз-
лаб беради.

Фахр эт, Флоренция, омадинг порлоқ,
Денгиз, заминда-ку қозондинг шавкат,
Ҳатто Дўзахда ҳам шонинг ярқироқ.

- 4 Қароқчилар аро беш меним элат,
Буларни кўрмоқдан айлағум нэмус.
Булар деб сенга ҳам ёғилмас раҳмат.
- 7 Саҳар чоғи магар туш кўрсанг холис,
Унинг ўнг келмоғин сезиб тургай дил,
Эрк учун Прото тиккан каби кўз.
- 10 Бўладиган ишнинг бўлгани маъқул,
Тезроқ воқе топсин армон ҳам, бильакс
Йиллар ўтган сайин эзилгай кўнгил.
- 13 Яна йўл бошладик ва лекин баръакс,
Келган изимиздан қайтдик биз тағин,
Юксакка тирмашиб борардик ҳамдаст.
- 16 Елғиз сўқмоқ бўйлаб кетардик ҳорғин,
Тойганда тошларга тирмашдим аранг,
Йўл мушқул тортарди юксалган сайин.
- 19 У йўл азобларин сиз мендан сўранг,
Лекин кўрганларим эсларкан аниқ,
Яна ҳам қийналиб турибман дилтанг.
- 22 Ақлу идрокимга берурман озиқ,
Юлдузим бахш этган эса фазл, камол,
Уни топтамайин янглишиб ортқиқ.
- 25 Кун ботиб, кирганда лаҳзан завол
Дўнгда ҳордиқ олиб ўтирган деҳқон
Боқар, кўз ўнгида юз очар бу ҳол:
- 28 Чивиннинг ўрнида пашшалар гужгон,
Пастда, водий узра, узумзорларда
Қуртлар шуъла сочиб, ялтирар чунон.

- 31 Рўбарў келгандик шундоқ манзарга;
Саккизинчи эди биз етган қопқа,
Шуълалар чақнарди тубанда — жарда.
- 34 Аробасин ҳайдаб булутлар аро
Яшиндай учганда Илёс пайғамбар,
Айиқдан қасосин топган авлиё
- 37 Унинг бу шахтига ташлабди назар.
Булутдай юксалган ҳазратга қараб
Илғапти у фақат ялт-юлт бир аҳгар.
- 40 Жарликнинг тубида шундоқ ярқираб
Айланарди сонсиз олов парчаси.
Гарчанд гуноҳкорни бўлмасди илғаб.
- 43 Юксакдан кўринар эди барчаси,
Харсангга суялиб боқмасам, паққос
Мен ҳам қулар эдим, гапнинг сираси.
- 45 Аҳвол-руҳиямни фаҳм этиб устоз
Деди: «Ҳар бир оташ парчаси ичра
Бир маҳкум ёнмоқда, азоб беқнёс».
- 49 Устозга дедимки, юз буриб сўнгра:
«Менга аён бўлди сиру синоат,
Саволим бор ҳатто шу ҳолга кўра:
- 52 Ана, ёнаётир ёлғиз ўт ялт-ялт,
Негадир аланга тили қўшалоқ,
Гўё иниси-ла Полиник бадбахт».
- 55 Йўлбошчим дедимки: «Бул икки ўртоқ,
Улисс ва Диомед — гуноҳи ўхшаш,
Энди азоби ҳам бир хилдир, мутлоқ.
- 58 Асл румликларнинг шаҳрига саркаш
Киритиб қачондир сохта, ёғоч от,
Деворларни бузган ғаюр, тарафкаш,

- 61 Дейдамия эса чекканча фарёд
Дўзахда балокаш Ахилли чорлар,
Палладий туфайли ушбу мукофот».
- 64 Устозга дедимки: «Уларнинг магар
Сўзлашмоққа бўлса зарра забони,
Елвориб сўрайман, о, пири сарвар.
- 67 Сабр айла, кутайлик биз ўшал онни,
Берироққа келсин қўшалоқ олов,
Сўзлашмоқ истаги ўртайди жонни».
- 70 Устозим дедимки: «Бундақа сўров
Ҳар қандай дилда ҳам қўзғар иштиёқ,
Лекин сен сабр айла, тилга сол тушов.
- 73 Мен ўзим уларни тергайман озроқ,
Нечун безовтасан — турибман англаб,
Сўзлашмас сен билан — юнон сердимок».
- 76 Қўша тил аланга келди яқинлаб,
Энг қулай фурсатда устод муҳтарам
Уларга хитобан бошлаб қолди гап:
- 79 «О, оташ қаърида топганлар барҳам,
Ғанимат умримда сизни куйладим,
Куйладим ҳол-қудрат, ортиқ, балки кам.
- 82 Сизнинг ҳақингизда назмда сўйладим;
Иқрорингиз айтинг тин олиб бирпас.
Ҳалок бўлгандингиз бирингиз қадим».
- 85 Саҳродаги гулхан шамолда элас
Чайқалгани каби зориқиб ночор,
Аланганинг учи энгашди бесас.
- 88 Гоҳ у ён, гоҳ бу ён титраб нолакор,
Тилга кира қолди олов, ниҳоят:
«Цирцея билан мен хайрлашдим сўнг бор.

91 Мени у бекитган авайлаб гоят,
Бир йил паноҳида кечирдим умр.
Энейдан шундай ном олган вилоят.

94 На фарзанд меҳри-ю, на ёрдан узр,
На уй-жой, на падар қошидаги бурч
Ва на Пенелопа бахш этган ҳузур.

97 Ҳеч нима, ҳеч қандай андиша ва куч
Тўхтата олмади мени йўлимдан,
Чиқиб кетдим шундоқ, саёҳатга ўч.

100 Содиқ аскарларим ила элимдан
Чоғроқ бир кемада кетдим ягона,
Денгизлар қўйнида сайр этдим зимдан.

103 Марокашни кўрдим йўлимда, яна
Испанлар юртини, сардлар ўлкасин
Кездим, оролларга бўлдим равона.

106 Валломатлар эдик, кўрдик барчасин,
Олам интиҳоси — сўнгги бўғозда
Кўрдик Геркулеснинг ҳад-чегарасин.

109 Тўхтамоқ фарз эди ҳадди мумтозда:
Қолди ортда Сетто, Севилья аввал,
Кетиб борар эдик шундоқ алфозда.

112 Дедим: «О, дўстларим, йўл босиб чигал
Модомики келдик кунботар томон,
Қолган умримизни бағишлаб тугал.

115 Кўрайлик не бўлса янгилик, армон.
Етган манзилимиз — офтоб ботар жой,
Кимсасиз маъвога боқайлик шобн.

118 Кимнинг зуредисиз, ўйланг, ҳойнаҳой,
Яралган ʼмассиз нафс учун фақат,
Тафаккур ва шавкат инсонга чирой».

121 Ҳамроҳлар жунбушга келди, билмай ҳад
Ташлана қолдилар дафъатан олға,
Ўзим ҳам чорасиз қолгандим гоят.

124 Кеманинг қуйруғи кунчиқар ёқда,
Жадал кетавердик шундоқ бебошвоқ,
Йўлимиз оғарди сўл томонроққа.

127 Тунда кўз ташладим самога, бироқ
Буткул ўзга осмон бўлди намоён,
Денгизнинг сатҳи ҳам ўзгарди мутлоқ.

130 То қалтис сафарга чиқдим бу томон,
Беш бора тўлишди ой ҳам фалакда,
Ўтганди орадан беш ой бегумон.

133 Дафъатан уфқнинг тубида якка
Бир тоғ пайдо бўлди, қоп-қора, улкан.
Илк бор дуч келдим бу кўҳи юксакка.

136 Шодлик алмашинди ғам, алам билан,
У ёндан қўпди-ю зўр қуюн — гирдоб,
Кемани чархпалак айлади бирдан.

139 Уч бора зарб берди гирдибод тезоб,
Кема тўртинчи бор соб бўла қолди,
Ба фармони раззоқ бўлдик биз хароб.

140 Бизни серавж баҳр қаърига олди».

ЙИГИРМА ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Данте папа Бонифацийга маккоруна маслаҳат берган Гвидо да Монтефельтро билан суҳбатлашади. У шоирга ўз қисмати ҳақида сўзлаб бериб, ватанида нима гаплар борлигини суриштиради.

Дилкаш шоир билан биттач мулоқот,
Аланга қўзғалди — шакли бир текис,
Уни ўз қаърига олди зулумот.

4 Яна пайдо бўлди олов изма-из,
Гувлаб келар эди, овози мужмал,
Диққатни тортарди турқи, шубҳасиз.

7 Сицилия ёқда, қачондир азал
Маҳкумни жазолаш фикрида атай
Мисдан куйдиришган эди пуч ҳайкал.

10 Буқа шаклидаги ҳайкалга талай
Маҳкумни тиққанлар, сўнг ёққанлар ўти
Улар бўкиришган гўё буқадай.

13 Устани тиқишган биринчи мавруд;
Аланга чулғаган манов бечора
Гувраниб турипти худди шу тахлит.

16 Аланганинг қиёқ тиллари аро
Аранг келар эди унинг овози,
Ўтда қалтирарди солиб гаргара.

19 Дерди у: «Сенгадир қалбим нидоси,
Ломбардча каломинг эшитдим ҳозир,
Дединг: «Боравер, мен суҳбатдан рози».

22 Қошингда ҳаяллаб бўлсам ҳам зоҳир,
Елбораман, шошма, садағанг кетай,
Отанда ўртаниб турибман, охир.

25 Дўзахнинг кўру қар тубидасан шай,
Севикли лотиндан келтирдинг пайгом,
Маҳкумман, бир гапни бесабр сўрай:

28 Айт-чи, Романья тинчми бу айём?
Урбинодон тортиб Тибрга қадар,
Оралиқ воҳадир юртим бардавом».

31 Мен уни тинглардим — ўйларим даҳсар,
Устоз тирсагимдан ушлаб қотди гап:
«Манов элатингга айт бирор хабар».

34 Жавобни аввалроқ қўйгандим тахлаб,
Хитоб қила қолдим чечан, бетўхтов:
«О, Дўзах қаърида банди бешараф;

37 Юртинг тинч турганин кўрганми биров,
Ҳеч қурса ҳокимлар қалбида бор кин,
Ғарчи шу кунларда осойишдир-ов.

40 Равенна турибди жойида сокин:
Ишлар бажо бўлган, Червьягача то
Полепта бургути ёзган қанотин.

43 Фараглар ҳужумин даф қилиб, ҳатто
Уларни тор-мор айлаган шаҳр
Узра Яшил арслон эрур кадхудо.

46 Монтанья юртига ўтказган жабр
Кучукваччаси-ла Веррукко кўппак
Ҳамон бир суякни тинмасдан ғажир.

49 Ламоне, Сантерно юртига келсак,
Унда Оқ муҳрли шер ҳукми жорий,
Дўстликда бетайин, алдамчи бешак.

52 Савьо аҳолисин тақдири, оре,
Икки оралиқда қолгандир чиндан,
Ярим қул, ярим ҳур, йўқдир қарори.

55 Жавоб ола билдинг бир қадар мендан,
Хотиранг кетмасин ўчиб дунёда,
Кимлигинг аён эт, сўрайман сендан».

58 Тўнғилаб олди у ўша аснода,
Сўнгра алангасин тебратиб кам-кам,
Сўз бошлаб қолди-ку йиғнаб ирода:

61 «Менинг гапларимни тинглаган одам
Ҳаётга қайтишин билсайдим зарра,
Титрамас эдим ҳеч бунчалар пургам.

64 Ва лекин, аён ҳол, иккинчи карра
Ёруғ дунёга биз этмасмиз ҳижрат,
Шу сабаб, номусдан қўрқмасман сира.

67 Бир кун қилчимни, айлаб хуш ният,
Роҳиб пўтаенга этдим айирбош,
Менинг орзум эди роҳи ҳидоят.

70 Лекин гуноҳ ишга яна урдим бош.
Гўрингда ўт ёнгул папа — олий зот
Мени йўлдан урди, боис — юрт талаш.

73 Токи кезар эди танимда ҳаёт,
Одатим бор эди сут билан кирган,
Муғомбир эдим мен тулкидан зиёд.

76 Зот эдим, юлдузни бенарвон урган.
Билардим қалъалар махфий йўлларин,
Ҳунаримни жаҳон эшитган, кўрган.

79 Қўлимдан не келса қилгандим барин;
Ҳар қандай оқил ҳам, битганда меъёр
...Елкан йиғиштириб, ташлар лангарин.

- 82 Мен ҳам этган эдим узлат ихтиёр,
Тинчимни топарман девдим тамомни,
Во дариг, терс келди толе кажрафтор.
- 85 Фарисей аҳлининг янги имоми
Ғазот эълон қилди Сарацингамас,
Яҳудого эмас, балки аҳкоми
- 88 Аҳли салиб билан жангга кирди, бас,
Акра қўлдан кетди — Сарацин сабаб,
Мусулмон-ла савдо қилган булармас.
- 91 Гарчанд папада бор имкон ва мансаб,
Гўё унутди-ю бунинг ҳаммасин,
Менга қўлин чўзди маслаҳат сўраб.
- 94 Мисли мохов очган шоҳ Константин
Сираттдан Силвестрни чорлаган мисол,
У ҳам йўллаб қолди менга рағбатин.
- 97 Гўё мен туфайли ўнгланар аҳвол,
Қошимда турарди мастдай довдираб,
Унга не дейишни билмасдим дарҳол.
- 100 Деди: «Пенестринони янчгин, шу талаб,
Қўрқма, урмас сенга увол муҳаққақ.
Гап шу: маслаҳатинг ўтирма аяб.
- 103 Жаннатни очиб ҳам ёпурман тақ-тақ,
Шу боис қўлимда иккита калит,
Салафим буларга қараган бефарқ».
- 106 Жаннат борасида сўз кетди яхлит,
Бундай ваз қошида қилдиму ирим.
Дедим: «Айлагандинг гуноҳдан соқит,

- 109 Фатво ҳам бергувчи ўзингсан, пирим,
Раббано дилиннга солса, бас, инсоф,
Зафар қозонгайсан, рақибинг мужрим».
- 112 Сўнги дам Франциск келганда шитоб,
Бермади руҳимни иблис — тошкўнгила,
Деди: «Тегма бунга, қилмагил итоб.
- 115 У — менинг улушим, Дўзахга ноил,
У ҳийла йўлига ўтгандан буён
Менинг маҳрим бўлган, шуни яхши бил.
- 118 Тавбасиз ювилмас гуноҳ ҳеч қачон,
Тилда тавба қилиб, дилда бўлса доғ,
Ижобат бўлмагай узру пушаймон».
- 121 Бутун вужудимни қоплади титроқ,
Мени саранжомлаб оларкан, ё раб,
Иблис дерди: «Билгум мантиқни озроқ».
- 124 Мени олиб учди Миносга қараб,
У эса саккиз бор силтаб думини,
Ҳатто ғазаб ичра ўзин таталаб.
- 127 Деди: «Алангага топширинг бунинг»,
Кўриб турибсанки, охир беаёв,
Оташин ридонинг бўлдим тутқунинг».
- 130 Қиссан ҳасратин тугатиб дарров
Тарк этди бизларни бўйчан аланга,
Қиёқ тилин чўзиб кетди у олов.
- 133 Икковлон йўл солдик яна баландга,
Сиротдан боқардик жарга муаллақ,
Зулмга сабабкорлар ётар тубанда.
- 136 Энди жазосини тортиб муҳаққақ.

ИИГИРМА САККИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Ушбу қўшиқда тасвирланган зотлар инсонлар орасига низо ва нифоқ уруғини сочганликда айбланади. Уларнинг жазоси ўзига хосдир: маҳкум бир доира бўйлаб тинмай айланади, бир нуқтага етганда, иблис уни шамшир билан ёриб ташлайди. Маҳкум доирани яна айланиб келгунга қадар жароҳат битади, ўша жазо эса яна такрорланади. Бу ерда Данте Муҳаммад пайғамбар, ҳазрат Али, Медичи, Курнон, Моска, Борн сингари зотларни учратади.

Биз чеккан жароҳат, биз кўрган қонни
Ифода қилолур қайси бир инсон?
Таъриф-тавсифининг йўқдир имкони.

- 4 Баёнин этолмас ҳеч битта лисон,
Беҳад ҳодисотнинг икир-чикирин
Қамраб ола билмас шуур ҳеч қачон.
- 7 Даҳшат қоплаганди Пулия ерин,
Қонга ботди барча жанг майдонида,
Майиб ва шикаста бўлди баттарин.
- 10 Троя қасд қилиб ғаним жонига,
Мурдалар қўлидан йиғдилар узук,
Ливий ҳақ сўз битган ўз баёнида.
- 13 Руберт Гвискар-ла жанг бўлган буюк,
Унга бас келай деб отланган элат,
Чеперано қошида маҳв бўлган черик.
- 16 Пулийлар лашкари — боис хиёнат
Сўғишда оқибат бўлганди мағлуб,
Маккор фаранг Алар берганди мадад.
- 19 Қиргин қай ниятга бўлмасин мансуб,—
Тўққизинчи қопқа қаъридаги ҳол
Уларнинг баридан кетгайдир ўтиб.
- 22 Таги тушиб қолган қўш қулоқ мисол,
Маҳкумнинг вужуди ёрилганди қоқ,—
Лабдан то думғаза — очилган яққол.
- 25 Бутига осилган ичак ва чавоқ,
Нажас ўтар жойда — халтача аро
Юрак ҳам кўриниб турарди шундоқ.
- 28 Менга кўзи тушгач маҳкум бечора
Қўли билан очиб кўкрагин тархин
Деди: «Қара, менинг ҳолимга қара!

- 31 Муҳаммад нечоғ бад, бир назар солгин!
Қаршимда юрган зот бенаво Али,
Боши қоқ иккига бўлинган ҳоргин.
- 34 Бундаги маҳкумлар ҳаёт маҳали
Жаҳонга солганди нифоқ ва низо,
Энди жазо тортар, келмишдир гали.
- 37 Ортда пойлаб турар иблис сергавго,
Бизни тилкалайди тиг уриб тамом,
Ҳар бир айланганда тагин шул жазо.
- 40 Шу ҳол такрорланар тўхтамай мудом,
Айланиб боргунча битгай жароҳат,
Яна ўша жазо этади давом.
- 43 Нечун нигоҳингда бунча важоҳат,
Сен кимсан? Юксақда турган, эй инсон!
Боқурсан тубанга бунча бетоҳат?»
- 46 Лутф айлаб сўз қотди йўлбошчи шу он
«У зот марҳум эмас, Дўзахда сайёҳ,
Гуноҳи туфайли келганмас бу ён.
- 49 Дўзахни кезмоқда юриб роҳ-бароҳ,
Қисмат йўриги шу — мен, ҳамроҳ — марҳум
У ҳам худди мендай қошингда, валлоҳ».
- 52 Ногоҳ тўпланди-ю жамики мардум,
Буткул унутишиб ўз азобини
Менга анграйдилар, этолмай мафҳум:
- 55 «Қайта кўрсанг ҳаёт хуш офтобини,
Дольчинога айтгил, маҳв бўлмай то
Топсин жон сақлашнинг йўл, ҳисобини.
- 58 Қор кўчиб, Навардан етгунча бало
Сариштасин қилсин чидаб, амаллаб
Бир муддат енгилмай тургай, иншолло».

- 61 Яна йўлга тушиб, доира бўйлаб,
Кезмоқ-чун қўзғалиб қўяркан қадам —
Шу бўлди Муҳаммад айтган сўнги гап.
- 64 Бизга яқин келди ўзга бир одам,
Кекирдак ўйилган, бурни йўқ буткул,
Қулоқ йўқ, терилаб ташланган қош ҳам.
- 67 Сўз айгай дерди-ю, аҳволи мушкул,
Бўғзидан отилиб чиқар эди қон,
Потраб тевааракка сачрарди нуқул.
- 70 Деди: «Тингла мени, покдомон инсон,
Алдамаса агар ўхшаш қиёфа
Сени Италияда кўрганман, ишон.
- 73 Пьер да Медичинани эслаб қолгин, ҳа:
Верчелли деворин канорасидан
Маркабога қадар бор гўзал воҳа.
- 76 У ерда Фанонинг фуқаросидан
Мақбули Гвидо ҳам Анжолелло,
Фолим холи бўлса саҳв балосидан
- 79 Етказ икковига, келиб ёв — бало
Уларни кемадан ағдарурлар тез,
Шундоқ макр қилар мустабид расво.
- 82 Қибрис ва Майорка ораси денгиз,
Унда қароқчи-ю юнонлар талай,
Бундақасин Нептун кўрмаган ҳаргиз.
- 85 Музофот ҳокими — бир кўзли гилай
Икковин чорлагай атай суҳбатга,
Гарчанд қўшним унга билдирмагай раъй.
- 88 Суҳбат баҳона-ю панд берар шартга,
Фокара бағрида икковлон, рости,
Қолар бежаноза, бегўр, риҳлатда».

- 91 Дедим: «Тирикларга гапингни, баски,
Етказгум, сўровим бор, лекин тагин,
Айтгил, анов зот ким, галати афти?!»
- 94 Ушлаб дабдурустдан шеригин жагин
Даҳанин силжитиб қўйди нарироқ
Ва деди: «Бекитдим оғзин — мазахин.
- 97 Цезарга гап маъқул қилган бақироқ
Жанглар сабабчиси нотиқ ушбу зот,
Деган: «Тайёр эсанг — даркор урушмоқ».
- 100 Нотиқ Қурион-чи, даҳани барбод
Аранг турар эди тополмай чора,
Жавоб айтолмасдан, ғазабкор, шаддо.
- 103 Уша он бошқа бир маҳкум бечора
Мажруҳ қўлларини кўтариб аранг,
Юзидан қон силқиб қилди ишора.
- 106 Деди: «Москага ҳам қайрилиб қаранг».
У айтган: «Ким енгса — шуники маъқул»,
Юртга зулм етказган у кони найранг.
- 109 Дедим: «Ҳикматинг-ла қўшмозор бўлгил».
У-чи, тентирарди мисли савдойи,
Изтироби ортиб, серҳасрат, маълул.
- 112 Тоқатим тоқ бўлиб, буткул адойи,
Ақл бовар қилмас қисматлар кўрдим,
Едга олмас эдим барин, илойи.
- 115 Нетайки, виждоннинг гапига кирдим,
Хушёр йўлдошимиз виждон ҳамиша
Ҳақиқат либосин кийгай бежирим.
- 118 Бир ҳолни эслайман мен ўша-ўша,
Даврада кезарди калласиз вужуд.
Бошқалар қатори, ҳамсаф, ҳампеша.
- 121 Қўлида бамисли чароғи муршид
Кўтариб олганди серсоч калласин,
Боқар эди бизга ғамгин бош-мардул.
- 124 Пойинга машъалдай сочган шуъласин.
Булар икковлонми ёхуд ягона,—
Яратганинг ўзи билгай ҳийласин.
- 127 Вужуд сирот узра туриб мардона
Каллани баландроқ кўтарди, токи
Эшитилсин дея лутфи сўзона.
- 130 Дерди: «Бундоқ азоб учрамас, боқки,
Марҳумлар аро сен юрган зот сар-сар,
Ноҳуш сезмакдасан ўзини ҳаттоки.
- 133 Кимлигим билмоқлик истасанг магар —
Бертрам де Борнман, қирол Иоанни
Йўлдан оздирганман, макрим шу қадар.
- 136 Ота-бола аро қўзғадим жангни,
Абусалом билан шоҳ Довуд аро
Бир вақт Ахитофель қилган найрангни
- 139 Қўлламадим, уздим риштани расо.
Шу боис жазога бўлдим мустаҳқиқ,
Яъни каллам абад танадан жудо.
- 140 Кўплардай, қасосга эканман лойиқ».

**ЙИГИРМА ТУҚҚИЗИНЧИ
ҚУШИҚ**

Дўзахнинг ушбу манзилгоҳида жазосини тортаётган зотлар алхимиклардир. Улар турли-туман яра-чақаю жирканч иллатларга мубтало бўлганлар. Улар орасида Данте биладиган Гриффолино ҳамда Капоккьо бор.

Маҳкумлар ҳоли-ю мудҳиш манзара
Тўлдириб юборган эди дийдамни,
Йиглагим келарди яширмай сира,

- 4 Вергилий фаҳм этиб мендаги ғамни
Деди: «Телмирурсан тубанга бунча,
Нени ахтарурсан, қандоқ одамни?»
- 7 Узга қопқалардан ўтиб келгунча
Чекмаган эдинг-ку бунча фироқлар.
Арвоҳ аса беҳад — кета-кетгунча.
- 10 Фурсат ўтиб борар, ой ҳам оёқлар,
Сайри томуққа ҳам оз қолди муддат,
Сени кутаётир ўзга қирғоқлар».
- 13 Дедим: «Ниятимни англасанг албат
Рози бўлиб, балки айлардинг карам,
Кимни кўрмоқлигим билсайдинг фақат».
- 16 Шундоқ деб ортидан қўйдим мен қадам,
Айтдим кетаётиб устозга тағни:
«Мен боққан гўшада бордур бир одам.
- 19 Изтироб чулғаган шўрликни тайин
Жазосин тортмоқда қилмишига мос,
У менга қурдошдир, ростим айтайин».
- 22 «Фикринг бўлма,— дея лутф этди устоз,—
Кўрмасанг кўрмабсан, шунгами нола?
Уйласанг — бошқача ўйлар бордир соз.
- 25 Кўрдим, узугин у қилиб ҳавола
Хитоб айлаганди сенга ғазабнок,
Исми Жери экан, чекарди вола.
- 28 Узга жойда эди сенинг ақл, идрок,
Готфор ҳукмдори ила эдинг банд.
Пайқамадинг, кетди қурдошинг йироқ».

- 31 Дедим: «Улдирилган эди жувонмард,
Унинг-чун дунёда олмадим қасос,
Шу сабабли боққан хафа, худписанд.
- 34 Унинг гинасига бор чиндан асос,
Шу боис этмаган менга илтифот,
Баттарроқ ачиндим бечорага, рост».
- 37 Кетдик иккаламиз айлаб мулоқот,
Чиқдик ўзга жарлик кунгурасига,
Теграмизда эди хира зулумот —
- 40 Йўқса, Ёвуз Горни бир сирасига
Сўнгги зотигача аён кўрардик,
Боқар эдик балки гуж қўрасига.
- 43 Фарёд, қарғиш сўзлар найза каби тик
Отилиб чиқарди дилим айлаб танг,
Зўр ғавғо — қулоқни расо тешгудек.
- 46 Саратон чоғида Сардин, Вальдикян
Мареммида бўлган жамики бемор,
Беморхоналарни бир жойга йиғсанг —
- 49 Бунчалик оҳ-нола чиқмоғи душвор;
Бамисли айниган ярадай, ё раб,
Бир ҳид тараларди жуда ҳам мурдор.
- 52 Устоз икков ўтдик юқори тараф,
Қиялик томонга нигоҳим бурдим
Ва кўрдим барисин тубанга қараб.
- 55 Раббано йўругин фаҳм этиб турдим,
Бу ерда Адолат юритарди иш,
Жазосин тортарди сохтакор мардум.

- 58 Эгина элини босиб ғам, ташвиш,
Улкага келганди бедаво вабо,
Элни қирган эди балойи мудҳиш.
- 61 Битта ҳам тирик жон қолмаган асло.
Қайтадан дунёга келмиш ўша халқ,
Чумоли зотидан бўлганмиш пайдо.
- 64 Роқимлар шундоқ деб ёзмишлар филҳақ;
Жарлик тубидаги арвоҳлар ҳоли
У элдан минг бора баттар эди, ҳақ.
- 67 Бирови судралса қуриб мажоли,
Бирови юз тубан чангда, тўзонда
Урмалаб юрарди ортиб малоли.
- 70 Жимгина кезардик ушбу маконда,
Ерпарчин қавмда назар ва нигоҳ,
Диққат ва хаёл ҳам шулар томонда.
- 73 Қайрилиб боқдим кўрдим баногоҳ,
Турарди ўтдаги товаға ўхшаш
Елка қалаштирган иккита арвоҳ.
- 76 Отбоқар хўжасин куттирса дил ғаш,
Ва ёким ишидан ҳориса, шитоб
Отини қашламас буларга ўхшаш.
- 79 Бақамти бўлишиб икковлон хароб
Роса қашланарди босишиб тирноқ,
Балки сал хуш ёқиб, тарқагай азоб.
- 82 Кўчиб кетган эди териси мутлоқ;
Шундоқ тозаларлар балиқ танасин,
Тангасига роса ишқашиб пичоқ.

- 85 Устоз хитоб қилди бирига: «О, сен,
Бармогинг омбурдай бурдалайди гўшт,
Кўрмадингни бунда лотин бандасин?»
- 88 Гар билсанг, айт бизга, лутф айлагил хуш,
Тирногинг то абад кўрмасин завол,
То абад хизматда билмасин ҳориш».
- 91 У жавоб айлади хўрсиниб дарҳол:
«Қошингда турган биз худди италян,
Айт-чи, ўзинг кимсан бергувчи савол?»
- 94 Устозим дедик: «Тирик зот билан
Айланиб юрибмиз қопқалар оша,
Дўзахни кўргай у равзан-баравзан».
- 97 Мен томон ўгрилиб, қалтираб, шоша
Нигоҳ қадаб қолди икков дадил таъб,
Боқди бошқалар ҳам — аҳли томоша.
- 100 Устоз деди менга хуш назар қадаб:
«Қандай гапинг бўлса дарров айта қол».
Сўз бошладим устоз раъйига қараб:
- 103 «Сизлар барпо бўлган ва топган камол
У ёруғ дунёда сиздан қолган из
Ўчмасин, сира ҳам топмасин завол.
- 106 Айтинг-чи кимсизлар, қайси элдансиз,
Азобингиз гарчи жирканч ва макруҳ,
Қошимда уялиб, ор қилманг ҳаргиз».
- 109 «Мен ареццоликман,— жавоб қилди руҳ,—
Съенада мени ёққан Альберо,
Гарчанд у сабабли эмас бу андуҳ.

- 112 Ҳазил қилиб девдим унга бир бора:
«Кўкка учишнинг ҳам билгайман сирийн».
Шу гапга ишонди галварс бечора.
- 115 Туриб олса борми қанот бер деб чин,
Ундан чиққан эмас Дедал албатта,
Мени ўтда ёқди пири ва лекин.
- 118 Алхимик эдим мен, шу сабаб шартта,
Хатолардан холи, тўғригўй Минос
Ўнинчи зиндонга тутқазди патта».
- 121 Шоирга дедимки: «Галварсликда рост,
Съеналикларнинг тенги жуда кам,
Бас келиши қийин фаранг ҳам паққос».
- 124 Тилга кирди энди ўзга маҳкум ҳам,
Деди: «Стриккини қўшманг ҳисобга
Пухта у, фойдасин билган чинакам.
- 127 Никколо номи ҳам кирмас бу бобга,
Илк бор етиштириб қалампирмунчоқ,
Текин ақча топиб, чиққан рўёбга.
- 130 Качча, д, Ашшано боғини андоқ
Улфатлари билан совуриб еган,
Абальято еган эсини мутлоқ.
- 133 Съеналикларни икков сен билан
Айлаб ўтирибмиз роса масхара,
Разм сол, зотман мен Капоккьо деган.
- 136 Дунёда беҳуда бўлиб овора
Қалбаки маъданлар ясаб юрардим.
Мен билган зот эсанг, эсларсан зора.
- 139 Тенги кам устомон эдим мен қадим».

УТТИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Дўзахнинг ушбу бўлимасида турли-туман сохтакор шахслар жазоланади. Хусусан, қалбаки пул ясовчилар, бировларнинг хатти-ҳаракатига фириб билан тақлид қилиб, бошқаларни лақиллатганлар, ёлгончилар ва ҳоказолар. Уларнинг жазоси ҳам турлича. Бирини ташналикдан азоб чекса, бирини безгагу иситма қийнайди.

Семела туфайли роса даргазаб
Фивликларга қаҳрин сочди Юнона,
Аввал ҳам неча бор бўлганди тараф.

4 Афамант ақлидан бўлиб бегона,
Малика қўлида ўз болаларин
Кўриб қичқирганди ўша замона:

7 «Қани, мода шер ва шерваччаларин
Йўлин тўсиб, дарҳол тўрга тиқайлик».
Шундоқ деб қутурди подшо баттарин.

10 Чанг солиб Леархни кўтарди-ю тик
Харсанг тошга уриб айлади мажоқ.
Ўзгаси-ла чўкди малика шўрлик.

13 Қисмат қасирғаси — Фортуна бир чоқ
Трояни этди ер билан яксон,
Маҳв бўлди молик ҳам, мулк ҳам тумтарақ.

16 Асирликда муҳтож Гекуба нолон
Қизи Поликсенанинг кўрди мурдасин.
Денгиз ёқасида, соҳилда бежон —

19 Уғли Полидорнинг эзгин гавдасин
Топгач, асаблари беролмай бардош
Ит каби ҳурганди, бечора мискин.

22 Лекин на Троя — тоқати одош,
Ва на Фив — инсону жонзотга хунхор
Ғазабин бу қадар айламаган фош.

- 25 Икки шир ялангоч арвоҳ сур рафтор
Учраган кимсага қиларди ҳужум,
Четан бузган ахта тўнғиздай гаддор.
- 28 Капоккьо бўйнидан бири серзугум
Тишлаб олган эди. У-чи серфарёд
Тошга қорнин ишқаб, топарди тўзим.
- 31 Аретинлик эса солар эди дод:
«Бу Жанни Скикки, бошларга бало,
Ҳамманинг жонига теккан саркаш зот».
- 34 Дедим: «Тишламасин бошқаси асло,
Унинг кимлигини айлагин нақл,
Узи ёнгинангда турибди ҳатто».
- 37 Деди: «Бу — Мирранинг руҳи, беақл,
Бир замон кириб у ўзга сиёққа
Алдамоқчи бўлган падарин асл.
- 40 Шундоқ қилган ҳам у, ботиб гуноҳга
Отасини авраб, айлаган вино;
Назар сол жангари анов арвоҳга.
- 43 Кекса Буозога тақлидан расо
Гуё ўлаётиб қилган васият;
Байтал ва бойликни ўмарган, расво».
- 46 Узоқлашган эди булар, хайрият,
Ўзга маҳкумларга ташладим назар,
Ваҳший арвоҳлардан холи кайфият.

- 49 Ғалати маҳкумни кўрдим бу сафар,
Қирқсанг гар чотидан икки оёгин
Танаси кундадай, удга ҳам менгзар.
- 52 Иллат босган эди унинг ҳар ёғин,
Қорин бўшлигида йигилган зардоб,
Мешдай хўппа семиз этган сиёгини.
- 55 Қултум сув дардида чекканча азоб,
Бамисли оташда ўртанган бемор
Оғзини каппа-каппа очарди хароб.
- 58 У деди: «Билмадим, қандай сир-асрор,
Соғ-омон тушибсиз гўшан гамга,
Менга ҳам айлангиз назар, эътибор!»
- 61 Уста Адамоман, дучор аламга!
Не истагим бўлса қондирдим, бироқ
Бу ерда ташнаман томчи сув, намга.
- 64 Казентинода бор бесаноқ ирмоқ,
Мовий тоғлар узра Арнога қараб
Ўзанларда оқар сувлар шарқироқ.
- 67 Уша кўз олдимда турар ярқираб,
Етибман зоҳираи қувраб қийноқда.
Дардим ҳам бунчалик эмасдир, ё раб.
- 70 Жазомни тортгандим роса у ёқда,
Дўзахдаман, лекин боқурман, мана,
Еруғ дунё томон ҳажр, иштиёқда.

- 73 Мулки Роменада ясадим танга,
Хазрат тамғасини буздим сохтакор,
Шу сабаб ташланган эдим гулханга.
- 76 Мени йўлдан урган Алессандро беор,
Гвидо ё улар хешларин кўрсам —
Бранда чашмасин айлардим нисор.
- 79 Қутуриб чолмоқда кимлардир — мубҳам,
Фаҳмимча, келмишдир улардан бири,
Илож не? Қанийди ўрнимдан турсам!
- 82 Қорним чоғроқ бўлса, дард қайтса бери,
Юз йилда бир қарич боссам ҳамки йўл —
Бел боғлар эдим мен мақсадим сари.
- 85 Бу ифлос маъвони кезардим буткул,
Гарчанд ўтсам ҳамки ўнлаб чақирим
Уларни топардим, муддаойим шул.
- 88 Ушалар сабабли қуриган шўрим,
Тангага уч карра мис қўшганман заб
Уларга сарф бўлган пешона терим».
- 91 Дедим, икки нафар маҳкумга имлаб:
«Ким булар, алчайиб ётган тутунда,
Аёзда кўринган нам қўлга ўхшаб».
- 94 У деди: «Иккови доимо шунда,
Чакак суйкашади, ғариб аҳволи,
Ётгайлар шекилли, мангу тутқунда.

- 97 Бирининг бўйнида Юсуф уволи,
Бири — троялик фирибгар Синон—
Безгак, иситмада битар мажоли».
- 100 Синон ушбу гапни эшитган замон,
Аёл бу қадарли эмас деб мумтоз
Мушт билан қорнига нуқиди чунон.
- 103 Қорин ноғорадай чиқарди овоз.
Ҳарна бор ғазабин йиғди-ю уста
Юнонга мушт солди, қўл чўзиб дароз.
- 106 Деди: «Гарчи таним вазмин бир тусда,
Гарчи этолмасман ортиқ ҳаракат,
Лекин, мушт уришга борман, дуруст-да!»
- 109 У-чи, пўнғиллади: «Ёнганинг фурсат
Қўлларинг бўлмаган бу қадар ботир,
Фақат пул яшашда эдинг сен чапдаст».
- 112 Қориндор дедик: «Ҳақлигинг бордир,
Трояликларни алдаган чоғда
Айтган сўзингдан бу ростроқдир, охир!»
- 115 Юнон деди: «Сенинг айбинг кўпроқ-да,
Мен тилда алдадим, сен-чи амалда,
Барча иблисларни қолдирдинг доғда».
- 118 «Қасамхўр, ҳув отни эсла шу галда,—
Юнонга қориндор йўлади жавоб,—
Торта қол не кулфат бўлса азалда».

- 121 У деди: «Қорингга заққум ва зардоб,
Айинган сувларининг йиғилсин бари,
Ётгил ташналикка беролмасдан тоб».
- 124 Қориндор дедик: «Ёзмиш ёзари —
Шаллақи сўз билан таглайинг қотган.
Тўғри, нчим тўла иллат заҳари.
- 127 Сенинг-чи, иситма эсинг йўқотган,
Наргиз зилолига ташлай деб ўани
Сенмасми чорасиз алаҳлаб ётган».
- 130 Эшитиб турардим шундоқ гап-сўзни.
Устоз таибех берди: «Бу нечук ҳолат?
Рашийтиб кўюрсан ростдан ҳам бизни».
- 133 Устоз сўзлар эди серзарда ғоят,
Номусдан бош эгиб, қарардим аранг,
Ҳануз кўз олдимдан кетмас у фурсат.
- 136 Уйқудан босинқаб уйғонган дилтанг
Кимса рўё бўлса ҳамки, ширини туш
Кўришни орзулаб тургандай, қаранг,
- 139 Уар сўрамоқни этгандим хоҳиш,
Устоз кечиргай деб турардим қараб,
Маъзур тутган экан устозим дилхуш.
- 142 «Хижолат ҳамниша маъзурга сабаб,—
Устоз лутф айлади,— бўлди, етар, бас,
Ич-этинг тирнама, ўзингни қийнаб.

145 Лекин билиб қўйгин, йўлда ҳар нафас
Тегра-теваракка боқиб ўтамиз,
Учрайди хилма-хил шаллақи, нокас.

148 Бетамизни тинглаш — эмасдир тамиз».

УТТИЗ БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар Дўзахнинг саккизинчи доираси томон йўл бошлайдилар. Улар дуч келган улкан ўпқоннинг те-варак қирғоқларида улкан зотлар — алплар тутқун этилган. Данте алпларнинг қоматини тасвир этади. Вергилийнинг сўровига биноан алп Антей шоирларни ўпқоннинг тубига тушириб қўяди.

Сўз менга етказди дастлаб жароҳат,
Руҳи авзойимни айлади нигун,
Бўлди яна ўзи малҳам ва роҳат.

4 Ахиллнинг найзаси, дерлар, инчунун,
Шу тахлит сеҳрга бўлганмиш эга,
Маҳзун ҳам этган у ва хушнуд фузун.

7 Юрдик дард маконин энди терсига,
Айланма йўл бўйлаб кета бердик жим,
На мен бир сўз дердим, на устоз менга.

10 Тунмиди ё кундуз — мубҳам эдиким,
Илғаб ололмасдим олисни сира,
Бурғу овозини ногоҳ эшитдим.

13 Диққатимни тортган гулдурос наъра
Баланд эди буткул қалдироқлардан,
Гўё кўрингандай кўзга ошкора.

16 Буюк Карл черикдан ва ясоқлардан
Маҳрум бўлганида Роланд чеккан дод
Солмаган бунчалик ваҳм узоқлардан.

19 Хира ёғду ичра кўринди кушод
Саф тортган қандайдир минорлар юксак,
Дедим: «Қай шаҳар бу, лутф айла, устод!»

22 Устозим дедики: «Масофа бешак
Йироқдир, боз бу дам қоронғи палла,
Нигоҳу назарни чалғитса керак.

25 Яқинроқ етганда боқиб барала
Янглиш илғаганинг англарсан рўй-рост,
Тетик бўл, олға бос шахдам қадам-ла».

28 Қўлимдан лутф ила тутди-ю устоз,
Деди: «Тағин ўзни қўйма йўқотиб,
Уларнинг кимлигин аввал билсанг соз.

31 Упқон атрофида турганлар қотиб
Мишоралар эмас, алплар девқомат,
Кўринар белгача қудуққа ботиб».

34 Кўкда қора булут тарқаган фурсат
Туман оғушида бекинган олам
Очилгани каби кўзга қатма-қат,

37 Қуюқ ҳаво ичра ташларкан қадам
Тарқарди аввалги сохта манзара,
Ваҳима қўпарди дилда чинакам.

40 Монтережонеда айлана тегра
Мишоралар билан қуршалган каби,
Бу жойда ҳам шундоқ атроф, канора.

43 Кўриниб турарди уларнинг сафи,
Бамисли қалбадай даҳшатли, улкан,
Ҳануз қулогимда ваҳмкор саси,

46 Кўз олдимда эди ошкор бир алп тан,
Фарқладим юзи-ю тўшини расо,
Кўринди қўл, қорин, сон — буткул бадан.

49 Хилқат бадбахтларга раҳм этмиш, оё,
Йўқса, Марсда бўлса шундоқ алп аскар
Қанчалар разил эл бўларди расво.

52 Фил ёки наҳангни яратганда гар —
Хилқат тутган бўлса шунчаки усул,—
Алплар борасида мақсад муқаррар.

55 У ерда ҳокимдир тафаккур нуқул,
Бириккандир қудрат ҳамда ирода,
Қошида одамзод ноилож буткул.

58 Алпнинг юзин шундай айлай ифода:
Пётр жомесига яқин бир бужур,
Ушандоқ келади. Бўй ҳам зиёда!

61 Оёқлари унинг ўрада эрур,
Этакдан чўзилса уч фриз — дароз
Бўйлашолмас эди у билан бир қур.

64 Биқину умуртқа ораси паққос
Уттиз қарич келар ва балки кўпроқ...
У ғалат бир тилда бақирди бехос:

67 «Rafel mai amech izabi»,— деди тумтароқ,
Пешланмаган даҳан шунчалар қобил,
Тиловат қилолмас бундан гўзалроқ.

70 Устоз деди: «Ўзни этгунча сабил,
Яхшиси, бурғуга пуфла, эй нодон.
Қанча қаҳринг бўлса ўшанга тўккил!

73 Бўйнингни пайпаслаб боққил, галварс жон
Амаллаб топ аввал бурғу тасмасин,
Бурғу эса қорнинг устида шу он».

76 Устоз деди менга: «Бу алп аслин чин
Англапти — шоҳ Нумруд шулдир мутлақо,
У бузган одамзод яхлит лаҳжасин.

79 Унга гап айтмоқлик беҳуда савдо,
Унинг сўзларини тушунмас биров,
Ўзи ҳам англамас ҳеч не, ҳеч вақо».

82 Йўлда давом этдик, сўл томон икков
Бир камон ўқича босдик масофа,
Дуч келди бошқа алп — жуда улкан, дов.

85 Билмадим, қандай куч, қайси ирода
Унга бас келибди; қайрилган бир қўл.
Бир қўли-чи олда. Ҳоли афтода.

88 Алпнинг ёнбошида оғир занжир — гул,
Осилиб турарди гарданин ўраб,
Вужуди шу тахлит занжирбанд буткул.

91 «Бир замон кучимга йўқ дея тараф
Дий билан олишган такаббур, мана.—
Устоз гап бошлади чўнг алпга қараб.—

94 Алплар худоларга қарши росмана
Курашган чоғида ўша бўлган бош.
Эфиальт, то абад занжирбанд, ана».

97 Устозга дедимки: «Эй ҳодий сирож,
Улкан алп — юз қўлли Бриарейга
Боқсам бўлармикан? Бормикан илож?»

100 Деди: «Етажакмиз ҳозир Антейга;
Безанжир сўзлашар ва берар мадад,
Ўтказиб қўяр у иллатли жўйга.

103 Сен айтган алпгача бордир анча ҳад,
У ҳам манов каби бандидир, лекин
Унинг башараси жаҳлдорроқ фақат».

- 106 Ғазабкор Эфиальт титради дуркун,
Қанча зилзилаалар бўлса ҳам азал
Бундоқ титрамаган ҳеч қалъа, замин.
- 109 Кўрқув ичра қотдим, етди деб ажал,
Айрилиб қолардим эҳтимол жондан,
Бандилигин кўриб тинчландим сал-пал.
- 112 Яна кета бердик, қора ўпқондан
Пайдо бўлди Антей — ўзга паҳлавон,
Беш газ келар эди белн гардондан.
- 115 «Ганнибал қўшинин енгиб Сципион
Забт этган водийда кечириб ҳаёт
Довруқ солган, эй, алп, шуҳрат топган жон.
- 118 Қанча арслонларни бурдалаган зот,
Сен ҳақингда дерлар: бу алп қилса жанг,
Шубҳасиз, Олимпни этарди барбод.
- 121 Мағрурлик қилмагил, очилсин чеҳранг,
Утинчимиз шулдир: Баҳри Қоңитга —
Муз кўлига бизни тушириб қўйсанг:
- 124 Тифей ҳамда Титий йироқда, четда.
Лабингни бурма кўп; менинг ҳамроҳим
Улуғлагай сени чексиз муҳнгда.

- 127 Шонингни ёйгай у барҳаёт роқим,
Сени яна қайта этажак машҳур,
Роҳат дунёсига қайтгунча токим».
- 130 Устоз гапидан сўнг буюк баҳодир
Дарҳол ола қолди уни кафтига,
Кафтки, Алкид бир чоқ синаган, қодир.
- 133 Вергилий чиққан сўнг кафтнинг сатҳига
Мени ҳам ёнига чорлади дарҳол,
Қучди, қалқон бўлиб қалбим ваҳмига.
- 136 Қияга булутни ҳайдаса шамол,
Боқсанг Гариенла миворига гар,
У ҳам кўринади эгилган мисол.
- 139 Менинг тепамда ҳам шундоқ дев пайкар
Антей турар эди; рост айтсам, аммо
Ўзим қилмас эдим бу йўсин сафар.
- 142 Зулматда Люцифер, ҳамда Яҳудо
Чулғанган манзилга элти паҳлавон.
Сўнгра ростлаб олди қаддини расо.
- 145 Қомати — кеманинг елканисимон,

УТТИЗ ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Дўзах тўққизинчи доирасининг туби метиндек мустаҳкам музлик билан қопланган бўлиб, бу ерда энг разил кимсалар — сотқинлар ва хонинлар жазо топадилар. Улар ватанига, дўстларига, маслаҳатдошларига, мураббий устозларига нисбатан саркашлик билан хонлик қилган сабийлардир. Дантенинг уларга нисбатан нафрати ниҳоятда қаттиқ.

Дўзах қаъридаги жами йўл, жарлик.—
Қопқалар туташган энг улкан ўпқон,
Тасвири — ўзгача услубга молик.

4 Шеърим бўғиқ ҳамда жасур бўлган он
Ифода айловдим буткул ниятни.
Лекин бу ерда-чи, иш эмас осон.

7 Оламнинг тубини,— ботиниятни
Ҳазилмас тасвиру тасаввур этмак,
Талаб этар бул иш олий санъатни.

10 Илҳом ўзи менга кўрсатсин кўмак,
Қўллагандай Фивнинг бунёдкорини,—
Насиб этсин аслин сўз билан битмак.

13 Шўрлик қавм, тортарсан азоб борини,
Молдай яшаб ўтсанг бўларди афзал,—
Чеккунча Дўзахнинг чўнг озорини!

16 Жаҳаннам тубида турардик тугал,
Далнинг пойидайдик, пастликдан, ё раб,
Ўрлади тепага бир қоя жадал.

19 Кимдир деди: «Юргил кўзингга қараб,
Шўрлик қавмларингнинг бошларига нақ
Турибсан сал бўлса оёғинг тираб».

22 Атрофга боқдимү илғадим филҳақ:
Бир кўл кўринарди музқотган, заранг,
Мавжи йўқ — ойнадан қилмас эди фарқ.

25 Австрияда Дунай ҳам аёзда таранг
Бундоқ музламагай, йироқ Танаис
Тўнмагай бунчалик, бу — мисоли санг.

28 Ағдарилиб тушса кўл сари илкис
Кўҳи Петропане, Тамберник ҳатто,
Бунинг бир чеккаси дарз кетмас ҳаргиз.

- 31 Ёз чоги ҳовуздан бўйлашиб расо
Вақиллашга тайёр турган саф қатор
Шомги қурбақалар тўпидай гўё,
- 34 Белига қадарли музга банд, абгор,
Тишин тақиллатиб бамисли лайлак
Ётарди маҳкумлар кўкариб, ночор.
- 37 Аҳвол-руҳияси уларнинг бешак
Акс этиб турарди афтида тамом,
Совуқдан юзи тунд, чашми-жон ҳалак.
- 40 Атрофга энгашиб кўрдим шу айём:
Турар икки арвоҳ бақамти, тигиз.
Сочлар ҳам айқашган, хулласи калом.
- 43 Дедим: «Сийнангизни қапиштирмиш муз,
Кимсиз?» Иккиси ҳам секин буриб бош,
Мен томон юзланиб, тикиб қолди кўз.
- 46 Йиғидан шишганди буткул қабоқ, қош,
Оби дийда қилиб ётардилар тек
Ва музлаб қолмишди киприкларда ёш.
- 49 Иккита гўлани бу қадарли берк
Бириктира олмас темир ҳалқа ҳам.
Шохлашар бамисли икки эчкидек.
- 52 Аёзда қулоқсиз қолган бир одам
Бошин кўтармасдан деди: «Нима гап?
Кўзгуга боққандай қарайсан дам-дам.
- 55 Мановлар кимлигин билмоқчисан заб,
Падари — Альберто Бизенцио ерин
Қолдирган уларга мерос деб хатлаб.

- 58 Кезиб чиқ Каиннинг бошдан-охирин,
Шу оға-инидай хор бўлган арвоҳ —
Муз қотган кимсанинг топмассан бирин.
- 61 Артурдан зарб еган ўша сергуноҳ
Ҳароми фарзанд ҳам эмас бунча хор,
Фокаччо ҳам чекмас буларчалик оҳ.
- 64 Тепамда бош эгиб турган ғамгузор
Сассоль Маскерони ҳоли ҳам авло,
Тосканда бу зотни билишар бисёр.
- 67 Ўзимни танитай энди ошкоро:
Камичон де'Пацци эдим, нигорон
Кутгум Карлинони, у баттар бало».
- 70 Итдай турқи совуқ, лак-лак беимон,
Маҳкум бандаларнинг кўрдим анчасин,
Қалбда ҳанузгача даҳшатдан нишон.
- 73 Кулфату азоблар — барча-барчасин
Нуқта низомига етгунча толдим,
Ҳис этиб зулматли саҳро нафасин.
- 76 Тасодифми — қисмат, билмайин қолдим,
Сонсиз каллалардан ўтаркан ҳатлаб,—
Кимнингдир чакагин мен босиб олдим.
- 79 Ингради бечора: «Жанжалми матлаб?
Келмагансан ахир мени туртмоққа,
Монтаперти учун яна қасд тилаб?»
- 82 Дедим: «Кутгил, устоз, бир оз, шу чоқда,
Мени шубҳалардан этсин у холи,
Сўнг жадал кетгаймиз десаңг қаёққа».

- 85 Йўлбошчим сабр этди, ўша маҳали
Шаллақи маҳкумга дедим хитобан:
«Кимсан эй, бунча сур, ортган малоли?»
- 88 «Ўзинг кимсан?»— деди маҳкум жавобан,—
Аntenорда бизни нуқигувчи зот,
Тепса тирик бунча огримас бадан».
- 91 «Барҳаётман,— дедим, — номинг этиб ёд,
Назмимда то абад айласам тасвир,
Анча таскин топиб, бўлардинг-ку шод».
- 94 Деди: «Мен аксини хоҳлайман, ахир,
Кет мундан, қўлингдан келмаскан фириб,
Лақиллатмоқ учун топибсан тадбир».
- 97 Сочига чанг солдим, юлқилай туриб
Дедим: «Кимлигингни айтгил, лаънати,
Йўқса соч-почингни олгум суғуриб».
- 100 Деди: «Юларкансан кокилим, рости,
Агар өтсанг ҳамки тилка-ю тилка,
Сенга кимлигимни айтмасман, асти».
- 103 Чуйда сочларига даст уриб тикка,
Бир неча тутамин юлиб ҳам олдим.
Ўкирар эди у тушганча чўкка.
- 106 Кимдир товуш қилди: «Бокка, бўлгил жим,
Шундоқ ҳам шақиллаб тегдинг-ку жонга,
Вангиллатаётир сени яна ким?»
- 109 Дедим: «Бас, эрк берма энди лисонга,
Сенинг пасткешлигинг, сотқин найрангбоз,
Аён этажакман буткул жаҳонга».
- 112 У деди: «Кета бер, ўтригингни ёз,
Лекин битигингга сўкишда башанг,
Ановни ҳам қўшсанг — бўлура эди соз».
- 115 Уни зор йиғлатар ақчай фаранг,
Етказ, Дуэра ҳам музлик баҳрда
Бошқа маҳкумлардай банддир, ҳоли танг».
- 118 Десалар: «Ким бордир тагин асирда»,
Беккерия дегил, у бизга ёвуқ,
У ҳам бўйинбандда ётар бу ерда».
- 121 Хув Жанни Сальданер кўзи ним юмуқ,
Генеллон, Тебальделло — бари ёнма-ён,
Ёвга Фазнц қасрин очганди тўлуқ».
- 124 Кетдик, лекин шу он бўлди намоён
Муз қотган ўрада иккита арвоқ —
Бири ўзгасига эди соябон».
- 127 Нонини тишлагандай очофат суллоҳ,
Бир арвоқ ўзгасин бўйнини сершиддат
Тишлаб олганини кўрдим баногоҳ».
- 130 Ҳаттоки Тидей ҳам энг сўнгги фурсат —
Ўлар чоғ аламда Меналип бошин
Ғажимаган бундоқ қаҳрнок, бешафқат».
- 133 Дедим: «Ғанимига буткул бардошин
Ҳай тутиб, ғазабин сочган маҳкум зот,
Аён эт, билай то бу ҳолнинг фошин».
- 136 Ҳақ бўлсанг ва унга терс ҳам бўлсанг бот,
Билсам гапнинг тагин, билсам номингиз,
У ёруғ жаҳонда эканман ҳаёт —
- 139 Сизга хизмат қилгум, сиз ишонингиз!»

УТТИЗ УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Пизанликлар граф Уголинони икки ўғли ва икки набираси билан қамаб, очликдан қийнаб ўлдирганлар. Граф Дантега шу ҳақда гапириб берарди. Шунингдек, шоир сотқин одамнинг руҳи ҳали вужуд барҳаётлигидаёқ Дўзахга тушибди, тирик қолган тана ичига эса иблис ўрнашиб олиши ҳақида нақл эшитади.

У макруҳ калладан оғзини тортди
Ва қонга беланган даҳану лабни
Маҳкумнинг ғажилган сочига артди.

- 4 Деди: «Мусибат ва аламли гапни
Қўзғаб турмақдасан ўксук дилимда,
Уни эслаш ҳатто бузгай асабни.
- 7 Жазо тортаётган ҳозир қўлимда —
Маҳкум тўғрисида тарқатсанг хабар,
Айтиб бергум барин, гуссам кўнглимда.
- 10 Лекин, ўзинг кимсан? Қилолмам бовар,
Қайтгусиз маконга келдинг қандайин?
Тосканликсан, билдим, тил-лаҳжанг менгзар.
- 13 Граф Уголино эдим, айтайин,
Архиепископдир — Ружери манов,
Бунда туғишгандан ёвуқмиз тайин.
- 16 Унга ишонардим, аммо номард ёв
Асир қилиб олди мени аввало,
Ўлдирди оқибат қийнаб беаёв.
- 19 Мени қай йўсинда маҳв этганин, о,
Билмагай бирорга замондош одам,
Тинглаб, гапларимни дилга этгин жо.
- 22 Оч қалъа аталмиш жой бор мустаҳкам,
Унда банди бўлмиш сўнг қанча тутқун,
Қафас туйнугидан боқардим мен ҳам.

- 25 Үтказдим ҳибсда неча-неча тун.
Мени чулғаб бир чоғ ваҳимали хоб,
Келажак йўлларим бекитди бутун.
- 28 Туш кўрдим, гўё у малъун серитоб
Луккуни бизлардан ажратган тоққа
Болали бўрини қувлармиш шитоб.
- 31 Кетармиш таъқибкор тўда овлоққа,
Гваланди, Сисмонди, Ланфранки — бари,—
Кўппаклар шошгандай мисли ялоққа.
- 34 Маҳв бўлмиш бўри-ю ҳам болалари,
Евуз овчиларга ем бўлмишлар хор,
Қобирғага ботмиш ўткир тишлари.
- 37 Уйғонган эдим мен ёришмай наҳор,
Эшитдим, тўрт ўғлим уйқу аралаш
Нон, нон, деб тўхтовсиз айлар эди зор.
- 40 Кўз ёш тўкканмисан сен ҳам ҳеч ғамкаш?
Фарзандлар ҳолидан ўртаниб кўнглим,
Чашмим селоб бўлиб турардим яккаш.
- 43 Пайт етиб уйғонди тўртовлон ўғлим,
Емиш тарқатарди зиндонбон бу вақт,
Турардик биз тушнинг таъсирида жим.
- 46 Эшитдим, қалъанинг қопқаси тақ-тақ
Епилди, мен эсам боқар эдим лол,
Уғиллар ёнида, тош қотгандай нақ.

- 49 Ҳатто инграмоққа етмасди мажол,
Ўғлим Ансельмуччо деди: «Дадажон,
Нечун нигоҳингда ўзгача бир ҳол?»
- 52 Ийғламас эдим мен, гунгдай безабон
Үтказдим кеча ва кундузни соқит,
Кун ошиб балқди-ку яна субҳ, тонг.
- 55 Ғамгин хилхонага қуёшнинг йилт-йилт
Шуъласи туйнукдан тушган сония
Англадим — ҳолимиз эрур қай тахлит.
- 58 Бармоғим тишладим — мажруҳ руҳия,
Болаларим бўлса ўйламиш, ҳайҳот,
Очликдан ўзини ғажийди дея.
- 61 Дедилар: «Бизни сен этгансан бунёд,
Вужудни қайтиб ол, розимиз, дада,
Бизни ея қолгин, одил гап шу, рост».
- 64 Жим қолдим, дилларин этмай деб зада,
Ўтди сукунатда кунлар бирма-бир.
Қаро ер, ютмадинг нечун у дамда?!
- 67 Етгач тўртинчи кун, Гаддо бетадбир
Оёғим остига келиб берди жон,
Сўнг гапи шу бўлди: «Ота, мадад бер!»
- 70 Худди менга боқиб турганингсимон —
Кўрдим, кўз ўнгимда бўлдилар нобуд
Икки кун ичида қолган уч ўғлон.

73 Кўздан ҳам қолгандим, икки кун беҳуд
Силаб-сийпаб турдим улар мурдасин,
Охир ғолиб келди очлик беҳудуд...»

76 Жим қолди ва бирдан ростлаб нафасин
Оғиз солди аяшч калла чаноққа,
Худди ит суякка ташланган йўсин.

79 О, Пиза, доғдирсан гўзал тупроққа,
Сі саси таралган тупроққа иснод.
Кўшни эл жазонгни чўзса узоққа —

82 Капрара, Горгона ороли кушод
Жойидан қўзгалсин, тўссин Арнони,
Орсиз элинг билан бўлгил ғарқ, барбод!

85 Қай шон чулғамасин Уголиони,
Майли, у қўргонни бермиш сарҳадда,
Лекин не айби бор тўртта ўғлонни?!

88 Фивни қурганлар ҳам покдир, албатта,
Мен шу зум номини битганлар ҳам пок,
Покдир Угуччоне ва Бригата.

91 Қия текисликдан кетдик олдинроқ,
У ерда маҳкумлар — қавми гуноҳкор
Етарди муз кўлга банд бўлиб мутлоқ.

94 Йиғлаб йиғлаёлмас улар нолакор,
Чашмида йиғилиб ўқтин изтироб
Сингиб кетар эди яна азобкор.

97 Кўзига тиқилган ёшлари селоб —
Биллур сипар каби қош-қабоқ аро
Музлаб қотар эди бетўхтов, шитоб.

100 Наздимда юз-кўзим, кипригим ҳам то
Даҳшатли совуқдан бўлганди карахт,
Сезмасдим совуқнинг ўзини ҳатто!

103 Ҳис этдим шамолни, лекин шу фурсат
Дедим устозимга: «Қайдан бу шамол,
Ахир гарм ел бунда музлагай абад?»

106 Устозим дедик: «Сабр айла алҳол,
Нечун қутурганин шамол ушбу зум,
Узинг кўражаксан, англарсан дарҳол!»

109 Банди музлар аро бир маҳкум шу зум
Қичқирди: «О, бу ён этганлар сафар,
Нечог бешафқатсиз, очингиз кўзим!

112 Чашميمни қоплаган оғир муз сипар,
Очингиз, тўкайин озгина кўз ёш,
Зора кўз ёш ила зарра ғам кетар».

115 Жавоб бериб дедим: «Шартим, аввалбош—
Аён эт кимлигинг, аҳдимдан қайтсам,
Майли, муз остида қотай мисли тош».

118 Деди: «Альбериго — роҳибман, айтсам,
Неъматдан ёвуз иш кўзгадим, аммо,
Хурмога анжирни алишдим бу дам».

- 121 Ногоҳ дедим: «Қачон топтинг сен фано?»
Деди: «Жисмим тирик ёруг дунёда,
У қай аҳволдадир? Билмасман асло!
- 124 Толомейда — яъни ушбу юҳода
Шундоқ қонда бор: жазо топгай жон
Атропос этмасдан танни омода.
- 127 Пешонамдан музни сидирмоқ чандон
Сенга завқ берсин деб, очай яна сир:
Билиб қўй, сотқинлик рўй берган замон
- 130 Руҳ кетиб, вужудга иблис киргайдир.
Вужуд аввалгидай юргайдир яшаб,
То муддат битгунча кечиргай умр.
- 133 Руҳ эса тубанга юмалагай заб,
Боқ, анов жунжиккан қўшни арвоҳга,
Балки у ҳам юрар тирикка ўхшаб.
- 136 Магарам келмишсан ердан биз ёққа,
Бранька д'Орьяни билмоғинг керак,
У билан биргамиз бизлар ҳар чоғда».
- 139 Дедим: «Келтиргумдир гапларингга шак,
Бранька д'Орья ҳали барҳаёт,
Емоқ-ичмоқни у этган эмас тарк».
- 142 У деди: «Микеле Цанке — шаҳид зот
Танин оғушига олмасдан замин,
Ҳали мум ҳовузда бўлмасдан барбод,—

- 145 Иблис эгаллаган бунинг баданин.
Хеши ҳам бор бунинг — бирга топган шон,
Иблис эгаллаган унинг ҳам танин.
- 148 Энди қўлингни чўз кўзларим томон,
Оч уни!»— Лекин мен қайтдим гапимдан,
Менга шараф эди номардлик шу он!
- 151 О, генуяликлар, номус-ор зимдан
Сизнинг юракларни тарк этмиш абад,
Нечун ўчмагансиз буткул заминдан?!
- 154 Сизнинг элат аро энг ифлос, муртад
Бир касни учратдим этган чоғ сафар,
Руҳи унинг маҳкум Коцитда минбаъд,—
- 157 Тирикларни эса вужуди алдар.

УТТИЗ ТУРТИНЧИ ҚУШИҚ

Дўзахнинг сўнги тўққизинчи доирасининг ушбу бўлини масида сотқинлар буткул вужуди билан музга банд ҳолда ётадилар. Уртада — Люцифер (Шарқона номи — Азозил) учовлон оғзидан чиқаётган даҳшатли оқим билан учта сотқин зотни тинимсиз жазолаб туради. Булар: Исо пайғамбарга хоинлик қилган Иуда, Валинеъмат ҳокимиятининг юзига оёқ қўйган Брут ва Кассий. Вергилий Дантени оғушига олиб, Люцифер — Азозилнинг мўйига тирмашганча ер қурра-сининг нуқтаи низоидан ўтиб, иккинчи ярим шарга чиқиб олади. Кўкда юлдузлар чарақлайди. Бу жойлар Аросат тоғларидир.

Vexilla regis prodeunt inferni!

Устозим дедик: «Рўбарўга боқ,
Кўрарсан зулматда У турган ерни».

- 4 Замин осмонига тун ёйилган чоқ
Ва ёки тушганда туман, булдуруқ,—
Тегирмон парраги кўрингай шундоқ.
- 7 Бу ҳам турар эди ҳайбатга тўлиқ.
Даҳшатли шамолдан сақлай дея жон.—
Борардим устозга паналаб, ёвуқ.
- 10 Шиша ичра қотган бутоқларсимон
Арвоқлар ётарди музга бўлиб банд.
Байтга битсам ҳатто гувранади жон.
- 13 Кимдир тикка қотган, ким музга пайванд,
Кимнинг боши тубан, кимнинг оёғи,
Кимдир эгилганди бамисли камад.
- 16 Қачондир хушсурат бўлган сиёғи —
У зотга яхшироқ ташла деб назар,
Ҳодийи комилим истади чоғи —
- 19 Мени илгарига ундади сарвар,
Деди: «Мана шу жой Дитнинг қўраси,
Бу ерда ваҳмага берилма магар».
- 22 Сўраманг, ҳолимнинг не тафсираси,
Уша он битганди буткул мажолим,
Тўнгиб ҳам қолгандим, гапнинг сираси.
- 25 На ўлак, на тирик, мушкул аҳволим,
Менинг у чоғдаги шахтимни, илло,
Аён этар сизга бу ҳасби ҳолим.

- 28 Азоб салтанати соҳибининг то,
Кўкраги қадарли музга эди банд,
Алплар қоматин ҳам мендек денг, аммо,
- 31 Люцифер қўлига келолмас монанд.
Муз тагида қолган унинг жуссасин
Тасаввур этиб боқ, ўқувчим, ҳарчанд.
- 34 Холиққа бир замон шу чеҳра аксин
Кўрсатган бўлса гар ушбу бадрафтор,—
Демак, у куфрга ибтидодир чин.
- 37 Турардим қошида лол қотиб бисёр,
Унинг рухсорида ранг эди уч хил,
Юзин олд томони — қирмизи узор.
- 40 Икки ён томонда — ранглар муттасил
Чаплашиб, айқашиб кетганди паққос,
Қўрқинч бир шамойил этганди ҳосил.
- 43 Азозил ўнг юзи оқ сариққа мос,
Чап юзи бўлса-чи, аҳли Нил мисол
Қорамтир тусдайди — ҳабашларга хос.
- 46 Иккала кифтида қанотлар яққол,
Баҳайбат эдилар жисми сингари,
Кемаларда бундоқ елкан йўқ, алҳол.
- 49 Кўршапалак мисол — йўқ пату пари,
Сирпаб ва қайириб улкан қанотин
Уч тараф таратар шамол сарсари.
- 52 Баҳри Коцитни у музлатар ботин,
Олтовлон кўзидан оқиб ётар ёш,
Учов оғзидан-чи, қонли сув бетин,—

- 55 Ҳар бир уч тарафдан келишиб ёндош,
Ҳар битта маҳкумга бориб етарди,—
Бу ерда уч маҳкум — бардоши одош.
- 58 Олдинги маҳкумнинг бул эди дарди:
Елка курагига солганча тирноқ,
Терисини шилиб, тирнаб ётарди.
- 61 Устозим дедики: «Рўбарўга боқ,
Иуда Искаръот — азоби баттар,
Боши муз ичида, тепада оёқ.
- 64 Манави Брутга ташлагин назар,
Азозил оғзидан чиққан калласи,
Лаблари қапишган, гувраниб ётар.
- 67 Рўбарўда Кассий — норғул гавдаси.
Йўлга отланайлик, чўкмакдадир тун,
Кўрдинг не ба имкон — шулдир ҳаммаси».
- 70 Амр этди — устозни қучдим, инчунун,
Азозил қаноти ёйилган заҳот —
Пайт пойлаб, ёндашди йўлбошчим ўқтин.
- 73 Махлуқнинг тўшига чанг солди азот —
Ва унинг мўйидан тутамлаб қур-қур
Қумоқ музлар аро йўл солди ул зот.
- 76 Тушдик осилганча белига довур,
Ярим танасига етгач ниҳоят,
Йўлбошчим ёстанди, ҳаллослаб, базўр.
- 79 Бош буриб оёғи томон сершиддат —
Тепага тирмашиб кетди бу бора,
Уйлабман, орқага қайтдик деб, ғалат.

- 82 Толиққан одамдай устоз бечора
Хансираб дедики: «Ушлагил маҳкам,
Чиқурмиз томуғдан ушбу йўл ора».
- 85 Қоя тирқишидан ўтиб у бардам,
Бир четга ўтқизди мени аввало,
Сўнг чиқди қоянинг устига шахдам.
- 88 Мен бўлсам, Иблисга боқиб шу асно,
Уйлардим, қошидан чиқолдим қандоқ.
Ҳолати тескари — у нечук бало.
- 91 Дилимга қанчалар тушганин титроқ,
Мен ўтган сарҳаднинг баёнин тоққур —
Фаҳм этмаган зотлар айтсинлар кўпроқ.
- 94 Устозим дедики: «Кўзга, энди юр,
Мушкул, машаққатли йўллар кутар гал,
Икки соат бўлди — офтоб сочар нур».
- 97 Қасрда эмасдик икков у маҳал,
Таги ўнқир-чўнқир ертўла-тош тим,
Миштираб турарди шуъла ҳам сал-пал.
- 100 Устозга юз бурдим турган заҳотим:
«Лутф айла, икковлон токи зулматда,
Шубҳалар ичра мен сәҳв этмай токим:
- 103 Музлик қайда қолди? Азозил — пастда
Нечун оёқ чўзмиш? Офтоб самода
Қай йўсун кундузга чеврилди шартта?»
- 106 Деди: «Иблис мўйин тутган юҳода —
Оламнинг нуқтан низомида шай
То ҳануз турибмиз дерсан мабодо?»
- 109 Уни сен тубанда кўрдинг йўлакай,
Сўнг эса азоблар юки мужассам
Нуқтада йўлимни бургандим атай.
- 112 Ҳозир бош устингда само муҳташам,
Нариги осмоннинг тескарисин бу,
Нариги хилқатда Инсон мукаррам —
- 115 Бегуноҳ ҳаёти маҳв бўлди мангу.
Сен ҳозир оёғинг тираб турган тош —
Жудеккининг акс, кичик доираси шу.
- 118 Бунда — офтоб, унда — қораймоқда қош.
Узинг воқиф бўлган зот — паҳмоқ нарвош,
Бу ерга санчилиб қолган аввалбош.
- 121 Самодан у қулаб тушган бир замон.
Нарёқда авваллар гуллаган замин
Денгизга айланган, даҳшатга макон.
- 124 Ярим шар биз томон бўлган ост-устун.
Замин чиққан балки туртиб тоғсифат,
Оралиқ бўшлиқда қолган у локин».
- 127 Вельзувелдан нари бир жой бор, қат-қат —
Даҳмалар девори чўзилган йироқ.
Тубандан отилган жилғанинг фақат —
- 130 Гувлашидан уни англайсан кўпроқ.
Тошлар орасидан чиққан сув қайнаб
Пастликка таралар. Биз эса шу чоқ
- 133 Мавҳум ва билгисиз йўлдаи шахт айлаб —
Чароғон дунёга келдик икковлон.
Энди нитилардик юксакка қараб,

136 Устозга эргашиб борардим ҳамон.
Кетдик, шуълаларга тушгунча то қўз,
Чашмим ёритгунча нурафшон осмон.

139 Ва яна намоеън бўлганди юлдуз.

ИЗОҲЛАР

Биринчи кўшиқ

1 «*Ердаги умримнинг ярмини юриб...*»— инсон умрининг камоли ва заволи хусусида Данте ўзининг «Баэм» асарига сўз юритиб, камолотни 30 ва 40 ёш орасида деб белгилайди.

3—12 «*Боқсам, бир ўрмонга кетибман кириб*»— мажозий маънода. Италиянинг ижтимоий-сиёсий муҳитини билдиради.

32—60 «*Тушиб келди ногоҳ бир қоплон чаққон*»— Данте уч нафар ҳайвонга дуч келади. Қоплон — сохтакорлик ва сотқинликни, арслон — мағрурлик ва зўравонликни, қашқир — очкўзлик ва такаббурликни англатади.

62 «*Бир ют пайдо бўлди қаршимда ногоҳ*» — Данте ниҳоятда севган қадимги дунё шоири Вергилий.

102 «*Шавкатли Ит келач, иши бўлар терс*» — Италия халоскори маъносида.

106 «*Эвриал ҳамда Турн, Нис ва Камилла*»— Италия тарихи билан боғлиқ қаҳрамонлар.

121 «*Диловар руҳ сени олайдир кутиб*» — Беатриче.

Иккинчи кўшиқ

13 «*Сен дейсан, падари Сильвий чинакам*»— Эней, Рим ҳукмдорларининг сулоласи ундан бошланган.

94—100 «*Кўкда бир иёл бор — пурҳиммат, расо*»— Биби Марьям. Лючия — нажот маъбудаларидан. Роҳила — Еқубнинг хотини.

Учинчи кўшиқ

77 «*Ахерон*»— Дўзах дарёси.

Тўртинчи кўшиқ

45 «*Лимбо водийсида кезишар фақир*»— Дўзахнинг дастлабки доирасига мансуб хос жой— Лимб. Ташқи, қоронғи қисмида христиан динидан аввал яшаб ўтган зотлар ҳамда чўқитирилмасдан ўлиб кетган гўдаклар жой олган. Ички, ҳашаматли қисмида донишмандлар ва қадимги дунё қаҳрамонлари ўрин олганлар.

52 Дўзахда Исонинг ва Биби Марьямнинг номлари айнан тилга олинмайди.

131 «*Донишманд зотларнинг устозин кўрдим*»— Аристотель.

Бешинчи кўшиқ

5 Минос— Дўзах ҳаками, ярим худолардан. Онаси Европа. Думи билан маҳкумни печа марта ўраса, маҳкум ўша доирага тушмоғи керак.

58 Семирамида— Оссурия— Бобил маликаси.

64—67 «*Жанлар сабабкори, энг тўзал аёл*»— Елена, Менелайнинг хотини. Парис томонидан ўғирланиб, Троя урушининг сабабчиси бўлган. Ахилл— Гомер «Илиада»сининг бош қаҳрамони. Трис-тан— қирол тоғаси Маркнинг бўлғуси хотини Изолда билан зино қилган.

73 «*Анов иккисидан эшитсам жавоб*»— Паоло ва Франческа ҳақидаги машҳур ҳикоя келтирилади. Равенна шаҳрида шунга ўхшаш воқеа содир бўлган.

124 Ланчелот— «Артур» романининг қаҳрамони. Қирол Артурнинг рафиқаси Жиневра билан севишган.

135 Галеот— ўша романдаги қаҳрамонлардан бири. Қўшмачи.

Олтинчи кўшиқ

13 Церберъ— Дўзах қоровуларидан бири.

52 Чакко— флоренциялик мечкай.

64—75 «*У леги: «Хунхорлик бўлмай муҳаққак»*— Чакко Флоренциянинг тақдирини каромат қилмоқда. У ҳокимият «Урмонлик»ларга тегади, дейди. Данте мансуб бўлган Оқ гвельфларнинг бошланги қишлоқдан бўлган. «Урмонлик» дегани шунга шама.

73 «*Икки тақводор бор...*»— кимлиги номаълум. Бири Данте-нинг ўзи бўлиши эҳтимолга яқин.

115 Плутос— антик мифологияда бойлик худоси. Айни ўринда у зиқналар ва исрофгарлар ётган Дўзах қабатининг кўриқчиси.

Еттинчи кўшиқ

1 Pape Satan, pape Satan, aleppe — айрим олимлар, бу сўзларнинг маъносини англаб бўлмайди, дейди. Бу сўзларни турли дантешунослар турлича тушунтиришади. Масалан: «О, Иблис, Иблис, саркардайи шайотин ёхуд уларнинг ибтидосисан», «Мана, Папанинг биринчи душмани» ва ҳоказо.

11 «*Қосид Миконил...*»— «Инжил» тафсирига кўра, тангрига қарши бош кўтарган Иблис ва унинг шерикларига қарши курашган ва ғалаба қозонган зот.

16—66 Зиқналар ва исрофгарлар бамисли ёвлардек бир-бирига қарши қўйилган. Улар юмалатиб юрган тошлар эса, уларнинг кўкка соврилган ёки сарф этилмаган бойликларини эслатади.

22 Харибда— Сицилия қирғоқлари бўйидаги, Мессин бўғозидаги гирдоб.

61—96 Фортунга— антик давр мифологиясида тақдир худоси. Вергилий уни бойликни тақсим этувчи адолат маъбуди деб билса, Данте уни ёвуз заковат деб қарашга мойил. Дантенинг Фортунга бўлган муносабатини турлича шарҳлайдиган қарашлар ҳам мавжуд.

106 «*Стигий ботқоғи...*»— шоирлар Дўзахнинг бешинчи доирасига ўтишади. Бу манзилда адоватгўйлар жойлашган.

Саккизинчи кўшиқ

1 Ривоятларга кўра, Данте Флоренциядан қувғин бўлгунча, ушбу етти кўшиқни ёзиб улгурган. Бир неча йиллардан сўнг юқориданги сўзлар билан асарни давом эттирган.

4—12 «*Икки ўт ёнарди у ерда чандон*»— Дит /Люцифер/, Дантенинг аретинликлар билан бўлган уруш ҳақидаги хотиралари акс этган.

44 «*Нечоғ ҳимнатлидир суронли ул руҳ*»— гап Дантенинг онаси ҳақида бормоқда.

61 «*Ушла Аржентини...*»— Арженти қора гвельфларга мансуб шахс.

68 Дит— антик мифологияда Дўзах худоси. Бу ерда Дўзахнинг энг пастки қавати маъносиди.

130 «*Қўрғон қолқосини очар у саркор*»— Исо пайгамбарни айтмоқчи.

Тўққининчи кўшиқ

1—33 Вергилийни ҳам кўрқув босади. Лекин у Дантани руҳан қўллаш мақсадида Дўзахга бир вақтлар қандай йўллар билан кирганини гапириб беради.

7—8 Вергилий Беатриче мададига ишонмоқда.

23 Эрихто — Фессалиялик жодугар аёл.

27 Яхудо сарҳади — Дўзахнинг энг тубида.

37 Уч фаришта — Интиқом маъбудалари — Тисифона, Мегера ва Аленто.

52 Медуза — антик мифологиясига кўра, назари тушган ҳар кимсани тошга айлантирувчи фаришта.

53 Тезей — антик ривоятларга кўра, Дўзахга Плутон /Аид/нинг хотинини ўғирлаш учун тушганда, фаришталар уни занжирбанд қилишган. Геркулес уни озод этган. Фаришталар ўшанда Тезейдан қасос ололмаганликлари учун афсус чекадилар. Мажозий маънода юқоридаги образлар ўша даврдаги Флоренция ва Италиянинг ички муҳитини билдиради. Ёвузликлардан Вергилий ўз шоғирдини ҳимоя қилади. Фаришталар образида шоирнинг виждон азоблари, Медузада эса унинг иккиланишлари, почорлиги акс этган.

112 Арле — Франция жанубидаги Рона дарёси бўйида жойлашган шаҳар.

113 Поль — История (Югославия)да Карнаро кўрфази бўйидаги шаҳар. У ерда қадимий римликларнинг даҳмалари жойлашган.

Унинчи кўшиқ

14 Эпикур — грек материалист файласуфи, руҳ абадийлигини инкор этган. Дантенинг дўсти Гвидо Кавальканте Эпикур ва иби Рушд таълимотига эргашган.

22—51 Фарината — Италиянинг йирик сиёсий ва ҳарбий арбоби. Сиёсий партиялар орасидаги тортишувларда фаол иштирок этган. 1264 йилда вафот этган.

52 «Шу асно қабрдан бир арвоҳ бетим» — Кавальканте, флоренциялик машҳур гвельф, эпикурчи-атеист. У шоир Гвидо Кавалькантенинг отаси. Гвидонинг Вергилий талантига нисбатан фикри юқори бўлмаган.

79 «Эллик бор кўринмай ойнинг жамоли» — Фарината Дантенинг эллик ойдан кейин сургун бўлажagini каромат қиламоқда.

85 Арбия — бу жойда гвельфлар билан жанг бўлган.

119 Федерик — Фридрих II Гогенштауфен, Неаполь ва Сицилия қироли, папа тахтининг душмани, эпикурчи.

Кардинал — Оттавиано дел Убальдини, гиббелли.
127—132 Вергилий Дантени жаннатда Беатриче билан бўлажак учрашув ила овутмоқда.

Ун биринчи кўшиқ

8 Папа Анастасий — 496—498 йилларда папа тахтида ўтирган. Айримлар унинг динсизлар тўдасига тушиб қолганига сабаб фессанолиялик Фотин таълимотига таважжуқ билдирганидан бўлса керак, деб ҳисоблашади.

16—66 Гап Дўзах қаърида хилма-хил жазога мустаҳиқ бўлганлар устида боради. Карсо — француз шаҳри, унинг фуқароси судхўр сифатида ном чиқарган. Содом — Улик денгиз ҳавзасидаги шаҳар. «Ишжил» ривоятига кўра ушбу шаҳар фуқаросининг ғайри табиий гуноҳлари учун (баччавозлик) худонинг қазабига дучор бўлиб ёниб кетган.

98 Файласуф — Аристотель.

112—114 Юлдузлар ҳолати. Олимларнинг ҳисобича, бу 1300 йил 25 март, тунги соат 2—40 минутга тўғри келади.

Ун иккинчи кўшиқ

5—10 Тренто шаҳри ва Адич соҳили Италиянинг шимол-шарқида.

13 «Аҳли критликнинг исноди махлуқ» — Минотавр (гавомард) — ярим ҳўкиз, ярим одам. Антик ривоятларга кўра, Крит подшоси Миноснинг хотини Пасифая ёғоч сигир ичига кириб, ҳўкиз билан қовушган. Минотавр шундан туғилган ҳароми. Ҳайвоний куч рамзи.

17—20 Яъни, Афина тахтининг вориси Тезей билан демоқчи. Тезей лабиринт ичига Ариадна (Миноснинг қизи) берган калава ип билан кириб Минотаврни ўлдиради.

38 Ривоятга кўра Исо жон берганда, оламда энглаила юз берган. Дўзахдаги ўпирилишлар ҳам ўшанда пайдо бўлган.

41—43 Эмпедокл таълимотига ишора. Унингча, дунё тўрт асосий унсур (ўт, сув, ҳаво, тупроқ) тўқнашувидан яратилган. Агар улар ўртасида уйғулашмиш вужудга келса, яна борлиқ парчаланиб кетади ва тартибсизлик юз беради.

47 Хун дарё — Флегетон, унинг комида золим ҳукмдорлар, зўравонлар, талончилар жазо тортади.

55—75 Кентаврлар — Флегетон қўриқчилари, қайноқ сувдан бошини чиқармоқчи бўлган мажумларни камондан ўққа тутадилар. Уларнинг таваси отники, боши одамники. Бу ерда бир неча кентаврларнинг номлари тилга олинади.

Хирон — Ахилнинг мураббийси, кентаврлар бошлиғи. Несс — грек мифологиясида жаҳлдорлиги билан ажралиб туради. Фол — антик ривоятларда ўзининг зулмқашлиги билан машҳур бўлган.

88 «...энг олиӣ тобон» — Беатричега ишора.

107—138 Бу ерда бир гала ҳукмдорлар тилга олинади. Александр — Искандар Зулқарнайн ё балки Фессалиядаги Ферей ҳукмдори (эрадан аввал 4-аср). Дионисий — Сиракуз ҳукмдори. Аццолино — Падуа ҳукмдори. Обиццо де' Эсте — Феррара ва Модена ҳукмдори, ўз ўғли томонидан ўлдирилган. Аттила — хунлар бошлиғи, «тангри қамчиси» деган ном олган. Пирр — Эпир шоҳи. Римга қарши курашган.

137 Риньер де' Пацци ва Риньер Корнето — талончи зодагонлар.

Ун учинчи қўшиқ

2—6 Худкашлар ўрмони — ўз-ўзини ўлдирганлар Дўзахда дарахтга айланиб қолган жой.

Чечина, Корнето — жой номлари, ботқоқлик, чангалзор мўламанзиллар.

12 Гарпийлар — грек мифологиясига кўра, йиртқич, ёвуз қушлар. Гўё, улар Строфад оролларида Энейнинг ҳамроҳларига ҳужум қилишган ва Энейга уни Италияда кутаётган бахтсизлик ҳақида хабар қилишган.

58—63 Гап император Фридрих II саройининг обрўли маслаҳатгўйи Пьер делла Винья ҳақида. У иғво туфайли қамоққа тушган ва ўзини ўлдирган.

68 Август — император Фридрих II.

115 «Сўл ёқда иккита дабдала, парчин» — уларнинг бири сиеналик Лано, исрофгарчиликлари билан ном чиқарган. Топпо яқинида арегинликлар билаи бўлган жангда ўлдирилган. Иккинчиси — Жакомо исмли исрофгар, сарой кишиси. Енғиндан ҳузур қилиш учун уйига ўт қўйган.

143 «Иоанн деб унўт бўлди ул салаф, ўша шаҳар эди менин-чин макон» — Флоренция шаҳри, афсоналарга кўра, уруш худоси Марсга қарашли бўлган. Христианлик даврида Иоанн ҳокимлик қилган. Лекин барибир флоренцияликлар «Марс санъати» бизни урушга тортади, деб ўйлашган. Марс ҳозирча Флоренцияни яқсон қилмаган.

нинг сабаби эса Арно сувларидан топилган «Уруш худоси»га боғлиқ аллақандай ҳайкал парчаларини дарёнинг Кўҳна кўприги устига қўйилганидир. Шунингдек, хунлар шоҳи Аттила Флоренциянинг кулини кўкка совурган, деган ривоятлар ҳам бор. Аслида, Флоренцияни готларнинг доҳийси Тотила қамал қилган.

151 «Кулбамда ўзимни қилганман қурбон» — бу сўзлар кимга тааллуқли эканлиги қоронғи. Қадим шарҳловчилар уни судда нотўғри ҳукм чиқарган флоренциялик судья Лотто дельи Альи дейишади.

Ун тўртинчи қўшиқ

14 Катон Утически — эраиздан аввалги I асрда Помпеянинг бир қисм қўшини билан Нумидий подшоҳини қарши олмоқ учун Ливан саҳросини кесиб ўтган.

32 «Ҳинда жаҳд айлаган Искандар...» — афсоналарда айтилишича, Искандар Ҳиндистонга юриш қилган чоғ қўшини устига ёғилган олов парчаларига кўзи тушиб, уни топтаб ўчиришни амр қилган.

46—72 «Қимдир манов ётган бўйчан ва тунд зот» — Дўзах азобиға беписанд боқиб ётган бу зот бир замон Фив шаҳрини қамал қилган, грекларнинг етти қаҳрамонидан бири магрур Капанейдир. У худоларга — Вакх ва Зевсга истеҳзо билан қараган, куч-қудратдагина ҳақ-ҳуқуқ бор деб ҳисоблаган. Ғазабланган Зевс уни яшин билан парчалаб ташлаган. Капаней Дўзахда ҳам саркашлигини давом эттиради.

80 Буликаме — Витербо кўли яқинидаги қайноқ булоқ. Данте Флегетоннинг юқори оқимини шунга ўхшатмоқда.

94—114 «Крит қарияси» — Данте қуйидагиларни айтмоқчи: денгиз ўртасида бир замон ўз болаларини сган Сатурн подшоҳлик қилган Крит ороли бор. Ида тоғи ўрмонларида эса Сатурннинг хотини Рея чақалоғи Зевсни яширган. Бола йиғлаганда, унинг овозини Сатурн эшитмаслиги учун Рея хизматкорларига шовқин-сурон кўтаришни буюрган. Ида тоғида елкаси Дамьятега, юзи Римга қараган «Улуғ қария» ўтирибди. Минга кўра, унинг боши тилладан, кўраги ва қўллари кумуш, қовургалари мис, оёқларининг бир қисми темир, бир қисми лой. Данте «Таврот» ривоятини олтин аср ҳақидаги антик ривоят билан уйғунлаштириб оборлади. Ундан кейин эса қадим афсоналар асосида Дантенинг ўзи тўқиган миф бошланади. Крит қариясининг бўйнидан то пастигача дарз кетган. Дарз кетган жойларидан кўз ёши ва ундан Дўзах дарёлари ҳосил бўлади. Дўзахнинг энг тубида эса у муз кўли — Коцитга айланади. Крит қариясининг бир

оёғи лойдадир. Бу — инсоният тарихида даврлар ва подшоликлар алмашиб туришини англатади. Шунингдек, Крит қарияси антик даврдан бошлаб инсоният умр йўлларини ҳам билдиради. Инқирозга юз бурган одамзоднинг қисмат йўли Дўзах тубига — Люцифер — Азозилга келиб тақалади. Инсониятнинг қайноқ кўз ёшлари Флегетон ва бошқа Дўзах дарёларига айланади. Инсоният образини мужассам этган, ярадор қарияни Данте нега Критга жойлаштирган? Эней Критни трояликларнинг асл ватани, деб ҳисоблаган. Эней ҳамроҳлари билан у ерга сузиб борган. Аммо худолар Энейга Италияга қайтишни ва жаҳон империясини асослашни буюришган. Инсоният бешиги бўлмиш Критда бир вақтлар олтин аср ҳукм сурган. Айни маҳалда эса у темир асрига айланиб турибди. Қариянинг яралари тузалмоғи учун олтин аср, Римнинг янги, умумжаҳон империяси даркор. Крит қариясининг назари шунинг учун ҳам Рим харобаларига қаратилган.

Ун бешинчи кўшиқ

4—10 «Фламандлар қурган дамбага ўхшар» — Данте Флегетон устидаги дамбани Бруджа ва Гвидант ёхуд педуанлар Грентда ўрнатган дамбага қиёс қилади. Данте, бу дамбанинг бунёдкори кимлигини билмадим, дея эҳтиёткорона шама қилиб кетади. (Худоми ёнблис?)

30 Сэр Брунетто — флоренциялик олим ва ёзувчи. Дантени ёшлигида ўқитган.

55 «... саодатли бурж» — инсон толен юлдузлар ҳолатига боғлиқ, деган ақида.

70 «Ҳар икки тараф ҳам сенга терс ва бад» — Оқ ва Қора гвельфлар — иккала тараф ҳам Дантенинг ғанимларидир, демоқчи.

90 Беатриче кўзда тутилмоқда.

109—110 Прициан — латин грамматиги, Аккурсий — Болоньядаги ҳуқуқ профессори.

112—114 Андреа де' Модзи — руҳоний бўлса-да, ниҳоятда ахлоқсиз бўлган. Пана Боинфаций ундан қутулиш учун Виенцу шаҳрига епископ қилиб жўнатиб юборган.

119 «Ғазнаи олмиғни асра...» — Брунетто ўзининг «Ҳазиналар китоби» ҳақида гапиринти.

121 «Ғизилаб жўнади бурилиб чаққон» — Веронада югурувчилар мусобақаси бўлиб турган. Голиб чиққан одам бир парча яшил мато олган. Брунеттони ўша югурувчиларга ўхшатапти.

Ун олтинчи кўшиқ

5 «Уч соя қайрилиб келди дафъатан» — булар: Гвидо Гверро — бой-феодал оиласидан, флоренциялик гвельф саркардаларидан. Теггъяйо Альдобранди дель Адимари — гвельф партиясига мансуб таниқли пешволардан. Якопо Рустикуччи — Кавалькантининг қариндоши, пулдор.

70 Гульельмо Борсиери — Флоренциянинг таниқли фуқароларидан.

106 Пўта — Данте белига ўраб олган арқон. Пўтанинг асарда нимага ишора эканлиги хусусида қадим замонлардан турли дантешунослар турлича фикр билдирадилар. Бир гуруҳ тадқиқотчилар Вергилий пўта билан Елгончилик тимсоли бўлмиш Герионни лақиллатмоқчи, йўлга солмоқчи бўлган, дейдилар. Агар шундай бўлса, бу ўринда пўта Тафаккур, Оқилна тадбиркорликни англатиши мумкин.

129 «Комедиям ҳақи қасам ичароқ» — Данте бу ерда биринчи маротаба ўз асарини комедия деб атайди. Унинг фикрича, комедия трагедиядан, аввало, мазмунига кўра фарқ қилади. Трагедия сокин бошланиб, даҳшат билан тугайди. Комедия эса бунинг аксидир. (Дантенинг Кан Грандега хатини қаранг.) Шунингдек, уларнинг услубида ҳам фарқ бўлади: трагедияда баланд ва кўтаринки, комедияда эса одатдагидек услубдир, дейди Данте. Трагедия ҳамда комедия ҳақидаги антик ва ҳозирги замон тушунчалари Данте даврида бўлмаган.

Ун еттинчи кўшиқ

1—15 «Мана шу махлуқдир касалум ҳайвон» — антик мифологиядан олинган, Дўзах саккизинчи доирасининг қўриқчиси Герион. У Елгончилик тимсоли бўлиб, рухсори ёқимтой, феъли бад, ниҳоятда даҳшатли махлуқ.

16 «На тўрк ва на татар тикканда палак» — Данте даврида шарқдан Марко Поло ва бошқа сайёҳлар томонидан келтирилган палак-кашталар машҳур бўлган.

18 Араҳна — лидиялик тўқувчи қиз. Афсоналарга кўра, унинг санъати Афина санъатидан ҳам ўтиб тушган. Ғазабланган маъбула уни ўргимчакка айлантириб қўйган.

21 Олмон — немис.

56 «... тамғали, нишонли ҳамён» — ўша замон судхўрларида уларни қайси хонадонга мансублигини билдирувчи хос белгилари бўлган. Данте ўшалар ҳақида сўз юритмоқда.

107 **Ф а э т о н** — Қуёш худоси **Феб** — Аполлоннинг ўғли. Само аробасида кетаётганда отларни уdda қилолмасдан, **Зевс** чақмоғига дуч келиб, ерга қулаб тушган. Шунингдек, Данте бу ўринда **Дедал** ва **Икар** ҳақидаги ривоятни ҳам келтириб ўтади.

Ун саккизинчи кўшиқ

1—18 «*Дўзахда бир жой бор, оти Евуз Фор*» — Дўзахнинг саккизинчи доирасини Данте шундоқ деб атайди. Номни муаллифнинг ўзи ўйлаб топган. Евуз Фор бир гала ўпқон юқолардан иборат бўлиб, орада жуда кўп дамба ва кўприклар учрайди.

50 **Веннедик** **Каччанемико** — болоньялик таниқли гвельф, у синглиси Гизолабеллани Феррар ҳокими Обиццо де' Эстега ўйнаш бўлишга мажбур этган. Данте унга шафқатсиз киши билан қарайди.

115—126 **Алессин** **Интерминелли** — бу одам ҳақида бизга жуда кам нарса маълум. У Оқ гвельфларга қўшилган, 1295 йилда ҳали тирик бўлган. Данте унга заррача шафқат билдирмайди.

133 **Фаида** — Теренцийнинг «Ахта» асаридан, афиналик бузуқи аёл.

Ун тўққизинчи кўшиқ

1—6 «*Бадбахт ялоқхўрлар, о, Симон қаллоб*»... — Учинчи туйнук — ўпқонда черковдаги мансабларни сунистеъмол қилган, черков мулкларини ўғирлаб кун кечирган руҳонийлар жазо тортади. Бу типдаги қароқчиларнинг пири Симон Волах деб аталади. У авлиё Пётр ва Иоаннинг руҳларини пулга сотиб олмақчи бўлган, оқибатда Пётрнинг қарғишига учраган.

52—81 **Папа Николай III** — Дантенинг овозини эшитиб, Николай III уни папа Бонифаций VIII деб ўйлайди. Папа Бонифаций бу маҳалда тирик эди. У черковни алдаб юргани учун муаллиф томонидан тириклай Дўзахга мустаҳиқ этилган. Николай III Орсини деб аталган аристократ рим оиласидан. Орсо — итальянча айиқ дегани. Шунинг учун у: «Уругим аювдир», дейди.

82—87 «*Сохта роҳиб келар*...» — черков мулкларининг талончиси, сурбет папа Климент V. Уни француз қироли Филипп Соҳибжамол қўллаб-қувватлаган. Бир замонлар иуда руҳонийси Ясон ўз мансабини Сурия подшоси Антиох Епифандан 360 талант кумушга сотиб олган. Данте уларни бир-бирга муқояса қиломоқда.

88—114 Данте аввалги авлиёлар ва дастлабки папалар ҳалол яшаган, демоқда. Николай IIIга эса, сен Неаполь қироли Карл I га бермоқчи бўлган ҳаром бисотингни Дўзахда ҳам босиб ёт, дейди. Папа Неаполь қироли билан курашмоқ учун Византия императоридан пул олган. Ораларидаги низонинг сабаби шулки, Неаполь қироли папага қариндошларидан бирини хотинликка беришдан, яъни папа билан иттифоқ тузишдан бош тортган.

116 **Император Константинга мурожаат** — Дантенинг фикрича, император Константин I пойтахтни Византияга кўчириб, ўзини мохов дардидан халос қилган папа Сильвестр I га Римни тортиқ қилгандан буён гарб черкови йўлдан озиб кетган.

Пигирманчи кўшиқ

32 **Амфиарай** — Фивани қамал қилган грек йўлбошчиларидан. Фолбиланкка иштиёқи бўлган. Гўё у енгиллишини аввалдан қаромат қилиб қочиб қолган. Зевс газабига учраб, ҳамманинг кўзи ўнгидан уни ер ютганмиш.

40—44 **Тиресий** — фивалик қароматчи авлиё. Овидий келтирган афсонада айтилишича, у, гўё чақишиб ётган бир жуфт илонга раҳна солгани учун аёлга айланиб қолган. Ҳассасини илонларга қайта теккизгачгина яна аввалги ҳолига қайтган эмиш.

46—51 **Арунс** — Луни деган жойда яшаган этруслик фолбин. Римликлар уруш оқибатини билиш учун уни чақириб олишган.

61—91 Данте Италия дарёлари ва тоғларини бир бутун ватан дея тасвирлайди. Мантуя шаҳри тарихини ҳикоя қилади.

94 **Мантуя шаҳрини Казалодини деган галварс ҳокимдан айёр** **Пиноменте** тортиб олган.

112 **Эврипил** — қадимги ривоятларга кўра қоҳин.

116 **Микеле Скотто** — император Фридрих II нинг сарой мунажжими, Аристотель асарларига шарҳ ёзган, араб тилидан таржималар қилган.

119 **Бонатти** — формалик таниқли астролог. **Азденте** — асли этикдўз, фолбин.

124 «Фурсатдир...» — халқ тушунчасига кўра Ҳобил /ой одами/ елкасига шох-шабба ортиб Севилья /Испания/ томонга кетаётган вақт. Тонгги соат 6 га тўғри келади.

Ийгирма биринчи кўшиқ

38 Эита — Лукк шаҳрида яшаган тақводор аёл.

41 Бонтуро — Қора гвельфларнинг XIV асрдаги йўлбошчиларидан бири Бонтуро Датти. Уччига чиққан порахўр. Иблисларнинг гапларида киноя сезилиб турибди.

112 Иблисларнинг гапига кўра, 1266 йил бундан Дўзахдаги кўп-риклардан бири бузилган. Бу воқеа Исо жон берар чоғ юз берган. Бундан чиқадики, Данте сафарга 1300 йил, жума кунни эрталаб отланган.

118 Иблисларнинг номларини Дантенинг ўзи тўқиган.

Ийгирма иккинчи кўшиқ

1—12 «Кўрганман сўворий сафлар мақомин» — бу ерда Данте 21-кўшиқ охирида эслатиб ўтган, иблислар чиқарган гайри шуурий овозларга ишора қилади ва улардан фарқли ўлароқ, ёшлигида ўзи эшитган юксак, жанговар созларни эслайди.

48 Наварралик — қадимги шарқловчиларнинг кўрсатишича, бу маҳкумнинг исми Чамполо. У қирол Тебалд Пнинг хизматида бўлган.

81—90 Роҳиб Гомита ва Микеле Цанке — Гомита — сардиниялик князь Нино Висконтининг вазирларидан бўлган. Висконтининг ишончини сунистьемол қилиб, қамоқдагиларни пора эвазига озод қилиб юборган ва оқибатда осиб ўлдирилган. Микеле Цанке — логодорлик қирол Энцонинг ноиб. Қирол болоньяликларга асир тушганда, Микеле Цанке ўз видоятдаги ҳокимиятни эгаллаб, қиролнинг хотинига уйланиб олган. Куёви томонидан ўлдирилган.

Ийгирма учинчи кўшиқ

103 Каталано ва Лодеринго — 1261 йилда ташкил этилган «Хушчақчақ қардошлар» деб аталмиш Гаудентлар диний уюшмасининг аъзолари.

131 Қора фаришталар — худо даргоҳидан қувилган малаклар.

Ийгирма тўртинчи кўшиқ

125 Ванни Фуччи — Данте уни шахсан таниган, иккаласи жангларда бирга бўлишган. У сиёсий мухолифларидан шафқатсиз ўч олган, кўпинча уларнинг мол-мулкларини талаган. Лақаби «Ҳайвон» бўлган. Ванни Фуччи Оқ гвельфларнинг мағлуб бўлишини каромат қилаётди.

Ийгирма бешинчи кўшиқ

2 «Бармоқларин букиб, диндак кўрсатди» — Дўзахда Ванни Фуччи нафақат ўғри, у Капанейдан ҳам ўтиб тушадиган саркаш осийдир.

22 «Елкасида эса аждар серзугум» — қадим дунё қароқчиси Как Евуз Форларда аждарга айланган. Данте уни кентавр деб ҳам ҳисоблайди. Гераклнинг буқаларини ўғирлагани учун Как пастки қабатга — ўғрилор орасига тушиб қолган. Геракл уни уриб ўлдирган.

35 «Пастда тўпланибди уч нафар арвоҳ» — пистоялик Ванни Фуччининг ўрнида энди беш ўғри пайдо бўлади. Данте энди уларнинг қайси партияга ёхуд маъзабга тааллуқли эканини фарқлаб ўтирмайди.

97 Аретуза ва Кадма — Овидий асарининг қаҳрамонлари.

Ийгирма олтинчи кўшиқ

7 Прото — Флоренция ҳокимларига ҳамиша тобе бўлган кичик бир шаҳар. Пратоликларнинг эзгу армони мустақиллик эди. Бу жойда Дантелар хонадонининг мулклари бўлган.

43 «Юксакдан кўринар эди барчаси» — маълумки, Дўзахнинг бу доирасида ўз хўжайинларини ёмон йўлларга тарғиб қилган маслаҳатчилар жазоланади. Дантенинг ўзи ҳам қувғин маҳалида сарой маслаҳатчиси бўлиб ишлаган. Шунинг учун унинг ўзи ҳам хавотирга тушяпти.

53—69 «...аланга тилн қўшалоқ» — қўша тилли аланга ака-ука Этеокл ва Полинник куйдирилган гулхани эслатади. Бу оғринилар бир-бирга душман бўлган. Дўзахнинг бу алангасига эса, Троя урушида устакорликлари билан ном чиқарган грек йўлбошчилари Улисс ва Диомед маҳкум этилгандир. Улисс Трояга алдамчилик билан ёғоч от олиб кирганликда ва оқибатда Энейнинг ватани бўлмиш Трояни яқсон этганликда айбланади. Улисс ва Диомед Троядан Афина Паллада ҳайкалинини ўғирлаб кетишган. Улисс — Одиссейдир.

100—142 Улисснинг сўнги саёҳати: Улисс ҳамроҳлари билан

Ғарбга, Геркулес сарҳадига /Гибралтар бўғози/ жўнайди. У бир қанча ороллардан айланиб ўтиб Атлантик океанига чиқиб олади. Улисс саёҳати ҳақида турли афсоналар, жумладан, Гомернинг «Одиссея» асарин ҳам мавжуд. Аммо Данте Улисснинг сўнгги саёҳати ва унинг ўлими ҳақида мутлақо ўзига хос, мустақил ривоят яратган.

Ингирма еттинчи қўшиқ

4 «Яна пайдо бўлди олов илми-и» — бу аланганинг ичидаги маҳкум XIII аср сиёсий арбобларидан, таниқли саркарда граф Гвидо ва Монтефельтродир.

7—24 Сицилия буқаси — мисгар Перилл агригент ҳукмдори Фаларидга ясаб берган. Ичига маҳкумларни солиб тагидан қўйилганда маҳкумларнинг овози буқа бўкиришига ўхшаб эшитилган. Подшо мукофот тариқасида буқа ичига устанинг ўзини биринчи бўлиб тиққан. Данте подшонинг тулган йўлини тўғри деб ҳисоблайди.

28 Романья — Италиядаги вилоят.

40 Равенна — бу шаҳарнинг ҳокими Полентанинг герби Бургут бўлган.

43 «Фаранглар ҳужуми даф қилиб» — Форли шаҳри, француз ва италян аскарларидан иборат папа Мартин IV қўшинининг қамалига бардош берган. Бирмунча вақтдан кейин шаҳар Скарпетти дельи Орделаффининг қўлига ўтган. Унинг герби тилла ранг матода Яшил Арслон сурати бўлган.

47 Веррукко кўпак — гап Малатеста да Веррукко ва унинг ўғли ҳақида. У Романьянинг кичик бир бўлагини эгаллаб, мутабаб бўлган.

68 Роҳиб пўтаси — Франциск роҳибларининг камари.

71 «...папа — олий зот» — папа Бонифаций VIII.

94 Ривоятларга кўра, мохов очган шоҳ Константин папа Сильвестрдан шифо топган.

100 Пенестрино — Романьядаги шаҳар.

112 Франциск — диний жамият бошлиғи.

Ингирма саккизинчи қўшиқ

7—30 Данте Италия тарихи билан боғлиқ бир қанча урушларини эсга олади.

31 Муҳаммад — Ислом динининг пайғамбари. 570—632 йилларда яшаб ўтган. Урта асрларда уни христиан динига раҳна солган зот, деб билишган. Баъзи тарихчилар, хусусан, Оттмонинг баён қи-

лишича, у дастлаб христиан динида бўлган, ҳатто баъзиларнинг таъкидлашича, у кардинал даражасига эришган. Сўнгра у тутқаноқ ҳас-талиғи оқибатида ислом дини йўлини тутиб кетган. Муҳаммад, гўё, дард кўзиган чоғида само фаришталари билан мулоқотда бўлиб, янги диний таълимотни қабул қилган. Али — Муҳаммаднинг кўеви, 661 йилда бошидан шамшир еб ўлган. Муаллифнинг тасаввурича, Али ҳам динга раҳна солган, ҳатто у ислом динининг ўзини ҳам иккига бўлиб юбориб, шиа маъҳабига асос солган. Али Дўзахда боши қоқ иккига бўлинган ҳолда кўринади. Бу парчаланишни англаувчи рамадир.

56 Дольчино Торниелли — Христиан динидаги маъҳаблардан бирининг бошлиғи. Папа Климент V уни кофир санаб қувғин қилмоқда эди. Муҳаммад уни ҳам ўзи сингари янги тариқатчи ҳисоблаб, рағбат билдирмоқда. Дольчино 1307 йилда тутиб олиб ўлдирилган.

73 Пьер да Медичина — Болоньяда ва бошқа вилоятларда амалдорлар орасига нифоқ солиб юрган.

100 Курьон — Кай Курьон, ваъзхон.

106 Москва — флоренциялик, Ламбертилар oilасидан, руҳонийлар орасига нифоқ солган.

134 Бертрам да Борн — машҳур правонсал трубадури, сиёсий мавзуда шеърлар ёзган. Англия қироли Генрих II ни ўғли билан уриштириб қўйган. Данте уни шоҳ Довуд билан ўғли Абусалом ўртасига нифоқ солган Ахитофелга ўхшатади.

Ингирма тўққизинчи қўшиқ

10 «Фурсат ўтиб борар, ой ҳам оёқлар» — куннинг иккинчи ярми, тахминан соат 1 ларга тўғри келади. Демак, Данте сафарини бошлаганига 18 соат бўлган, сафар тугашига эса 5 ёки 6 соат қолган.

40—57 Бу доирада сохта нул ясовчилар, алхимиклар, игвогарлар ва бошқалар жазо тортади.

58—63 Данте маҳкумлар тортаётган азобни бир маҳаллар Эгина шаҳри аҳолиси вабодан тортган азобга қиёс қилаётир. Гўёки, Эгина подшоси Зевсга мадад сўраб мурожаат қилганда, муқаддас эман дарахтига ин қурган чумолилар одамга айланган ва шаҳарда қайтадан фуқаро пайдо бўлган. Мирмидонар — грекча чумолилар деганидир.

109 «Мен арцеволикман...» — алхимия билан шуғулланган Гриффоллино.

125 Стрикки — отасининг меросини кўкка совурган, Пикколонинг иниси. Улар исрофгарлардир. Капокко — Дантенинг мактабдоши, уста тақлидчи бўлган. 1293 йили ўлдирилган.

Уттиничи кўшиқ

1—24 Юпитер Фив подшоси Кадманинг қизи Семелани севиб қолади. Юнона рашиқ устида Семелани ўлдирди ва Семеланинг синглиси Ионанинг эри бўлаиш шоҳ Афамантни ақлдан оздиради. Афамантнинг кўзига хотини ҳамда болалари шер ва шерваччаларга ўхшаб кўрина бошлайди. Афамант ўгли Леархни қояга уриб мажақлаб ташлайди. Малика эса қолган болалари билан ўзини сувга гарқ қилади.

16 Гекуба — Троя подшоси Приамнинг хотини. Бева қолган. Юноналарга асир тушади. Угли Полидор ва қизи Поликсена ҳалокати туфайли ақлдан озиб, итга ўхшаб улий бошлайди.

32 Жанни Скикки — Кавальканте оиласига мансуб. Айтишларинча, у бошқаларнинг овози ва хатти-ҳаракатларига беқиёс даражада тақлид қила билган. У мессер Буозо Донати исми ўлган одамнинг тўшагига ётиб олиб, сохта васиятнома ёздирган.

37 Мирра — Кипр подшосининг қизи. ўз отасини севиб қолади ва бошқа аёл қиёфасида отасининг тўшагига қиради.

61 Уста Адамо — асли англиялик таниқли алхимик. Сохта пул ясагани учун ўлдирилган.

91—109 «Таврот» ривоятига кўра, Фиръавн қўриқчиларидан бирининг хотини Юсуфга тўхмат қилади. Бизнинг ўзбек адабиётида шунга ўхшаш ривоят «Юсуф ва Зулайҳо» номи билан машҳур. Синон — трояликларни алдаб, шаҳарга ёғоч от киргизишда маслаҳат берган хотин.

128 Наргиз зилоли — эмишким, наргиз сувда ўз аксини кўриб, севиб қолган.

Уттиз биринчи кўшиқ

4 Ахилл найзаси фриз — Ахиллнинг, гўёки, жароҳатлаб ҳам тузатадиган найзаси бўлган эмиш.

13 Бургу овози — қоронғиликдан эшитилган даҳшатли овозни Данте Роланднинг ўлим олдидagi ҳайқирғигига ўхшатади.

46—80 Немврод /Нумурд/ — Бобил подшоси, Хама қабиласининг бошлиғи Гўё, у Бобил минорасини барпо эттираётганда, иш тезроқ юришсин, деган мақсадда қурувчиларнинг ягона тилини парчалаб юборган. Шундан дунёда кўп тиллилик пайдо бўлган эмиш. Дўзахда унинг жазоси ҳам шунга хосдир; унинг нима деганини бирор кимса тушунмайди. «Таврот»да айтилишича, у ҳайвон тутувчи ҳам бўлган. Бургу унинг ўша ҳунарига ишорадир.

84 Эфиальт — Немвроддан кўра ҳам ёввойироқ алп. Зевс билан курашган, шунинг учун ҳам у Дўзахда заنجирбанддир.

98 Бриарей — 50 қўл, 100 бошлик дев. Данте уни одам шаклига солади, шу сабабдан ҳам алплар қаторига киритади.

100 Антей — Нептуннинг ўгли, ривоятларга кўра Ливан саҳроларида яшаган. У худолар билан бўлган жангларда иштирок этган эмас, чунки у кейинроқ дунёга келган. Вергилийнинг айтишича, жангларда борди-ю у ҳам қатнашганда эди, алплар худолардан енгилмаган бўлур эди.

136 Гариенда — Болоньядаги минора.

Уттиз иккинчи кўшиқ

25—39 Муз кўли — бу жойдаги маҳкумлар ярим белига қадар музга банд қолда ётадилар. Данте Муз кўлини Дунай ва Дон (Танаис)нинг музлашига қиёс қилади. Унга, тоғларни қулатсанг ҳам дарз кетмайди, дейди.

40—57 Ака-ука Альбертилар — отасидан қолган мулкни талашиб бир-бирини ўлдирган гибеллин Наполеоне ва гвельф Алессандро.

67 Камичон де' Пацци — Арно водийсидан, қароқчи феодаллар зотидан. Мерос учун қариндоши Убертинони ўлдирган. У ака-ука Альбертиларни ўзидан баттарроқ деб ҳисоблайди. Камичон дунёда ўзига ўхшаб яшаб ўтган бир қанча қароқчи, қотил зодагонларни эслатиб ўтади.

78 «Кимнингдир чакагин мен босиб олдим» — бу сотқин ўз исмини айтишдан бош тартади. Бошқа бир маҳкум унинг отини атаб чақиргандагина унинг Бокка дельи Абати эканлиги аён бўлади. У Монтаперти ёнидаги жангда флоренцияликларнинг байроқдори Якопо де' Паццининг қўлини қирққан ва мағлубиятга сабабчи бўлган ватан хоинидир. Дантенинг унга нафрати ниҳоятда буюк.

121—122 Данте яна бир неча хоинларнинг номларини келтириб ўтади.

124 Данте бирининг бошига бири жон-жаҳди билан оғиз солиб турган икки маҳкумни кўради. Уларнинг кимлигини бошда айтмайди. Уларни Тидей ва Меналиппага қиёс қилади. Тидей Фивани ишғол қилган етти подшонинг бири бўлиб, уни Меналипп яралайди, Тидей Меналиппни ўлдирди ва унинг бош чаногига оғиз солган ҳолда ўзи ҳам ўлади.

Уттиз учинчи кўшиқ

1—3 Қасоскор Уголино — граф Уголино епископ Ружери томонидан қаноққа олинган ва болалари билан бирга очликдан ўлган. Уголино Дўзахда Ружерининг бошини гажиб қасос олаётир. Гваланди, Сисмонди, Ландофранкилар Ружерининг ҳамтовоқларидир. Бўри

ва бўриваччалар деганда ҳам Уголино ва унинг болалари кўзда тутилади.

80 «Si» — италиянча «Ҳа» деган сўздир. Бу ерда, умуман, Италия назарда тутилмоқда.

103 Урта асрлардан буён, шамол, ҳавони қуёш қиздиришидан пайдо бўлади, деб ҳисоблашган.

109 Альбериго — Гаудентлар жамоасидан. Гвельф. У бир замон оралари бузилган қариндошларини яраш ошига чақириб ўлдиртириб юборади. Яъни, Альбериго хизматкорларига: «Мева келтирингиз!» деган заҳоти улар келиб меҳмонларни бўғизлаб ташлашади. «Альбериго мевалари билан сийлаш», деган гап италиянларда мақолга айланиб кетган. Альбериго «Хурмони анжирга алмашдим», демоқда. Мавлумки, Италияда хурмо анжирга қараганда қимматроқ эди. У, Дўзахда қасос мўдроқ бўлди, демоқчи. Қизиғи шундаки, Данте асарини ёзганда Альбериго барҳаёт бўлган. Ундан: «Сен қачон фано топгансан?» — деб сўраганда, у: «Жиноят қилганим учун руҳим тирикликимдаёқ Дўзахга жўнатилган, ёруғ дунёда қолган вужудимга эса иблис жойлашиб олган», деган қабила жавоб беради. Кўриниб турибдики, Данте баъзи одамларни тирикликдаёқ адолат юзасидан жазолашга ошиқади.

136 Альбериго ўзига ўхшаб тириклай Дўзахга мустаҳиқ этилган яна икки кишининг номини атайди. Данте эса гўё ўзини билмасликка олиб, таажжубланади.

156—157 Ҳалиги тирик дўзахиларни айтмоқчи.

Уттиз тўртинчи қўшиқ

1 *Vexilla regis prodeunt inferni* — «Жаҳаннам подшошининг байроғи яқинлашиб келмоқда», дегани. Жаҳаннам подшоси, олти қанотли Люцифер — биз уни Шарқ диний ақидасидан келиб чиққан ҳолда Азозил деб ҳам олдиқ. Данте, одатдагидек, дастлаб Азозилни ўз номи билан атамасдан, у, деб кетаверади. Шунингдек, Азозилнинг қанотларини ҳам дастлаб ўз номи билан атамасдан, туман ичра кўринган тегирмон паррагига қисс қилади.

10—15 Дўзахнинг сўнгги доираси ҳақида гап кетади. У Жудекка деб аталади. Бу ном Исо пайғамбарга хиёнат қилган Яҳудонинг номи билан боғлиқ.

20 Дит — Люцифер (Азозил).

34 Холик — яратган дегани.

38—45 Азозилнинг уч хил ранги бор. Қирмизи — ғазаб, оқ сариқ — ожизлик, қора — ҳасад. Учлик, умуман, ўрта асрларда илоҳийлаштирилган. Худо, Исо пайғамбар ва Биби Марьям тариқасида ва ҳоказо. Бу ерда тангрига саркашлик қилган Иуда (Яҳудо) ҳамда инсон шарафини сотган Брут ва Кассий жазога дучор этилган.

96 «Икки соат бўлди — офтоб сочар нур» — шоирларнинг Дўзах бўйлаб саёҳат қилганларига роппа-роса йигирма тўрт соат тўлган. Бу 1300 йилнинг 24 мартини англатади. Бундан кейин шоирлар Азозилнинг тукига тирмашиб пастга туша бошлайдилар. Азозилнинг ярим белига етгач эса юқорига тирмашиб чиқа бошлайдилар. Бу дегани, дунёнинг марказига етгач, биринчи ярим шардан иккинчи ярим шарга ўта бошладик, деганидир. Азозил эса парвардигор ғазаби туфайли самодан ерга улоқтирилиб, замин қаърига санчилиб кириб кетган. Унинг ерга санчилиш зарбидан ярим шарлар туси ўзгарган — қуруқлик океанга айланган, океанда эса Аросат тоғи бўртиб чиққан. Азозил эса қоқ ўртада жойлашган. Бу ерда Данте христиан диний ақидаларни бўйича ва ўрта аср олимларининг ер шари ҳақидаги тушунчаларига асосан гап юритади.

139 «...ю л д у з» — Данте асарининг ҳар бир бўлими шу сўз билан тугалланади.

На узбекском языке

Данте Алигьери

БОЖЕСТВЕННАЯ КОМЕДИЯ

Часть первая

Ад

Перевод с издания издательства «Наука»
Москва, 1967

Редактор Омон Матжон
Рисом И. Кириакиди, А. Бобров
Рисмлар редактори Н. Холиқов
Техн. редактор Т. Смирнова
Корректор М. Қудратова

Босмахонага берилди 6/VI—75 й. Босишга рухсат этилди 27/XI—75 й. Формати 70×108¹/₃₂. Босма л. 8,0. Шартли босма л. 11,2. Нашр л. 8,6. Тиражи 10 000. Рафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 131—72.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича давлат комитетининг Тошкент полиграфкомбинатда таёрланган матрицадак 2-босмахонасида № 1 қозоғга босилди. Ўнгини ў. Самарқанд кўчаси, 44, 1975 йил. Заказ № 227. Баҳоси штапел муқовасида 1 с. 30 т., лидери муқовада 51 т.

Данте Алигьери.
Илоҳий комедия. Дўзах. Русчадан Абдулла Орипов тарж. Т.,
Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. (С)
256 б.

Бу юк италян шоири Данте Алигьерининг «Илоҳий комедия» асари жаҳон адабиётининг энг нодир намуналаридан бўлиб, унинг ўзбек тилида нашр этилиши маданий ҳаётимизда катта воқеадир.
Қўлинидаги китобга «Илоҳий комедия»нинг биринчи — «Дўзах» қисми киритилган бўлиб, унда Дантенинг ўз устоли Вергилий билан дўзах қабатларини айланиб чиқши ва у ердаги бири-бирдан гаройиб ҳолатлар, манзаралар тасвирланади.

Данте Алигьери. Божественная комедия. Ад.

И(Итал).

Д $\frac{70403-190}{352(06)-75}$ 57—75